ŽYDAI LIETUVOJE.

BRUOŽAI IŠ LIETUVOS VISUOMENĖS ISTORIJOS XIV-XIX AMŽ.

PARAŠĖ

AUGUSTINAS JANULAITIS.

IŠLEIDO A. JANULAITIS

KAUNE, 1923 M.

Prakalba.

Lietuvos Žydų istorija — visai naujas mūsų raštijoj dalykas. Apie žydus daugiau buvo rašyta rusų ir lenkų kalbomis, bet ir tenai nėra visos jų istorijos, o yra gana daug monografijų įvairioms gadynėms ar dalykams iš žydų gyvenimo nušviesti.

Rašant šias knygas, mažiau man rūpėjo žydų vidujinis gyvenimas, kiek jų santykiai su kitais Lietuvos gyventojų klodais, rūpėjo nušviesti materialiniai tų santykių pagrindai.

Taip į dalyką žiūrint, turėjo atkristi klausimas, kuomet buvo Lietuvos žydams geriau — ar patekus po rusais, ar prieš jų atėjimą, — po Lietuvos ponais ir bajorais. Lenkų ir rusų raštijoj dažnai taip buvo statomas toks klausimas ir, žinomas dalykas, įvairiai sprendžiamas.

Reikia pasakyti keletas žodžių apie šaltinius, kuriais naudojaus. Rašydamas naudojaus iš dalies spausdintais darbais; čia nieko nauja mano nesurasta; nauja duodu tik ten, kur naudojaus archyvais — nespausdintais šaltiniais. Ypač daug sėmiau iš Vilniaus Bajorų Deputacijos Archyvo, Vil. Gener. Gubernatorių Archyvo ir iš dalies Muravjovo ar Vilniaus Viešojo Knygyno. Tenai turėjau nevieną dokumentą, niekam nežinomą, kuris ištisai ar dalimis tenka čionai išspausdinti.

Iš pradžių buvau parašęs Lietuvos žydų santykius su bajorais 1764—1864 m., bet kadangi daugeliui to laikotarpio dalykų reikėjo paieškoti šaknų praeity, tai turėjau vėliau prirašyti pirmiausius šešius skyrius. Tuo būdu susidarė žydų istorija Lietuvoje nuo XIV amž. iki XIX amž. vidurio įskirtinai.

Yra tai, be abejojimo, dalis Lietuvos visuomenės istorijos, bandymas suteikti vieno Lietuvos gyventojų klodo vystymosi aprašymą.

Viskas buvo parašyta, esant Vilniuje.

Čionai, Kaune, reikėjo tik išlyginti, tik šiš-tas pridėta.

Dalį šito darbo buvau skaitęs visuotiname Liet. Mokslo Dr. susirinkime. Iš pradžia spausdinta buvo „Švietimo Darbe“ 1921—1922 m.

1922 m. XII. 3.

Literatura ir šaltiniai.

I. Spaudiniai.

1. Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссіей, Vilniuje, t, V, X, ypač XXVIII ir XXIX.
2. Археографическій сборникъ, изд. Вил. Учебн. Округ. t. XIV. Vilnuje.
3. Бершадскій С. Документы и рег. къ исторіи литовскихъ евреевъ. Petr. I-II. 1882.
4. Областной пинкосъ ваада главныхъ еврейскихъ общинъ Литвы, т. I (priedas prie „Еврейская Старина".).
5. Папскія буллы о кровавомъ навѣтѣ. Kijevas 1912.
6. Кузьминъ. Матеріалы къ вопросу объ обвиненіяхъ евреевъ въ ритуальныхъ преступленіяхъ. 1913.
7. Леванда. Полный хронологическій сборникъ законовъ и положеній, касающихся евреевъ.
8. Никотинъ. Столѣтній періодъ (1772—1872) русс. законодат. t. II Vilnuje 1886.
9. Alekna A. Vyskupas Valančius ir blaivybė. („Vienybė" 1918 m. N N 7—11).
10. Mylius. Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgiensium 1796—1800, t. X.
11. Holsche. Geographie und Statistik v. West-, Süd- u. Neuostpreussen — 1 B. 1800.
12. Herzberg. Südpreussen und Neuostpreussen. Berlin 1798.
13. Krug. Beiträge zur Beschreibung v. Süd- und Neuostpreussen. Berlin 1803. B. 1.
14. Бершадскій. Литовскіе Евреи. Petrap. 1883.
15. Бершадскій. Абрамъ Езефовичъ Ребичковичъ, Kijevas. 1888.
16. Bieliński. Szubrawcy w Wilnie.
17. Brensztejn M. Bractwa trzeźwości na Litwie, głównie w djecezji Żmudzkiej. („Rocz. T. P. N. w Wilnie, t. VI. p. 50—89).
18. Балабанъ. Правовой строй евреевъ въ Польшѣ („Евр. Стар." 1910. N 3.).
19. Брафманъ. Книга кагала (Dokumentai, ne prakalba).
20. Czacki T. Rozprawa o żydach i karaitach 1807.
21. Chmielowski. Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi. Varšuva.

22. Дубновъ С. Всеообщая исторія евреевъ.
23. „ Разговорный языкъ и народная литература литовско-русскихъ евреевъ XVI и XVII в. („Евр. Стар." 1909 N 1).
24. С.Д. (?Дубновъ). Арендные контракты въ Литвѣ, XVII-XVIII в. (ten pat 1909 N 3).
25. „ Какъ была введена рекрутская повинность для евреевъ въ 1827 г. (ten pat 1909 N 4).
26. Гессенъ Ю. Евреи въ Россіи. 1906.
27. „ Исторія еврейскаго народа въ Россіи. 1916, t. I.
28. Гессенъ Ю. Борьба караимовъгорода Трокъ съ евреями. („Евр. Стар." 1910 N 4).
29. Гинцбургъ. Отечественная война 1812 г. и русскіе евреи. Petrapilis 1912.
30. Giedraitis S. vysk., J. laiškai į Bludovą (Russkij Archiv 1869 m.).
31. Гольдштейнъ. Изъ Жмудской Старины („Евр. Стар." 1910 N 3).
32. Геккеръ Е. Юдофобія въ Польшѣ. („Евр. Стар." 1913. N 4).
33. A. J. (Jelski) Zarys obyczajów szlachty w zestawieniu z ekonomiką i dolą ludu w Polsce i Litwie, t. I-II. 1897—98 Krokuvoj.
34. Еврейская Старина (žurnalas, 1909—1913 m. Petrapilyj). Eilė straipsnių.
35. „Исторія еврейскаго народа". t. XI. 1914 m. Maskva. (išleido „Mir").
36. Korzon T. Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta, 2-wyd. Kraków, t. I.
37. „Kwartalnik Litewski", laikr. 1910—1911 m.
38. Kutrzeba St. Sprawa żydowska w Polsce. Lwów.
39. Клименко. Западно-русскіе цехи. Кіевъ. 1914.
40. Kandel D. Żydzi w 1812 r. („Bibl. Warszawska" 1910, t. II.)
41. Kandel D. Nowosilcow a żydzi (tenpat 1911, t. II.)
42. Kandel D. Żydzi w królestwie Polskiem po 1831 r. („Bibl. Warszawska" 1910, III.)
43. Кропотовъ Д. А. Жизнь графа М. Н. Муравьева. Petrapilyje 1874.
44. Леонтовичъ. Историческое изслѣдованіе о правахъ литовско-русскихъ евреевъ. Кіевъ. 1864.
45. Ливерантъ. Приключенія еврея во время польскаго возстанія 1863 г. („Евр. Стар." 1910 N 3).
46. Марголинъ. Вопросы еврейской жизни.

47. Maciejowski. Żydzi w Polsce, na Rusi i Litwie, Warszawa. 1878.
48. Mościcki A. Pod znakiem Orła i Pogoni. Varšuva.1915.
49. Merwin. B. Żydzi w powstaniu 1863 r. Lvove.
50. Мстиславская С. Евреи въ польскомъ возстанiи. („Евр. Стар.". 1910 NN 1, 2.)
51. Оршанскiй. Евреи въ Россiи. Petr.
52. Прыжовъ. Исторiя кабаковъ въ Россiи 1868. Maskvoj.
53. Prochaska A. Dzieje Witolda, wielkiego księcia Litwy. Vilniuje 1914.
54. Prochaska A. Od Mendoga do Jagiełły.
55. Pietkiewicz M. La Lithuanie et sa derniére insurrection. Bruxelles. 1832.
56. Przyborowski W. Dzieje 1863 r. t. III. Krokuva 1895.
57. Radziwiłł A. Pamiętniki. tom. I-II Poznaniuje 1839.
58. Романовичъ-Словатинскiй. Дворянство въ Россiи.
59. Smoleński. Stan i sprawa żydów polskich w. XVIII Varšuva 1876.
60. Szipper. Studya nad stosunkami gospodarczymi żydów w Polsce podczas sredniowiecza. Lvove 1911.
61. Stroynowski. Ekonomika powszechna krajowa narodow. 1816.
62. Spazier O. Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes im Jahre 1830—31. Stuttgart. 1834.
63. Станиславскiй С. Къ исторiи польскаго возстанiя 1831 г. („Евр. Стар." 1910 N 3).
64. Владимирскiй-Будановъ. Литовскie Евреи. (Iaikr. „Журн. Министр. Народн. Просв." 1885 N 1).
65. Wrotnowski F. Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831. Paryžius, 1835.
66. Виленскiй Временникъ. t. V. d. 1—2 (su Tatiščevo prakalba). Vilniuje 1912-1913.
67. Zbiór mów, w różnych miejscach mianych, oraz spisow obchodu żałobnego nabożeństwa po zgonie ś. p. Tadeusza Kosciuszki. Wilno 1818.
68. Записка Виленскаго кагала о нуждахъ еврейскаго народа. („Евр. Стар." 1911 N 1).
69. Штейнбергъ. Гр. М. И. Муравьевъ и его отношенiе къ евреямъ г. Вильны съ 1863-64 г. изъ записокъ раввина, („Русская Старина" 1901. N 2).

II. Rankraščiai.

1. V. B. D. — Vilniaus Bajorų Deputacijos Archyvas.
2. M. M. — Muravjovo Muziejaus rankraštynas.
3. V. V. K. — Vilniaus Viešojo Knygyno rankraštynas.
4. V. G. G. Vilniaus Generalgubernatoriaus Archyvas.

Žydai Lietuvoje.

1.

Žydų atsiradimas Lietuvoje. Jų padėtis XIV amž.

Žydai nėra čiabuviai; jie yra atvykę į Lietuvą iš kitų šalių, lietuviams jau senai gyvenant tose vietose, kur ir dabar begyvena. Atėjo žydai iš įvairių šalių, įvairiausiais laikais, įvairiais keliais.

Pirmiausieji traukė iš rytų: atsirado jie Lietuvos pietuose, kur ėjo prekybos keliai; buvo tai laikais prieš kryžių karus, taigi prieš XI amž. Pėdsakų jų buvimo Lietuvoje neužsiliko [1]).

Vėliau traukė iš Europos Vakarų kartais mažesniais, kartais didesniais būriais, del įvairių priežasčių. Viena iš jų — kryžių karai. Žmonės, traukdami į karą Palestinos išvaduoti, pakeliui miestuose darydavo žydų skerdynes, jų turtus apiplėšdavo: tais laikais žmonėse atsiranda ir stiprėja legenda, kad žydai vartoją krikščionių kraują, taigi ėmė persekioti juos; žydai turėjo kraustytis kitur. Žydai traukia iš ten į rytus, atsidūrė slavų žemėse — iš pradžių Čekų, paskui Lenkų žemęje. Bet jau ir iš Čekų ėmė juos varyti. 1096 m. buvo išėjęs įstatymas prieš juos, ir jų dalis turėjo ieškoti prieglaudos kur kitur.

Buvo ir kitokių žydų kraustymosi priežasčių — įvairios ligos, o ypač maras. Vokietiją buvo aplankęs maras 1349 m., žydai bėgo ten, kur to nebuvo, kur gyvenimo sąlygos buvo geresnės, kur jie buvo reikalingi, kaipo pirkliai, pinigų mainytojai, bankininkai.

Žydai, per ilgai išbuvę Vokiečių žemėje, ėmė kalbėti vokiečių kalba, atėję į slavų žemes, o iš ten į Lietuvą atsinešė vokiečių žydų žargoną, kuriame slavų gaivalo yra kuo mažiausia.

O Lietuvoje to amato žmonės, kurį varė žydai, buvo reikalingi.

Lietuvos valstybė, XIII—XIV amž. susikūrusi, ėmė stiprėti. Lietuva, bekovodama su kaimynais iškilusi, turėjo

---

[1]) Čackio tvirtinimas, kad Eisiškio kapuose rasta akmenuose parašų iš XI amž., neitikinamas.

iš toliau pakilusių kaimynų ar iš tolimesnių vakarų imti tai, kas reikalinga valstybei pastiprinti, turėjo imti aukštesnę jų kultūrą. Amatininkai, verteivos, pirkliai traukia į Lietuvą, jos kunigaikščių kviečiami, o ir nekviečiami, tik jų priimami. Eina jie į Lietuvą per latvių, gudų, lenkų žemes. Toliau natūralinis valstybės ūkis nebepatenkina valstybės reikalų, reikalinga pereiti prie piniginio. Iki šiol didysis kunigaikštis ėmė mokesčius valgomais ir vartojamais daiktais, minta pats iš savo ūkio, važinėja po visas savo valdas į mitybas. Toliau taip pasilikti negali. Savo ūkio padarų nebeužtenka. Kad gautų tat, kas ateina iš Europos ar Azijos, reikia pinigų, reikia pakeisti ūkis, reikia duoti jam maino forma. Iš svetur eina ginklai ir svarbiausia — papuošalai, visos grožybės ir pašveitimo dalykai, o jie gauti be pinigų, tiesioginiu mainu, nepatogu ir sunku. Reikia, kad būtų daugiau pirklių, pinigmainių, bankininkų, kurie padėtų kitaip pastatyti valstybės ūkį.

Jau Gediminas buvo kvietęs į Lietuvą iš Europos visokių verteivų, amatininkų ir pirklių. Tarp jų buvo atsiradusių ir žydų. Iš Lietuvos jie išveždavo parduoti vergus — karo belaisvius.

Vėlesniais laikais, prie kitų kunigaikščių, atsiranda žydų daugiau; Europos vakaruose žydai daugiausia buvo bankininkai, pinigmainiai. Buvo laikų, kada geram krikščioniui nepriderėjo ir buvo uždrausta imti palūkanos už paskolytus pinigus, įkaitus ir t. t., o leista buvo žydams. Tas darbas virto žydų amatu. Tam dalykui gaudavo jie privilegijų ir leidimų iš popiežių, karalių. O paskui, norėdami atsikratyti nuo padarytų skolų, galingieji skolininkai išvydavo juos, silpnesnieji taisydavo skerdynes ir t. t.

Tokiose sąlygose dirbant, o nenorint žūt, reikėjo išdirbti stipri organizacija — sudaryti vienas kūnas. Ir žydai tat buvo jau išdirbę Vakarų Europoj. Persekiojimai Europoj sustiprino jų kūną. Į Lietuvą ateina jau susirišę į vieną bendruomenę, prityrę, ir turį ryšių su tąja pačia Vakarų Europa. Ateina į Lietuvą kaip atskira tauta, tikyba ir luomas, nesusilieja su čiabuviais. Vokietijoj, apsigyvenę seniau, jie dar susilieja su čiabuviais, ėmę kalbėti jų kalba; tas pats buvo Rumunijoj ir Ispanijoj. Kitose šalyse vėliau to nebedarė.

Žinomas dalykas, žydai traukdami į Lietuvą, jau užtiko diegus naujos ekonominės tvarkos, rado čiabuvių pirklių, verteivų, pinigmainių; jų buvo ir iš rytų. Bet Lietuvos kunigaikščiams, norintiems greičiau pavaryti ūkio bėgį, permaža buvo, jie norėjo pagreitinti jį, kad daugiau pinigų gautų, todel tinkamesni už čiabuvius buvo žydai finansistai.

Daugiau žydų apsigyveno Lietuvoje XIV amž. Laikosi čia skyrium, turi atskirą organizaciją, savo įstatymus, savo kalbą.

Pirmas įstatymas, kuris išėjo apie žydus, ir kuriuo jie gyveno, buvo tai Did. Lietuvos Kunig. Vytauto privilegijos. Trakų žydams 1388 m. birž. 24 d.; Brastos—1388 m. liepos 1 d.; Gardino — 1389 m. Beveik tais pačiais žodžiais jos visos parašytos.

Tais laikais nebuvo bendrų visai valstybei įstatymų, nebuvo piliečio sąvokos. Savais, skirtingais įstatymais gyveno kiekvienas luomas, sritis, amatas; net asmuo stengėsi įgyti sau atskirą įstatymą (privilegiją), kad apsisaugotų nuo galingųjų prispaudimo. Ji buvo tol tvirta, kol buvo gyvas tas kunigaikštis, kuris ją buvo davęs, arba, kol dar gyvas būdamas, pats neatimdavo. Naujasis viešpats, Lietuvoj gaspadorium vadinamas, turėjo ją patvirtint, šiaip ji neturėjo galios.

Privilegijų niekam dykai neduodavo, reikėjo duoti dovanų, arba stačiai tariant užmokėti už ją. Zigmantas I patvirtino Vytauto privilegiją žydams, gerokai jų pamokėtas; be abejojimo, nedykai buvo ją davęs pats Vytautas, kuris ir pats gerai išmanė apie prekybą ir finansus.

Privilegijos, duotos luomui ar miestui, ar kuriai bendruomenei, turėjo galios visiems jų nariams, kur tik jie būtų. Brastos žydas, pavyzdžiui, iškeliavęs į kitą vietą, visur naudojos tomis teisėmis, kurios buvo duotos Brastos žydams.

Kas norėjo gauti iš kunigaikščio privilegiją, iš anksto nurodo, kokia jam tinkama, kartais duoda net priruoštą, parašytą tekstą, jeigu nėra jau išdirbtos formos. Žydai, norėdami įgyti Lietuvoje savotiškų teisių, įteikė savo privilegijos sumanymą. Lietuvoje jie nieko nauja nepramanė. Gyvendami svetur, buvo tokioj pat padėty, jau turėjo pavyždzių. Lygindami Vytauto duotąją privilegiją, galime prieiti prie to, kad pavyzdžiu buvo čekų karaliaus Ottokaro 1254 m. ir lenkų karaliaus Boleslavo Maldingojo 1264 m. privilegijos.

Žinoma, visko be atmainų perrašinėti nebuvo galima, reikėjo atsižvelgti ir į tai, kuo skyrės Lietuvos valstybės ir visuomenės santvarka nuo kitų šalių. O tuomet, XIV amž., Lietuva skyrės nuo savo kaimynų vakarų Europoje, taip pat ir nuo lenkų. Kunigaikščio valdžia buvo neribota, griežto suskilimo luomais dar nebuvo, skirtumai tarp luomų dar nedideli, pereiti iš vieno luomo į kitą buvo galima ir ne taip sunku. Buvo galima pereiti iš valstiečio į bajorą, iš bajoro į valstietį. Juk bajoro padėtis tais laikais nebuvo geriausia. Jo prievolės sunkios, sunkiausia gi—karo

stojimas — buvo jam privaloma, jeigu nebuvo išimta tam tikra privilegija. Tikybos atžvilgiu Lietuva viską leisdavo. Pati nesenai dar stabmeldžių tikybos, pripratus gyventi santarvėje su kito tikėjimo ir kitų tautų žmonėmis, leidžianti pas save gyventi stačiatikiams, totoriams, armėnams, visai nepaisanti į tikybos skirtingumą, neskersavo į žydų tikybą.

Del to, nors Vytauto žydų privilegijos tekstas panėši į lenkų ir kitų privilegijas, daug kuo Lietuvos žydai gyvenime turėjo skirtis nuo anų.

Neturime užtektinai žinių, kad galėtumėm smulkiau aprašyti žydų padetį XIV ir XV amž., Vytauto laikais. Žiūrint gi paties įstatymo, jis atrodė šitaip [1]).

Žydai yra laisvi, jie tik priklauso nuo Didžiojo kunigaikščio arba jo vietininko, kaip ir visi bajorai. Miesto vaitas, kad ir mieste žydai gyventų, jų neteisia, o tik Didysis kunigaikštis arba jo vietininkas. Žydų neliečiamybė, ramumas apginami. Prasižengimus prieš tai teisia seniūnas ar vietininkas; taip pat jis nagrinėja ginčus del mantos tarp žydo ir nežydo; bet jis nagrinėja ir dviejų žydų bylas, jeigu jie paprašo; del to raštuose jį vadindavo „žydų teisėju“.

Šiaip visas bylas ir ginčus žydų tarpe nagrinėjo pati žydų bendruomenė, kartais vėliau vadinamoji parapija, kahalas, vaduodamos šiame atsitikime savais įstatymais. Bendruomenės teismas gali paskirti visokias bausmes, net išmesti iš savo tarpo. Nemaža tai bausmė: nėra išmestajam nei prieglaudos, nei pastogės, užtarimo niekur neturi. Įrodyti nusidėjimas prieš bendruomenę galima buvo bent 2 krikščionių ir 1 žydo, atliekančio savo tikybos apeigas, pareiškimu ir jų priesaika. Galima buvo atsišaukti tuo sprendimu į seniūną; iš pradžios tatai didelės reikšmės neturėjo, paskui tat buvo dažniau vartojama.

Teismas būdavo sinagogoj, mokykloj, maldos vietoje.

Žydas buvo laisvas, neliečiamas, kaip bajoras. Už žydo, kaip ir bajoro, galvą, reikėjo atsakyti savo galva, o užmušėjo turtą kunigaikštis sau atsiimdavo. Už žaizdą, žydui padarytą, buvo toks pat atlyginimas, kaip ir bajorui. O jeigu nežinoma buvo, kas užmušė žydą, tai įtariamąjį kunigaikštis leisdavo kankinti, kol pasisakys.

Išžaginusį žydę pakardavo, jei bent ji sutiktų ištekėti. Kas pavogs žydui kurį didelį daiktą, taip pat pakardavo.

Žydų šventės turi būti kitų gerbiamos; jų šventėmis negalima buvo nė skolų iš jų reikalauti.

Lietuvoj, nėsant žydų arba esant labai maža, negalėjo būt ir kalbos apie tai, kad juos kas kaltintų vartojant ve-

---

[1]) Privilegija lietuviškai išversta pridėta šių knygų gale, priedas I.

lykoms krikščionių kraują. Vakarų Europoje tat senai buvo; iškėlę tą kaltinimą, žmonės, gavę progos, įtaisydavo žydų skerdynes. Jau tenai, kaip įmanydami, žydai stengės apsiginti. Tarp kitų priemonių jie išgavo iš kelių popiežių bules, kur buvo įrodyta, kad tasai kaltinimas nieku neparemtas, todel buvo draudžiama apie žydus taip galvoti ir kalbėti 1). Atsikraustę į Lietuvą žydai iš anksto nori apsiginti nuo galinčio kilti priekaišto, nes praktika rodo, kad jau pakeliui į Lietuvą, Čekuose, buvo tat su žydais daroma. Vytauto privilegijoj tat padaryta; uždrausta, sekant popiežiaus įsakymu, kalbėti, kad žydai vartoją krikščionių kraują. O nuo savęs pridėta: kas sakys, kad šitaip žydas yra padaręs, tai turi patvirtinimui pristatyti matytojų 3 krikščionis ir 3 žydus, žinoma, tikrus, kurie atlieka savo tikybos pareigas. Jeigu įrodytų, tai tokį žydą privalo nužudyti; jeigu gi kaltintojas neįrodys, tai jis sulaukia be jokio pasigailėjimo tos pačios bausmės.

Kaltinimų Lietuvoje nebuvo, bylų neatsitiko, o ir įrodyti, minėtomis privilegijoj sąlygomis, buvo sunku.

Svarbiausias gi dalykas, kurį sužinome iš privilegijos, tai žydų darbas. Nerasime privilegijoj, nė kituose raštuose, apie artojo arba amatninko darbą, žydų varomą — vis kalbama apie pinigų skolijimą, jų grąžinimą ir prekybą.

Lietuvoje nebuvo didelių miestų, kur gyventojai verstųsi vien verslais ir prekyba, nėra tenai tų vakarų Europos miestelėnų, kurie kariautų su feodalais del savo teisių. Žydai neatsinešė amatų, mažai atnešė prekybos, jie atėjo ir buvo pakviesti pinigų gaminti, pinigais verstis.

Jų padėtis, tą darbą varant, geresnė už kitų klodų padėtį prie to paties darbo. Žydų privilegijoj tuo atžvilgiu randame tokį dėsnį: jeigu kas įkeis vogtą daiktą žydui, gaus už tai pinigų pasiskolyti, o žydas apie vogimą nežinos arba neįrodyta, kad žinojo, tai savininkas negali atsiimti vogtojo daikto, kol užmokės skolą ir palūkanas. Taigi žydai neprakišdavo, net vogtus daiktus priimdami. Žydai galėjo visa imti įkaitu ir skolyti pinigus už žemę, mantą, o jeigu skolininkas negrąžins skolos, tai skolytojas gali įkeistąjį daiktą pasisavinti.

Prekyboje žydai lygūs krikščionims. Jie moka lygiai su kitais tuos pačius muitus, išimties nedaroma.

Nors žydai galėjo įgyti nuosavai įkeistąją žemę, vargu bus buvę artojais. Kartais tuo keliu žydai virsdavo dvarininkais, bet ūkio nelaikydavo: dažniausiai skolininkui palikdavo ūkį, jis atidirbdavo už skolą dalį viso ūkio pelno

---

1) Žiūrėk II priedą.

(ketvirtą, pusę, ar net tris ketvirčius) atiduodamas skolytojui žydui.

Vytauto laikais nedaug tebuvo žydų, suskaitoma visoj kunigaikštijoj apie 6000 žmonių, ir tai vis rytuose, ar priešpiečiuose gudų žemėse. Tik dalis žydų priklausė prie didelių verteivų. Kiti gi—tai pavargėliai, jie spietės apie anuos, jiems dirbo, jiems padėjo sukrauti turtą.

Padalyti buvo Lietuvos žydai į 3 bendruomenes, kur buvo jų sinagogos ir kapai—Trakuose, Brastoje ir Gardine. Židiniu ir vidurkiu virto Brastos miestas. Tenai buvo jų daugiausia, ten didžiausi turtai, ten jų teisių raštai buvo sukrauti.

Silpnai ėjo žydų gyvenimas Gardine. Trakai gi ilgainiui visai išslydo iš jų rankų. Tenai apsigyveno ir įsigyveno Vytauto pargabentieji iš Krymo karaitai, arba karaimai—žydų sekta, nepripažįstanti Talmudo.

Gyventojai ne visi su džiaugsmu sutiko naujus ateivius. Jie sukinosi po kunigaikščio kiemą, atpirkdavo iš jo muitus ir patys sau iš gyventojų surinkdavo daugybę pinigų muitais, kiti imdavo svaigalus ir tuo versdavos. Jie nešė naują ūkio formą, padėjo did. kunigaikščiui iš iki šiol natūrinio ūkio kuo daugiau išgauti gyvų pinigų.

II.

Lietuvos žydai XV amž. Jų išvarymas iš Lietuvos.

Kaip gyveno žydai, Vytautui mirus, kilus suirutėms, neturime žinių. Jagėla, jeigu ir kišosi į Lietuvą, žydams nebuvo palankus, jų ir privilegijų nenaujino. Nežinome, kaip jiems klojosi neramiais Švidrigailos laikais. Pinigai visuomet buvo jam reikalingi, o ypač tuomet, esant suirutėms. Sutinkame žydų vardus, kuriems Švidrigaila buvo atidavęs įvairias išpirktis. Visi Vytauto įpėdiniai buvo blogoj padėty: visuomet reikalavo pinigų. Pasaulinė ir dvasinė diduomenė, nors ir turėjo, bet nedavė, arba statė sunkias sąlygas, norėdami kunigaikščio valią susiaurinti ir savąją padidinti. Kunigaikščiui reikėjo ieškoti pinigų kur kitur. Ypač gi nuolatos reikalavo pinigų Kazimieras, Jagėlos sūnus. Kiemiškiai ir ponai, jeigu skolydavo pinigus, tai įkaitu paimdavo jo dvarus, o paskui ir nebenorėdavo atiduoti. Žydai gi, kaipo skolytojai, buvo nuolaidesni, jie iš anksto įmokėdavo reikalaujamus pinigus, užmokėdavo už išpirktis, laukdavo, kol sugrįš skola, po keletą metų. Žinomas daiktas, laikas nuo laiko duodavo dovanų randonaisiais, šilkais, brangiais svetimų kraštų kailiais, audeklais, arkliais.

Ir jie neatsisakydavo tap pat imti iš karaliaus pinigų skolos vietoj druską, medų, javus iškultus ir dargi neiškultus iš kaugių, arklius, kumelius; tur būt, neprakišdavo tiems dalykams.

Žydai rūpindavos paimti visokias išpirktis, kur galima daug uždirbti—kaip antai: muitines, svaigalus, keltuvus, tiltus ir t. t...

Muitines paimdavo ar iš vienos apskrities ar iš kelių iš karto, mokėdavo už tai tokius didelius tiems laikams pinigus, kad niekas iš krikščionių nedrįsdavo į tai kištis. Išpirkėjai, būdami kunigaikščio skolytojai (kreditoriai), kuo arčiausiai jo stovėjo, jis vienas tegalėjo teisti juos. Išpirkėjai, turėdami apyvartai pinigų, turėdami ryšius visur, nepriklausydami vietos valdžios, palengva paima į savo rankas ir prekybą ir išstumia krikščionis. Be jų kunigaikščiai ir didžiūnai negali apsieiti. D. Kunigaikštis pats atiduoda dvarus su žmonėmis, leidžia pirkti juos iš kitų ir ten iš žmonių pelną traukti.

Ponai visur palaiko žydus. 1472 m. didžiajam meistrui (magistrui), kryžeivių viršininkui užlaikius Prūsuose žydo muitininko prekes, vyriausioji Lietuvos Ponų Taryba, kurioj buvo ponai ir vyskupai, prašo paleisti prekes. Tarp pasirašiusiųjų buvo ir Vilniaus vyskupas. Kazimieras mirė, palikęs savo sūnui daugybę skolų žydams.

Dalis žydų, įgiję turtus, gavę dvarus, besisukindami tarp ponų, panorėjo visai įeiti į jų tarpą, dargi patys ir jų ainiai apsikrikštijo. Gabesnieji, ambicijos pilnesni vienas po kito meta savo tikybą, išeina iš savo tautos tarpo, nori prisiglausti kitur, kur iš jų reikalauja pinigų, o niekina, nekenčia, kaip nekenčia skolininkas skolytojo, kuris reikalauja skolos ir dar palūkanų.

Taip buvo padaręs Trakų žydas Ašeika. Dalis jų nebežiūrėjo į savo tautiečius, o kiti po senovės varė su jais tuos pačius reikalus.

Jau dabar prasidėjo bajorų tarpe bruzdėjimas prieš žydus. Jie pavydėjo didelių pelnų, kuriuos gauna išpirkėjai. Ne sykį atsitikdavo, kad kunigaikščiui suderėjus su žydu atiduoti nuomai kokią išpirktį, krikščionys sužinoję apie tai, siūlydavo anam, kad jiems atiduotų ta patį verslą jau už didesnė kainą. Kartais pavykdavo, o kartais ne; kunigaikštis nuo tų varžytynių tik uždirbdavo, gavęs priedą ar dovaną. Kartais kunigaikštis bandydavo nebeišnuomoti žydams, o pavesti pačiai valdžiai rinkti mokesčius, bet greitai įsitikindavo, kad jam tekdavo mažiau naudos, ir jis vėl grįždavo prie išpirkčių, prie žydų, su kuriais kiti verteivos tuo atžvilgiu negalėjo lygintis.

Kunigaikštis turėjo reikalą su žydų turtuoliais. Prie šių buvo daugybė mažesnių, ne tokių turtingų, kurie gyveno iš darbo, padėdami aniems. Jų trobos menkos, jų mantos —maža. Jie vargo, skurdo, kaip kentė jų engiami ir naudojami valstiečiai; jie gamindavo auksą savo tautiečiams—turtuoliams, sau gi įsigydavo krikščionių neapykantos.

Kazimieras, del pinigų priklausydamas žydų kapitalistų, užėmęs sostą, sutiko patvirtinti žydams senąsias teises ir duoti dar naujų. Bet nebepakako jiems tos privelegijos, kurią buvo davęs jiems Vytautas; šis tas nuo to laiko jau atsimainė, pasirodė, jog visiškos savivaldybės neturėjo; teismo dalykuose jie priklausė kunigaikščio valdininko seniūno, o tas tąja savo padėtimi naudodavos. Todel jie išgauna iš did. kunigaikščio savivaldybę. Trakų žydai gavo tam tikrą privilegiją 1414 m. kovo 27 d., kuriąja suteikiama magdeburgija, vadinasi miesto savivaldybė, tokia pat, kurią turėjo Vilniaus, Kauno ir Trakų miestai.

Trakų miestas padalytas į dvi dali: krikščioniškąją ir žydiškąją, jiedvi atskirtos grioviu, ir jąsias jungė tik Gulbės tiltas. Krikščionys Trakuose buvo tas teises įgiję jau seniau, o Trakų žydai šitą savivaldybę gavo tik dabar. O ji buvo šitokia.

Žydai išsirenka vaitą, užtvirtina jį kunigaikštis, ir vaitas pasilieka iki gyvos galvos; jį gali teisti tik pats kunigaikštis. Vaitas gi gali viską daryti su savo žydais. Atsako jie prieš jį dideliuose ir mažuose darbuose, bylose ir reikaluose. Gali jisai uždėti visokias bausmes, bausti pinigais, areštu, net nužudyti, dargi ant kuolo pasmeigti. Vaitu, be abejojimo, buvo turtingiausias Trakų žydas, kunigaikščiui tinkamas. Vaitas tąja privilegija įgijo didelę valią neturtėliams žydams, jis su jais galėjo daryti, ką norėjo. Juk įstatymų, kurių jisai turėtų prisilaikyti teismuose, nebuvo jam nurodyta, todel jis galėjo vartoti tokius, kurie jo nuomone buvo tinkamiausi, bendrųjų gi, visai valstybei privalomų, nebuvo. Betgi buvo tai didelis daiktas Trakų žydams. Jie buvo laisvi nuo kunigaikščio ir jo seniūno priežiūros, laisvesni buvo savo darbe, ir pigiau atsieidavo. Buvo tai tikra, pilna tų laikų savivaldybė (autonomija), kurios neturėjo žydai Vytauto laikais.

Žydų vaitas turėjo valią tik savo žydams. Jeigu nusidėdavo koks valstietis ar bajoras žydų pusėje, tai buvo mišras teismas. Tas pats būdavo esant ginčams tarp Trakų ir svetimo žydo. Duodamas šitą privilegiją Trakų žydams, kunigaikštis visai juos atleido nuo mokesčių savo iždui, palikęs sau metinę, iš anksto paskirtą, duoklę pinigais. Mokėjo juos visa žydų pusė be tikybos skirtumo. Jeigu

atsitikdavo, kad Trakų miestui tekdavo netikėti nauji mokesčiai, tai žydų pusė juos mokėdavo skyrium ir krikščionių vaitas visai nesikišdavo į tai. Be to, žydų bendruomenė turėjo ir savo pajamų: jiems kliūdavo pusė pajamų iš svarstyklių ir iš vaško tirpymo[1]).

Kituose miestuose, kaip matyti, pasiliko ta pati tvarka, kur ir seniau buvo.

Mirė did. kunigaikštis Kazimieras, palikęs daug skolų žydams išpirkėjams. Jo sūnus Aleksandras užėmė Lietuvos sostą 1492 m. Buvo tai žmogus negabus, silpnos valios, o mėgstąs plačiai gyventi, turįs ir klausąs visokių pataikūnų. Kad nereikėtų kariauti ir turėtų ramumą iš Maskvos pusės, vedė jos did. kunigaikščio dukterį Aleną, bet ramumo negavo. Pats neuolus katalikas, pakenčiąs kitaip tikinčius, o mokėjo išerzinti juos ir pasėti nepasitenkinimą. Nuolatinis jo svyravimas, jo politikos neaiškumas, gerai atsispindi ir jo santykiuose su žydais. Miestai, dabar, kaip ir pirmiau, neaugo, kad ir turėjo magdeburgijas. Žydų privilegijos ir jiems daromos lengvenybės negalėjo staiga pagaminti Lietuvos prekybos ir pramonės. Kunigaikščiai nenoromis duoda miestams savivaldybę, o ir esamoji, duotoji, nėra pilna, ką kunigaikštis dažnai gali, o noro nestokodavo kištis į miestų reikalus. Miestų gyventojai buvo visi lygūs, jeigu ir nebuvo padaryta raštu kokios išimties — jie visi nešė lygiai mokesčių ir duoklių naštą; skirtumas tikybos ir tautos reikaluose neturėjo vertybės. Taigi tokių miestų žydai buvo lygūs visiems kitiems laisviems jos gyventojams. Jiems tuose miestuose buvo geriau gyventi negu savo išimtinomis teisėmis. Tuo galima išaiškinti, kodel per visą XV amžių žydai neprašė patvirtinti Vytauto privilegijos, ir kodel Trakų žydai šito vietoj išgavo sau magdeburgiją (savivaldybę). Jie galėjo pirkliauti be anos, numirėlius, tur būt, retai vežiojo, kad reikėtų kalbėti apie muitą už lavoną, ypač jeigu muitininkas žydas, o ir pinigai skolyti buvo galima ir be jos, jų gyvybė buvo lygiai apginta.

Kas kita magdeburgija. Jai atsiradus, visi kiti įstatymai ir valdžios toj vietoj nebegalioja, įstatai savi, o iš valdininkų skiriamas tik vienas vaitas, kiti gi renkami.

Ir tik vieni Trakų žydai prašė naująjį kunigaikštį Aleksandrą patvirtinti jiems seniau jau duotąją privilegiją. Kiti žydai to nereikalavo. Jisai tat padarė Trakuose 1492 m. gruodžio 17 d., dargi praplatino jų teises. Trakų žydai,

---

[1]) Trakų miestas ilgainui atkrito kitiems žydams: jis atiteko vieniems karaitams, taip bent galutinai nustatė 1646 m. gruodžio 3 d. privilegija.

kaip Vilniaus ir Trakų miestelėnai, nemoka muitų prie visų muitinių vartų.

Žydai taip pat ėmė išpirktis iš kunigaikščio, kaip ir prie senojo, dargi tie patys žmonės. Kunigaikštis grąžino dalį tėvo skolų ar gyvais pinigais ar daiktais, nelengva tat atsiėjo ir nemalonu. Reikėjo galvoti, kaip nuo likusiųjų skolų atsikračius.

Žydų skaičius augo, labiau ir labiau medžiaginė jėga didėja, jie svetimi tam kraštui, miestams augti nepadeda, bet trukdo, kai kur neapykanta prieš juos didėja. Aleksandras sumano visus žydus varyti iš Lietuvos, jeigu nesusilies su čiabuviais ir netaps krikščionys. Ne juokais ir ne pasaka skamba Aleksandro kapeliono žodžiai, kuriuos jis pasakė anam, kai išrinko jį Lenkų karalium: „Jeigu nori būti žydų apaštalu, tai ištrauk kardą iš makščių, idant jie, kad ir su prievarta, priimtų Kristaus mokslą".

Išvaryti Aleksandras turėjo užtenkamai priežasties: nenorėjo mokėti skolų. Ragino jį ir kiti krikščionybės platintojai. Buvo dar ir prietarai kalti. Jo žmona Alena kažin kuo apsirgo. Žinovai nutarė, kad ji būsianti apžiūrėta (pačėravota), kad tai būsiąs raganų darbas. Rusų caras Jonas, jos tėvas, reikalavo iš savo žento, kad iš Lietuvos žydus išvarytų, nes jie į buvę raganiais, kurie apžiūrėję jo dukterį.

Jau ir kitose šalyse tai buvo daroma. Buvo žinoma, kad 1492 m. išvarė žydus iš Ispanų žemės karalius Ferdinandas Katalikas; susekęs juos pridarius daugybę visokių nusidėjimų, liepė išvaryti, jeigu neapsikrikštys, ir išvarydamas buvo gerai uždirbęs, nes maža tesikrikštijo; uždirbo karalius ir jo ponai.

Aleksandras 1495 met. įsakė visiems žydams išsikraustyti iš Lietuvos, visas jų turtas atitenka didžiajam kunigaikščiui, to turto dalį jis išdalijo vienuolynams, labdaringoms įstaigoms, dalijo visokiems pasauliniams ir dvasiniams žmonėms, o kartais parduodavo jį. Bet jeigu kas iš žydų apsikrikštytų, tai tiems jų turtą grąžindavo, ir jie pasilikdavo kunigaikščio apgynime ir globoj.

Jeigu žydas bus paėmęs dvarą už skolą, tai skolininkas grąžina skolą kunigaikščio iždui, visos kitos skolos, kur nebuvo įkeista dvaro ar mantos, ar nebuvo įrodyta raštu, naikinamos, ir visi žydų reikalavimai nustoja vertės.

Savo keliu, negalėjęs pakelti miestų žydų pagalba, stengėsi sustiprinti miestus kitokiais būdais: kvietė amatininkų ir pirklių iš Vokiečių ir kitų šalių. Taigi nuo to laiko daug Lietuvos miestų ir miestelių gauna savivaldybę, o nuo seniau jau turintieji, kaipo Trakai ir Vilnius, įgijo dar

naujų privilegijų. Žydų namai ir sodybos atiduodami atvykusiems vokiečiams ir švedams. Dabar randame vokiečius, paskirtus miestų vaitais, švedus ir vokiečius — išpirkėjais.

Bet jis apsivylė. Taip ūmai nesiveržė į Lietuvą nauji gyventojai, negalėjo naujokai taip staiga užimti visų vietų, kurias paliko žydai. Kunigaikštis ieško naujų gyventojų, bet nedaug teranda, ir jo ižde pelnas negausėjo.

1501 m. tas pats Aleksandras buvo išrinktas Lenkų karalium. Tenai rado savo išvytuosius iš Lietuvos žydus. Čia buvo jų daugiau, negu Lietuvoj, jie turtingesni, turėjo tarp visagalinčių ponų didelių užtarytojų, todel Aleksandras nė svajoti negalėjo apie žydų išvarymą iš Lenkų, bet stengėsi paimti iš jų pinigų. O tų pinigų reikėjo vis daugiau ir daugiau. Nauji išpirkėjai švedai, vokiečiai, perkrikštai žydai, nedavė daugiau pelno, negu kad pirmiau duodavo tikrieji žydai. Karas su Maskva reikalavo vis daugiau naujų išlaidų. Išvarytieji žydai, matydami blogą finansinę karaliaus padėtį, siūlė duoti jam pinigų, nes troško grįžti į Lietuvą, siūlė ir karaliui ir jo artimiesiems žmonėms ir dar geromis sąlygomis. Lietuvos žydai nebuvo toli atsitraukę nuo jos sienos, vis laukė tos valandos, kada galės grįžti, ir ieškojo visur sau užtarytojų, apdovanodami ar papirkdami juos, kad už žydus kalbėtų; tarp tokių užtarytojų kartais ir be pinigų atsirado perkrikštų žydų, kaip antai Abraomas Juozapavičius, Ašeika ir kiti, jie karštai prašė did. kunigaikštį grąžinti žydus į Lietuvą. Tais laikais Lietuvos žydų tarpe tikybinis fanatizmas nebuvo taip įsišaknijęs. Abraomas Juozapavičius, vėliau finansų ministeris Lietuvoje, karštas krikščionis, nepersiskyrė su savo broliais, kurie liko žydais: prekybą ir verslus varo išvien su jais, dalijas pelną, gal būti kaipo vyresnis brolis, rūpinas jų šeimynos reikalais. Ne jisai vienas buvo toks.

Pinigai ir užtarimas padarė savo darbą, ir did. kunigaikštis sutiko grąžinti žydus į Lietuvą. Po aštuonerių metų ištrėmimo, 1503 m. leista jiems vėl gyventi. Jie gali gyventi tose pilyse ir miestuose, kur ir pirmiau, gražinami ten esantieji jų namai, krautuvės, daržai, bankai ir visa, ką jie pirmiau turėjo. Nejudamąjį turtą gali atsiimti iš naujų savininkų, tik atlyginę tai, ką anie buvo užmokėję kunigaikščiui dovanų, atlyginę už visus pataisymus ir pagerinimus, o jeigu turtas bus pakliuvęs į trečias rankas, tai reiškia, jau parduotas ar įkeistas, tai turi paskutiniam valdytojui grąžinti visa, ką tas įdėjo. Didysis gi kunigaikštis nenukentėjo nieko, lygiai ir tie visi, kur su juo reikalus turėjo; kad neturėtų pretenzijų prie jo, be ne jisai panaikino savo skolas. Kas kita su visais kitais žydų skolininkais. Jie tu-

rėjo grąžinti, ko nebuvo užmokėję, tos skolos iš raštų vėl galima buvo išieškoti. Laimėjo did. kunigaikštis ir ponai, bajorai ir miestelėnai tų lengvenybių nepajuto.

Be to, žydai apsiėmė išstatyti 1000 raitelių karui stoti, pasižadėjo duoti kasmet dideles dovanas karaliaus vietininkams ir seniūnams. Bet tai bus daroma ne viešai, kad nebūtų žinoma.

Matyti, tas išvijimas buvo padarytas paties didž. kunigaikščio ir kelių ponų, — nes jų vienų skolos teužmirštos ir jiems jos nebeatgijo.

Lietuvoj buvo užtektinai visokių pelno šaltinių, išvarytieji nebuvo dar taip nuvargę, o gavę iš šalies ir Lenkijos žydų paspirties ir pagalbos, galėjo vėl grižt į Lietuvą.

Per tą ištrėmimo laiką žydai daug pramoko. Buvimas už Lietuvos sienų, nesmagumai ir nemalonumai, kuriuos patyrę buvo iš lenkų žydų, padidino Lietuvos išsiilgimą, suvienijo juos labiau; atsiranda ir stiprėja tuomet vienybė, apie kurią nebuvo kalbos pirmiau, kada kiekviena žydų bendruomenė, miestas, gyveno savo atskiru gyvenimu, kunigaikštis dabar šneka su žydais, kaip su vienetu, su ištisa tauta, ant visų Lietuvos žydų iš karto užkrauna bendrą prievolę ir naštą, visi žydai atsako už kiekvieną savo tautos narį, dabar jie bendrai stoja už savo reikalus, bendrai gina save. Pirmu šių rūpesčiu buvo atsisakyti nuo sunkios prievolės, kurią buvo apsiėmę atlikti, būdami sunkioj valandoj, — išstatyti 1000 raitelių karo reikalams, ir išprašė iš karaliaus, kad pakeistų tą prievolę bendru su visais miestelėnais mokesčiu toj vietoj, kur jie gyvena.

Žinomas daiktas, toksai laimėjimas padidino tik žydų vienybę, atskyrė juos labiau nuo čiabuvių gyventojų lietuvių ir gudų, o žydų tarpe pastiprino turtuolių galybę ant pavargėlių, nes jie išrūpino leidimą grįžti. Ką išgauna už pinigus viena žydų bendruomenė, tuojau prašo to paties ir kitos, o kartais visos iš karto veikia per savo atstovus. Žydijos vidurkiu ir centru, galingiausia jėga, tapo Brastos miestas.

III.

Žydų padėtis XVI amž. — Jų stiprėjimas. — Žydų viršininkas. — Gimsta jų neapykanta krikščionių tarpe.

Žydai Lietuvoje, kaip ir kitur, apsigyveno bendruomenėmis. Išsigavę kurioj nors vietoj teisę gyventi, išsirūpindavo žemės gabalą kapams ir sinagogai. Ir čia atsiranda jų kultūrinio ir ekonominio gyvenimo židinys. Karalius ar

ponas, ant kurių žemės jie apsigyvendavo, turėjo daug nuo to patogumų, neturėjo reikalo su atskiru žydu, o tik su jų bendruomene. Ji atsako už kiekvieno žmogaus darbus, ji sumoka mokesčius, ji skolijasi pinigus, skolija kitiems, laiduoja už savo narius.

XIV amž. tebuvo 3 bendruomenės — Trakuose, Gardine, Brastoj, o XVI amž. — jau 15, daugiausia Guduose, Aukštaičiuose — 2, Merkinėje ir Trakuose; Kaune ir Vilniuje dar maža žydų, jie dar neturi savo atskiros bendruomenės, o Žemaičiuose apie žydus visai negirdėti.

Bendruomenė daugėjo šiuo būdu: iš didesnių miestų traukdavo naujokai į mažesnius miestelius, vis Lietuvos rytuose. Priaugus geram jų skaičiui, karaliui ar ponui leidus ir motynai bendruomenei sutikus, įsitaisydavo sau atskirus kapus ir sinagogą ir ilgainiui įkurdavo atskirą bendruomenę ar parapiją.

Žydų skaičius Lietuvoje vis auga. Berods 1566 m. žydų buvo ne labai daug, iš viso apie 8 — 10 tūkstančių. Bet jie auga ir veisiasi gana smarkiai: neretas buvo atsitikimas, kad šeimyna susidėdavo iš 16 žmonių, o ir daug tokių gausingų šeimynų.

Ateina nemaža žydų iš svetur. Zigmontas I traukė į Lenkus išvarytuosius iš Čekų žydus, jų tiek daug priplūdo į Krokuvą, kad ateiviai galėjo ir rengėsi praryti vietinius, seniau atvykusius žydus; tarp jų ir ateivių kilo kovų. Tuomet Zigmontas traukė juos į Lietuvą, kur padėtis buvo daug geresnė, negu Lenkuose, o jie Lietuvoj daug jam pelno padarydavo. Juos traukė taip pat ir ponai, ir sodino savo miesteliuose, nes ponai dabar valdė Lietuvoje.

Pirmiau žydai priklausė tik nuo did. kunigaikščio, dabar jie labiau ir labiau ima priklausyti nuo ponų ir kylančių bajorų. Šie eina vis stipryn ir stipryn, stengiasi rėžti didžiojo kunigaikščio valdžią, kol viską sau pasiėmė. Žydai noroms nenoroms turi padėti toje kovoje vienai ar kitai pusei savo pinigais; kovoje, žinoma, nesykį tekdavo nukentėti. Did. kunigaikščiui žydai buvo reikalingi tuo, kad galėjo padaryti jį nepriklausomą nuo ponų, o vėliau bajorų; o tai gali įvykti tik tuomet, kai bus gerai viskuo pats aprūpintas ir pilnas bus jo iždas, todel stengėsi žydus palaikyti.

Bajorai, dar tik kylantieji ir neįsigalėjusieji, stengėsi per seimus, kiek įmanydami, uždėti savo ranką ant žydų, did. kunigaikščio ramsčių, bet dar neįstengė. 1551 ir 1563 m. per seimus uždeda naujus mokesčius žydams, o iš kitos pusės stengiasi ištrūkti nuo skolų, žydams padarytų, rūpinas, žinoma, kuo mažiau jiems grąžinti.

Kilantieji bajorai buvo gana keblioje padėty. Jie norėjo pergalėti ponus ir visai nuveikti miestelėnus. Pilnų teisių tenorėjo sau vieniems, miestelėnų į savo tarpą neįsileisdavo. Jau randame tą niekinimą amato, prekybos darbo, įrašytą į Antrąjį Statutą, kuriam jau turėjo įtakos bajorai. Tenai (Antr. St: III p., 16:, Treč. St: IV, 25) pasakyta, jog tas tegali būti bajoru, kieno tėvai nei amato nevarė, nei smuklėje nešinkavo, nei matais nematavo, jeigu jis mestų šinkių, nedirbtų mužiko darbo, o imtų dirbt tik bajorui ir vyčiui priderama darbą, tai tas tegali būti laikomas bajoru.

Palūkanų ėmimas ir iš jų gyvenimas bajorų nuomone, visai padorus ir prideras bajorui darbas. Trečiame Statute (1588 m.) pasakyta: „Jeigu kuris bajoras, savo dvarą pardavęs ir apsigyvenęs mieste, gyventų iš palūkanų davimo, vengdamas žemės, karo tarnybos, tai tas iš savo pinigų privalo atlikti seimo nutarimu žemės tarnybą" (III., 24). Bet iš bajorų tarpo jo neišmeta.

O laužiantis ūkio formai, reikiant daug gyvo pinigo, gauti gi gana sunku buvo į skolą, be to, palūkanos didelės, nes kartais tekdavo mokėti iki 87%, del to ne vienas bajoras krisdavo į skolas ir visai pavargdavo. Nelengva buvo gauti skolintojų; ir įvairūs jie buvo: kartais pasitaiko savo kaimynas bajoras, kartais vienuolynas, o dažniausiai žydas.

Tokioj padėty būdami, bajorai 1584 m. seime buvo nutarę prašyti įsteigti jiems skolinamąjį banką, bet did. kunigaikštis neturėjo jokio noro bajorų gelbėti, ir banko neįsteigė.

Did. kunigaikščiui patogiau buvo remtis žydais ir duoti jiems tinkamą organizaciją.

Bendruomenių buvo jau gana daug atsiradę, ne visuomet patogu buvo su kiekviena skyrium tartis. Bendruomenės visuomet buvo jam palankios. Išieškodavo jam prižadėtus mokesčius; kad prispirtų, vartodavo ir dvasinių ginklų, prakeikdavo tuos, kur neužsimokėdavo mokesčių, prakeikdavo jo priešus — maištininkus, uždėdavo cheirimą, ir triūbos pratriūbydavo tatai sinagogoj.

Zigmontas I 1514 m. sumanė visus žydus sudėti į vieną kūną, uždėjus ant jų vieną vyresnįjį žydą, jam ištikimą, nelabai paisydamas, ką pasakys į tai žydų bendruomenės; o jos velijo dėtis iš apačios, dėtis pačios, neliepiamos.

Pirmuoju visų žydų viršininku Lietuvoje buvo Mikelis Juozapaitis iš Brastos. Buvo tai turtingas pirklys, o dabar galėjo naudotis savo padėtim, kad dar daugiau savo turtus padidintų. Iš savo viešpaties, jam prasiskolijusio, ima

naujų išpirkčių ir leidimų už kita kitos, čia muitinių, čia šinkių. Pastatydamas jį vyresniu ant visų Lietuvos žydų, Zigmontas I davė jam plačių teisių, tarp kito buvo jam duota teisė visus žydus teisti ir skirti bausmes iki pinigų baudos ir kalėjimo. Svarbiausias gi dalykas, kurio paisė karalius, buvo tai mokesčiai. Visi pinigai, tam dalykui iš žydų surenkami, eina pas Mikelį, o tas atiduoda iždui. Jeigu žydai visa tvarkoj padarys ir laiku sumokės, iš savo pusės Zigmontas prižada žydams greitą teismą. Kadangi Mikelis nebuvo teisių žinovas, tai pagalbai galėjo pasirinkti mokytą rabiną, savo nuožiūra.

Bet žydai jo nepripažino, nelaikė savo vyresniuoju, dargi karalius kartais tai užmiršdavo, taigi Mikeliui suteiktoji privilegija valdyti visus žydus liko tik gražiais pažadais. Tačiau Mikelis kaip tik dabar virto dar galingesnis, jisai pasidarė didžiausiu muitininku · ir piniguočium. Jo galybė ir turtai augo. Jis apima vis daugiau ir daugiau muito apskričių, ima juose visas smukles, o nuo 1524 m. jisai drauge su kitu pirkliu, taip pat žydu, paėmė nuomoti visas Lietuvos muitines, užmokėjęs už tą did. kunigaikščiui didelę išpirktį. Kitose srityse apima visas smukles, vaškines, svarstykles.

Muitinės reikalavo didelės, geresnės, negu iki šiol, tvarkos, o Mikelis mokėjo tai padaryti. Muitinių buvo daug, reikėjo visur prižiūrėti, daboti, sargai pastatyti. Dažnai būdavo susikirtimų su įvairiais smuklininkais, reikėjo kariauti su jais, gaudyti, bylinėtis. Mikelis nesigailėdavo trūso, tampydavosi po teismus, reikalui esant pasiekdavo patį viešpati.

Turėdamas savo rankose muitines, jisai dabar pats viską gabena per jas, viskuo pirkliaudavo ir vertės. Viešpats viską jam leido daryti: užtai iš suktybių, iždui padarytų, gaudavo skyrium atlyginimą. Mikelis vertės ir pinigų skolijimu.

Jisai perka žemes, dvarus, malūnus, nepraleidžia progos, neišprašęs ko nors, kas duoda pelną, Del to jo turtai auga ir auga. Maža to, dalelė tetekdavo did. kunigaikščiui, kuris buvo pinigų reikalingas. Už pašalpą ir dovanas did. kunigaikštis atrado reikalingu duoti Mikeliui aukštesnę vietą negu žydų viršininko, padarė jį bajoru, nors žydą nekrikštytą, padarė jį patį ir jo brolį Abromą, Lietuvos finansų ministerį (podskarbį), vėliau apsikrikštijusį.

Ne vienas Mikelis buvo toks turtingas. Buvo ir daugiau jų. Bet tai buvo mažas būrelis žmonių, kurie tarp savęs giminiuojasi, bendrai reikalus veda, tarp savęs varžos, iš jų tarpo dažniausiai išeidavo išpirkėjai. Vis tai

buvo finansų aristokratija ar plutokratija. Jie įeina į ponų tarpą, o kai kas, apsikrikštijęs, giminiuojasi su ponais. Iš jų tarpo užtinkame turtingų žydų, kurie pasiimdavo nuomai didžiausius dvarus su visomis ponų teisėmis žmonėms, dargi su teise pasmerkti mirtim.

Kur tai daugiau buvo vidutinio turto ir beturčių — pavargėlių žydų. Šitie, bėdos prispirti, bėgo iš kitų kraštų į Lietuvą, rasdavo čia duonos ir uždarbio pas savo tautietį piniguočių, ar bandydavo savarankiškai varyti darbą.

Rasime vidutinio turto žydų, varančių tą patį verslą, kur ir didesnieji, tik mažesniu mastu. Jie skolija mažiems žmonėms, varo savo smulkią prekybą, duoda pinigus už įkeistus daiktus ir drabužius.

Taigi žydas pirmiausis įkūrė Vilniuje skolinamąją kasą.

Pačioj žydų atvykimo pradžioj didžiausią jiems naudą duodava muitinės. Jos apimdavo kartais vieną apskritį, kartais kelius, o kartais ir visą Lietuvą.

Jeigu vienas žydas piniguočius neištesėdavo apmokėti ir sutvarkyti viso reikalo, tuomet susidėdavo kompanijos. Jų tarnautojai buvo taip pat žydai, jei bent sargyba būdavo iš krikščionių. Bet neilgam tat buvo.

XVI amž. Lietuvos bajorai iškila politikos gyvenime ir eina stipryn ir stipryn. Jie dabar dažniau susiduria su žydais muitininkais, galingais did. kunigaikščio talkininkais, ir kovoja su jais ginklu ir įstatymais. Pirmai progai atsitikus, įvesdina įstatymą, jog bajorai muitų nemoka, jog gali viską be mokesčių pravežti ir iš visur viską gabenti laisvai, be kliūčių ir muitų. Paskum, kaipo savo, vežioja ir ne bajoro prekes. Dažnai ir labai dažnai bajorai naudodavosi tąja savo privilegija, kad pargabentų visokiems pirkliams prekių be muito, tuo prakišdami Lietuvos prekybą ir pramonę.

Todel XVI amž. muitinės ir muitų išpirkimas nebeduoda tos naudos, kuri buvo pirmiau, ir žydų kapitalai išeina iš ten, pereina į kitą šaką. Jie pradeda įgyti išpirkimus druskos ir degtinės, kurių pardavimą did. kunigaikštis laikė savo vieno žinioje, kad turėtų daugiau naudos. Degtinės išpirkimas varžo jos dirbimą ir pardavimą. Bajorai, jau pradėję varyti degtinę, čia, kaip ir muituose, protestuoja prieš tokią kunigaikščio politiką ir daro painių išpirkėjams. Teismuose randame daugybę bylų, kur nagrinėjamos išpirkėjų neva suktybės, bajorams ir iždui padarytosios. Dabar degtinė virsta visiems didelio pelno šaltiniu. Bajorai, augant jų valdžiai ir sunkėjant valstiečių naštai, nori vis daugiau ir daugiau ištraukti iš valstiečių naudos, begirdydami žmones. Iždas vietoj akčyžiaus, pirmiau uždėto ant

svaigalų, įvesdina išpirkimus. Kas duos daugiau, tas ir paims, o už degtinę gali imti iš pirkėjų kiek nori. Ir čia pasižymį žydai. Bene jie patys ir ragino įvesdinti išpirkimus, reikalauja tos permainos mokesčiuose, kur buvo jiems pelningesnė, brangiai moka už tuos išpirkimus; bajorai, kad ir protestuoja, bet tai nieko negelbsti. Kunigaikščiai atvirai sako, kodel velijo išpirkėjus žydus. Taip antai Zigmantas Augustas 1556 m. atrašo bajorams viename savo rašte: „Nenorėdami sumažinti mūsų iždo pajamų, bet nuolatos rūpindamiesi jas pagausinti, pakeldami išpirkimo kainas, pastebėję, kad daugelio mūsų miestų, pilių ir valsčių muitų ir degtinės pajamos gerokai padidėjo, atidavus juos išpirkti žydams, ir dabar dėliai to paties jos kas valanda kįla, mes tikimes, kad, jeigu žydai taip pakelia išpirkimo kainas, tai visai galima tikėtis, kad ir krikščionys, tat matydami, panorės mums siūlyti dar didesnę kainą“.

Dabar dauguma žydų kapitalų susimetė į svaigalų išpirkimus.

Berods, buvo ir tokių žydų, kurie turėjo dvarus ir šiaip žemės ūkius, bet ir tat atsirado del pinigų skolijimo. Žydas skolijo bajorui ar ponui pinigus žemei, skolininkas laiku neatsilygina, ir skolytojas paima ju žemę nuosavybei. Bet nematyti, kad žydas imtų arklą į rankas, kad pats būtų ūkininku artoju. Dirba jam kiti, iš tos žemės traukia dar kitokią naudą, kaipo pirklys ir degtindaris. Berods, kartais rūpinasi įgyti žemės kąsnelį mieste ar miestelyj daržams, bet ir čia ne iš ūkio jis minta.

Amatninkų tarp žydų nedaug. Traukiantieji į Lietuvą iš Lenkų nauji būriai varomų žydų susidaro ne iš amatninkų, bet iš pirklių ir verteivų — didesnių ir mažesnių. Daugiausia žydų rankose — pramonė bei prekyba ir pinigų skolijimas. Teisybė, dar iki XVI amž. prekyba buvo ne vienų žydų rankose, bet dabar daugiausia jų rankose. Išpirkimai, jų paimti, pašalino kitų verslus.

Nereikia manyti, jog visi žydai buvo turtingi, jog varė prekybą savais pinigais. Daug apyvartos jie darė ir svetimais pinigais. Skolija iš kitų žmonių, surenka į savo rankas smulkias sumas, padaro didesnį kapitalą ir leidžia į verslą. Minėta buvo, kaip vienas žydas buvo įkūręs Vilniuje skolinamąją kasą — pats imdavo pinigus iš kitų ir skolydavo saviškiems pirkliams. Tuo būdu žydai galėjo stiprėti, pašalindami nuo verslų kitus.

Žydai buvo pinigų skolytojai už palūkanas. Skolydavo pinigus amatninkams, dvarininkams, imdami didelius nuošimčius. Tas verslas buvo išimtinai žydų rankose. Žinome, to amato nežydu tik du rusu — Gardine, abu mask-

viečiu, kuriuodu ne blogiau ir ne geriau už žydus varė tą darbą.

Apie žydų amatus maža teturime žinių. Žinome tik vieną žydą spaustuvininką; buvo tai vienas iš pirmųjų Lietuvoje: Brastos mieste 1566 m. užtinkame žydą spaustuvininką.

Dauguma amatininkų Lietuvoje buvo krikščionys. Žydų veržimasis į amatus prasidėjo vėliau ir pagamino tuomet didelius vaidus ir kovas žydų su krikščionimis.

Žydų padėtis įstatymuose buvo tvirta. Did. Lietuvos kunigaikščiai juos palaikė nuo pat pradžios jų atsiradimo, paskui ponai, pagaliau, nuo Liublino unijos palaikė bajorai. Iš didž. Lietuvos kunigaikščio žydai yra gavę privilegijų. Pamatinės yra dvi — 1388 m. Kadangi jos niekur nebuvo užrašytos, tai reikėjo jos išlaikyti, kad nežūtų, nesupūtų, nesudegtų, ar kas nepavogtų, kokioj tikroj, ištikimoj vietoj ir gerai saugoti. Tol jas taip akyliai saugodavo, kol vėliau įėjo į paprotį užrašinėti teismų knygose ir iš ten imti orginalų vietoj tik nuorašus. Reikalui gi ištikus, tekdavo tie pergamentai su didele sargyba gabenti į teismą ir rodyti. Visa tat buvo laikoma turtingiausioj bendruomenėj — Brastos mieste.

Iki XVI amž. buvo duodamos privilegijos kiekvienai bendruomenei ar asmeniui skyrium, o dabar pradedama davinėti bendros visiems žydams, nors kartais atsitinka, kad duodama ir atskirai, pav.: 1526 m., 1527 m. ir t. t. Nuo 1574 m. jos visos įtrauktos į Lietuvos Statutą ir virsta pamatiniais žydų įstatymais.

Ne visuomet žydai naudojosi išimtinomis privilegijų teisėmis, kurių kartais neturėjo nė bajorai; ar tai del to, kad norėjo būti lygiais jiems ar buvo nepatogumų. Pav., jie galėjo neiti į atsiradusį bajorų teismą, o kreiptis į savąjį, tam tikrą teisėją; bet vengė jo, velijo teistis bendrais žemės įstatymais. Ir šita žydų padėtis gyvenime ir įstatymuose buvo tokia stipri, kad Antrasis Lietuvos Statutas, neapkenčiąs žydų, nedrįsta pastatyti žydo žemiau už bajorą.

Tačiau kituose daiktuose privilegijos nebuvo parankios žydams; pavyzdžiui mokesčių dalykuose; todel jie stengėsi išgauti ir išgavo iš did. kunigaikščio jų pakeitimą.

Būdami mieste, žydai stengėsi nesusilieti su miestiečiais, laiko skyrium nuo jų savo organizaciją, bet savo keliu rūpinasi, kad ir čia miesto mokesčių naštos padalijimas būtų jiems patogesnis.

Aleksandro privilegija žydai turi tokias pat teises prekyboje ir amatuose, kurias ir krikščionys, bet turi lygiai atlikti ir tokias pat pareigas bei mokesčius mokėti. Neno-

rėdami su miestu susilieti, o bijodami, kad tat gali įvykti, jeigu miestas ir žydų tarpe skirstys mokesčius, nuo 1529 m. įgijo teisės mokėti skyrium nepaprastus mokesčius, patys savitarpyje juos padalįję, o vėliau visi žydai moka tik 1/4 dalį tų mokesčių, kurie uždėti ant visų Lietuvos miestų.

Grįždami 1503 m. į Lietuvą, žydai apsiėmė laikyti 1000 raitelių; dabar jiems pavyko tat pakeisti mokesčiais: kasmet moka po 1.000 raudonųjų. O kai kur did. kunigaikštis atleisdavo žydus nuo vieno ar kito ančdėlio, kuris privalomas buvo kitiems žmonėms.

Jeigu atsižvelgsim į žydų visuomenės stovį, tai galima jie lyginti su miestelėnais, tik stovi aukščiau, jie privilegingi. Kai kur jie lygūs bajorams, ir skirtumas tarp žydų ir bajorų visai mažas. Aktuose vadina žydus ponais, kaip ir bajorus, tik jau vėliau ima pravardžiuoti netikėliais. Jie, kaip ir bajorai, gali nešioti kalavijus ir, reikalui esant, vartoti juos. Kunigaikštis užtaria juos; gyvena dvaruose ir miesteliuose, ir ponai kartais nusilenkia prieš juos, užtaria juos nuo kaimynų plėšimų; užtaria tiktai savo žydus.

Tą pat darė ir ponai. Bajorai skersavo į žydus už palūkanas ir jų verslus. Juk XVI amž. viduryje žydai yra tarpininkais tarp kapitalistų ponų ir ne per turtingų Lietuvos gyventojų, reikalaujančių kredito. Turtingieji ponai ir bajorai velija žydus, per juos pinigus leidžia į apyvartą, mažieji negali jiems to dovanoti.

Žydai turi tas lengvenybes, kur ir bajorai, jie ginkluoti, bet ginklą vartoja tik sau apsiginti: nuo karo tarnybos jie atleisti, įnešę 1.000 raudonųjų. Žydai daugiausiai tik išpirkėjai. Šitame amate jie nepaliečiami: jie karaliaus valdininkai, priklauso paties karaliaus teismui, o ant muito sienų jie surenka muitus iš visų, nesiklausdami, kas jis. Su savo tarnais muitininkais, nesiklausdami savininkų, išveda sienas, užtveria tvoras jų dvaruose. Maža to, muitų išpirkimai duoda žydams didžiausią pelną, išpirkėjų turtai auga visiems bematant. Bando turtingiausieji iš senųjų bajorų, kaip Borzobogaty Krasenskis, Zagorovskis ir kiti užsiimti muitų išpirkimais, bet jiems nevyksta. Visi žydai, be to, gyvena tik ant karaliaus žemės; vidutinėms ir mažiems bajorams nėra iš to jokios naudos ir pelno, neturi jiems jokios valdžios. Savo gi dvaruose bajoras negali pasodinti žydų: be karaliaus leidimo jis negali leisti pastatyti sinagogos, atidaryti žydų kapų, be to, žydai neis tenai gyventi, o jiems ir nėra reikalo mainyti palyginti žydinčių karaliaus miestų į menkus paprastųjų Lietuvos bajorų sodelius.

Taip buvo Lietuvoje. O ten, už Lietuvos sienų, žadėtojoj bajoriškųjų laisvių žemėj, Lenkuose visai, kitokia tvarka: ten žydai nedrįsta užsimiršti prieš bajorus.

Todel bajorai, pirmiausia proga, tuojau prisimena apie nekenčiamus jų žydus.

Vilniaus Seime 1551 m. Lietuvos bajorai prašo, kad ant žydų būtų uždėtas naujas mokestis po 1 raudonąjį nuo galvos. 1559 m. Žemaičių bajorai, skųsdamiesi išpirkėjų suktybėmis, prašo, kad muitų išpirkimai būtų jiems pavesti, o jie įnešią iždui tą patį užmokesnį, kur ir žydai.

1563 m. jie prašo, kad žydai pristatytų karui 2000 pėstininkų, o šaulių dar daugiau.

O 1566 m., kai ir paprastieji bajorai galėjo leisti įstatymus, tai pirmame savo darbe, Lietuvos Statute, 1566 m. (vadinamame antruoju) jie įrašė tokį įstatymą (XII sk.):

„Lai nedrįsta žydai vaikščioti brangiais drabužiais su aukso grandiniais, o jų žmonos puoštis auksu ir sidabru. Lai nedrįsta žydai nešioti sidabro ant kardų ir kalavijų. Tačiau jų drabužiai lai būna žymūs kiekvienam; lai jie dėvi geltonomis skrybėlėmis ar kepurėmis, o jų pačios apsiaustais iš geltonos drobės, idant kiekvienas galėtų atskirti žydą nuo krikščionio“. Bet siaurinti jų teises vargiai būtų leidęs karalius. Ta neapykanta atspindi ir raštijoj.

Vienas iš žinomųjų bajorų Mikaila (Michailonas) Lietuvis rašė apie žydus: „Į šitą kraštą susirinko pikčiausia iš visų tautų—žydai... tauta vylinga, mandri, kenksminga, kuri gadina musų prekes, dirba netikrus pinigus, antspaudus, visose rinkose atima iš krikščionių priemones gyventi, nežiną kitokio verslo, kaip apgauliuoti ir šmeižti“.

Liublino Unija padarė iš bajoro visą viešpatį. Jis gali padaryti su žeme, ką nori. Gali įkurti miestą, jame sodinti žydus. Bajorams dabar esą negražu imtis amato, prekybos, su žydų nesusilygins; bet žydas gali pavaduoti bajorą, išnaudojant baudžiauninkus; vergija vis auga didyn, žydas gali virsti talkininku tame darbe. Žydai dabar jau kreipiasi į bajorus, ieškodami užtarimo, jiems tarnauja. Bajorai prisistatė sodžiuose smuklių, prisodino pavargėlių žydų. Vienuoliai, kunigai, kilusieji iš tų pačių bajorų, elgiasi taip pat. Dabar žydai randa užtarėjų seimuose iš bajorų tarpo. Bajorai paliko sau vieniems teisę turėti ir valdyti dvarus, todel žydai turi mesti dvarus. Dauguma jų renkasi miestuose, o sodžiuose belieka išpirkėjai, smuklininkai, jų tarnai, nuomininkai. Tik persikrikštijęs žydas, 3-ju Statutu, virsta bajoru.

Kaip minėjome, žydai turėjo savo teisėją, bet ne visi taip mėgdavo jį.

Žydų Įstatymų knygos Šulchan Aruch (27 sk., 1 §) sako: „negalima teistis žydams prieš nežydų teismą, nors nežydų teismas toj byloj visiškai sutiktų su žydų teismo nuomone, negalima to daryti dargi abiem pusėm sutinkant; kas kreipias į nežydų teismą, tas nedorėlis, niekintojas, žemintojas, užginčytojas mūsų mokytojo Mozės įstatymo".

Nors did. kunigaikščiai, vaikydami tą žydų norą, davė savąjį teisėją, bet patys žydai kartais praktikoj kitaip elgėsi, kartais randame juos besibylinėjant savitarpyje prieš krikščionių teismą. Vėliau prasidėjus neapykantai iš bajorų pusės, tų bylų skaičius eina mažyn ir mažyn, savitarpyje bylinėjas tik prieš savo teismą — valdžios paskirtąjį, ar net savo išrinktąjį.

Miestelėnai iš pat pradžių, ėmė skersai žiūrėti į žydus. Žydai pradėjo griebtis kaikurių jų darbų. Iš karto gavo lygias teises su miestelėnais. Kiek galėdami miestelėnai jiems kliudė. Stengėsi, kad žydai mažiau teisių turėtų, kad jų privilegijų niekur neužrašinėtų į knygas, kad negalėtų tuo būdu savo teisių įrodyti. Bandė ir kitaip keršyti. Narvėje 1566 m. buvo pakartas teismo sprendimu žydas, išpirkėjo pagalbininkas. Narvės miestelėnai neapkentė Narvės išpirkėjo, kaltino jį mergaitės užmušimu. Ir prieš mirtį jis nepasisakė kaltas, jo šeimininkas taip pat neliepęs jo žudyti, o vis tai kįla iš neapykantos.

Girdime dažnai apie užpuolimus ant žydų. 1526 m. keli ponai su savo žmonėmis ir miestelėnais užpuolė Brastos žydus ir kelis primušė. Kitas žydas 1526 m. su paniekinimu kalba apie miestelėnų teisėją ir jų raštus, kad jis galėjęs prirašyti ant jo, kaipo žydo, ką norėjęs, nes jis visos žydų tautos nekenčiąs. 1549 m. Gardino miestelėnai skundžiasi karalienei Bonai, kad žydai nenorį mokėti lygiai su kitais mokesčių, atsisakę įnešti savo paskirtąją dalį, bet karalienė palaiko žydus prieš miestelėnus, dargi prieštaraudama esamiesiems įstatymams.

Kijevo miestelėnai kovoja prieš žydus, atėjusius iš visos Lietuvos, nenorėdami jų įsileisti į jomarkus: karalius užtaria žydus, bausmėmis graso krikščionims, jeigu žydų neįsileisią.

Did. kunigaikščiai, apgindami žydus ir prižadėdami Lietuvoje neliečiamybę, paskelbė, jog žydai krikčionių kraujo nevartoja ir bausmėmis graso tų žinių platintojus. O jos atėjo iš Europos kartu su žydais. Jie vieni iš ne Lietuvos piliečių reikalavo tokio apgynimo ar privilegijų. Tačiau kalbos ėjo, neapykantai augant, patys žydai nurodo tikrą to pykimo priežastį. Vienoj vietoj randame žydų rašte: „Žydai krikščionių kraujo nevartoja, o kaltina kai-

kurie did. kunigaikščio valdiniai del to, kad nori išvaryti iš miestų", kitame: „Karaliaus valdininkai teisia žydus ne tomis teisėmis, kurias buvo davę pirmiau kunigaikščiai, bet iš piktumo ant jų nuteisia nužudyti ir turtus atimti".

Priežasties tam reikia ieškoti ne kokių jėzavitų agitacijoj, o ekonominiuose santykiuose. Tikybinis skirtumas ne tiek jau daug tereiškė. Jie buvo svetimi, turėjo atskirą organizaciją, buvo atskira tauta luomas, rūpinosi visame laikytis skyrium. Trakai pusiau padalyti, miestuose nori įgyti skyrium amatų draugijas, savo nuovadas ir gatves. Turi savo savivaldybę, kur susilieja dvasiniai ir pasauliniai dalykai, kuriamas atskiras žydų įstatymas. Visoj Lietuvoj žydai surinkti į vieną kūną, jie gali eiti, kaip vienas. Turi savo susirinkimus. Lietuvos aukštasis luomas, ponai, priklauso nuo žydų, vidutinis gi — bajorai ir miestelėnai—jų-jų slėgiamas. Todel suprasime neapykantos priežastį.

Žydai sustiprėjo, turėdami gerą organizaciją. Prispaudimai, neapykanta jungė labiau prie kahalo, kuriame asmuo pranykdavo. Vienybė auga ir auga. Žydų Talmudas virto šventosiomis knygomis. Vėliau negu kitur tos knygos prasiplatino žydų tarpe Lietuvoje, del to jie prilipo prie jų su nematytu karštumu. Be bendruomenės žydas buvo silpnas. O ši galėjo remtis dvasiniu Talmudo autoritu.

Valstybės gyvenimas bėgo savo keliu. Karalius apsilpnėjo, bajorai paėmė viršų, ir valstybė ėmė griūti. Kodel taip atsitiko Lietuvoj? Vakarų Europoj buvo atvirkščiai. Valstybės ėjo stipryn. Tenai laimėjo trečiasis luomas, miestelėnai, nuveikusis dvarininkus, kunigus ir bajorus: „Kaip pirmiau did. kunig. nepajėgė padaryti tvarkos su valstybės finansais, taip ir dabar visagalis bajoras buvo bejėgis ir vargšas savo ekonomikos reikaluose; prekyba jis nesivertė, dargi manė, kad, versdamasis ją, turi nustoti bajorystės, o jis norėjo gyventi plačiai ir gerai... Jo dvarai išnuomoti, o jis pats seime ar seimely, kare kariauja ar lauke medžioja. Labai nesunku atspėti, jog greitai jisai žlugs ekonominiu, o paskui ir politiniu atžvilgiu, o lygiai ir tas, kam klius jo turtingas palikimas viename ir kitame atsitikime.

„Bet kam? galima laukti, jog pirm visa ko čiabuvių krikščionių prekijų ir pramoninkų klasei.

„Bet ne jie tarnauja bajorui ekonominiuose reikaluose. Tarnauja jam žydai, kurie tik iš jo kišenės praturto, nieku negali grasyti, visai nemano apie politinę rolę, dargi ir svajoti negali, kaipo gaivalas amžinai svetimas ir netautinis.

„Galų gale, laikui bėgant, tatai privedė prie to, kad krikščionys miestelėnai nustojo ekonominės jėgos ir del to nebegalėjo įgyti politinės rolės. O kiti gyventojų klodai,

būtent sodiečiai, del to negalėjo tolesnėj ateityj ieškoti miestuose geresnės laimės, kaip tat būdavo viduramžiais Vokietijoj, kur miestas buvo baudžiauninkų prieglauda laisvei įgyti. Gerai pavykus, buvo galima tapti miestiečiu, pramoninku, turtingu pirkliu ir įgyti viršų ant savo buvusio pono, o kai miestelėnų klasės vietoj atsirado svetima tauta, tai sodiečiui palikdavo jei bent tapti žydu, o to neleido padaryti ne tik jo tikyba, bet ir įstatymas.

„Lietuvos valstybėj tuo būdu luomų vietoj atsirado viena viršum kitos tautybės: viršuj — lenkų bajorų, toliau vidutinio luomo vietoj — žydai, o žemiau valstiečiai. Iš tokios valstybės tvarkos, žinoma, jau nebuvo normingo išėjimo; ji turėjo laikytis taip stamantriai, kaip stamantriai laikosi tautybės. Tautybės ne luomai, — jų reformuoti negalima".

„Nemanom, kad žydai būtų pražudę Lietuvos valstybę; paminėję, jog aukštesnysis luomas buvo svetimos šalies, mes nurodome, jog žydų klausimas vienas iš galingų jėgų, kuri nuvedė prie tokių įvykių"[1]).

Žiūrėdami į Liublino uniją žydų reikalų atžvilgiu, turėsime pripažinti, jog žydų teisių nesumažino.

Užtat kas kita įvyko. Vietoje vieno did. kunigaikščio ir kelių ponų, teko jiems turėti reikalo su daugybe naujų valdovų—bajorų, turtingųjų ir pavargusių, su visais skaitytis. Žydų skaičius priaugo, vargo spiriamų atvyko iš kur kitur, ir jų ekonominė padėtis eina blogyn, prasideda aštrios kovos miestuose bei miesteliuose ir savitarpyje.

IV.

Po Liublino Unijai.

Liublino Unija 1569 m. tai bajorų laimėjimas, karaliaus valdžios apsilpimas ir nupuolimas, naujo kunigų luomo išaugimas. Dabar žydai turi skaitytis ir priklausyti nuo karaliaus, bajorų ir kunigų. Neatsimainė santykiai su žmonėmis—baudžiauninkais, kurių padėtis ėjo blogyn, žydai tik padėjo jiems viešpatauti.

Pakilus javų išvežimui į užsienius, bajorai ėmė labai branginti žemę ir dirbančius ją valstiečius, todel prasidėjo jų didesnis naudojimas. Bajorai mokėjo ir pasistengė visą valstiečio gyvenimą pasiimti į savo rankas, stengiasi visas jo reikmenas patenkinti—malūnus, smuklės. Ypač pelningos ubvo smuklės. Jose sėdi žydas, ir dabar jie vis dažniau

---

[1]) Vlad.—Budunov, min. veik. 202—3.

ir dažniau sėdi tenai. Kiekvienas degtinės varymo ir pardavimo apsunkinimas atsiliepia į naujų draugų bajoro ir smuklininkų — kišenes, energingai protestuoja prieš visokį valdininkų kišimąsi į jų reikalus ir visur ieško užtarimo. Sykį Pinsko mieste, išvengti riaušėms, buvo uždrausta šinkuoti, žydai protestuoja, reikalaudami atšaukti tą uždraudimą.

Daugiausia turtingesnieji žydai varo prekybą ir pinigų skolijimą. Pirkliai vežioja į Lietuvą prabangos daiktus, papuošalus, ponams tinkamus, ponų reikalus tenkina, iš visur tų daiktų gauna ir pristato: brangiųjų kailių, dirbinių, metalų daiktų; visa, ko reikalauja pasipuošimui išdykusieji ponai, pirklių pristatoma iš svetur. Skaitydami apie kokias riaušes, plėšimus, pažiūrėję į pražuvusių daiktų sąrašą, rasime vis nenaudingus, šviečiamus (prabangos) daiktus. Rasime žydus dar ir dabar imant išpirkimus, bet jų diduma nupuolus,— šiur tur bus muitininkas, renka muitus už išvežamus ir įvežamus daiktus.

Kartais rasime pirkliaujant ir vogtais daiktais; priima vogtus arklius, jie faktoriai visokias apyvartas darant.

Randame atsitikimų, kad jie gydo žmones, apie tat žinome iš skundų apie blogą gydymą (1589 m.).

Kaip ir pirmiau, žydai moka verstis svetimais pinigais. Zydai savo pinigų daug neturėdami skolijasi jų iš krikščionių. Ir tik trečia dalis jų skolų iš žydų padaryta. Surinkę iš krikščionių, leidžia tuos pinigus taip pat krikščionims, paimdami įkaitų namus, sidabrą, žmones ar ką kita.

Dabar jų daug rasime ir sodžiuose. Tenai surado žydai keletą didelių plačių darbų. Lietuvoj pilna miškų. Tuomet ėmė plačiai vežti iš miškų rąstus, lentas. Ypač vakaruose brangino miško dirbinius—potašą, pelenus, šulus. Ne labai žiūri miškų pirkliai, kieno tie miškai, kaip žiūri į tai vietos gyventojai. Turėdamas po savim ponų baudžiauninkus, gali juos pasiųsti kur nori. Ne sykį užpuldavo aplinkiniai valstiečiai ir bajorai žydo darbininkus ir juos vydavo iš miško, tik jį palaikydavo pono vaivada. O kartais ir visai nesiklausdamas ėjo į mišką, skynė jį ir degino, kad gautų pelenų; berods kartais kliūdavo jam už tai. Bet pono reikalavimas, noras pelnyti jį padrąsindavo. Ir kartais žydai susibūrę užpuldavo trukdančius uždarbiauti bajorus, paimdavo vieną kitą į nelaisvę, pakankindavo ir paleisdavo, vadinas, atsilygindavo bajorams tuo pačiu.

Baudžiauninko padėtis ėjo blogyn. Ponai žiūrėjo į jį, kaipo į kokį daiktą. Bajoras už skolas įkeičia savo skolytojui žydui žemę su žmonėmis ar be žmonių. Už nedidelę skolą. bet dideles palūkanas, bijodamas sėdėti kalėjime,

bajoras atiduoda žydui savo valstiečius. Jie turi dirbti naujam savo ponui kaip ir senajam, turi jo klausyti, apie tat praneša valdininkai. Kartais bajoras priešinasi žydo įvesdinimui į jo dvarą, bet greitai nusileidžia, šį tą iš jo gavęs. Žydas gauna valdyti dvarą visomis pono teisėmis: gali baudžiauninkus kankinti ir nužudyti be jokios atsakomybės. Valstietis įvertinamas tik pinigais. Žydas, negalėdamas dvare būti dvaro savininku, gali būti valdytoju.

Nuomoti ir valdyti buvo galima viskas: visi nejudamieji turtai, neišėmus dargi bažnyčių ir vienolynų.

Mat, yra buvę tokių gerų krikščionių (stačiatikių Guduose), kurie rasdavo galimu daiktu išnuomoti juos; žinoma, išnuomodavo ne šventenybes pačias, bet pelną, kuris galima iš jų gauti. Šventenybių naujieji nuomotojai nejudindavo, žinodami, jog patys materiniai daiktai yra mažesnės vertybės, negu duodamoji jų nauda.

Nematyti, kad žydai būtų geri ūkininkai, nes ir ne tam buvo paėmę dvarą valdyti, kad gerai tikslingai ūkį laikytų. Užėmę dvarą iš skolininko tik tam, kad atimtų kuo greičiausiu laiku su mažiausiu vargu paskolytus pinigus su palūkanomis. Ir juos ėmė, žinoma, nesigailėdami nei žemės, nei miškų, nei gyvulių, nei valstiečių — juk tai skolininko turtas. Teismuose paskui randame skundų, kad žydas išlysinęs, nualinęs žemę, išnaikinęs ūkį, pavarginęs valstiečius, kad mušęs ar net užmušęs valstiečių, kai nenorėję dirbti šventadieniais.

Žinoma, valstiečiai labiau skersavo į savo naują, laikiną svetimo tikėjimo ir tautos viešpatį. Būdavo ir tokių atsitikimų, kad valstiečiai susimokę užpuldavo ir užmušdavo žydą nuomininką.

Žydai paimdavo įkaitu ne tik mažus dvarus, bet ir didžiausius žemės plotus. 1595 m. Pronsko kunigaikštis, Trakų kastelanas, atidavė naudoti plačiausias savo žemes vienam bajorui ir vienam žydui, atidavęs jiems teisę teisti valstiečius be atšaukimo, reikalui esant gali pasmerkti ir nužaudyti.

Bevažinėdami visur, beieškodami uždarbio, jie išnešiodavo ir ligas. 1604 m. bėgdami į Slanimo pavietą iš miesto užnešė jie marą, ir daug aplinkinių žmonių išmirė. Bėgdami nuo maro važinėja po sodžius, slapstosi dvare pas žydą nuomininką. Pirkdami valgį, paukščius, užkrėtė žmones. Tas pats atsitiko apie Gardiną 1630 m.

Žydai gerai gyvena su karalium. Nors jis pergalėtas kovoj su bajorais, bet toks jau bejėgis nebuvo. Ekonominiu atžvilgiu jis buvo galingas, turėjo daugybę dvarų. todel jo žodis ir vėliau daug reikšdavo. Kiekvienas nau-

jas karalius patvirtindavo visas seniau žydams duotąsias privilegijas, darė tai nedykai, gaudavo užtat pinigų. Vladislovas IV-sis 1647 m. neleidžia bajorams uždėti ant žydų naujų mokesčių. 1564 m. Zigmantas Augustas išleidžia raštą, jog žydų kaltinimas, kad jiems reikią turėti krikščionių kraujo, neteisingas. Tą pat padarė pinigų atžvilgiu žydų finansininkų priklausąs Steponas Batoris 1586 m.

Kitaip žiūrėdavo karaliai, jeigu pasklysdavo gandas, kad žydai su visais savo kapitalais ir pinigais žadą išsikraustyti iš Lietuvos. Sykį pasklido tas gandas, kad jie kraustąsi į Turkiją. Emė dar pasakoti, kad žydai buvo pradėję dalį gyventojų traukti į savo tikybą, siųsti juos į Italų žemę, patys gi, bent kai kurie turtingesnieji, jau besikraustą į Turkiją ir prašą Turkų Sultono priimti pas save, nes jie būsią jam naudingi. Tatai patyrė karalius ir suėmė kai kuriuos. Tuojau atsiranda jų užtarėjų ponų tarpe, ir karalius vienam jų, Kmitui, atsakė del žydų suėmimų, jog krikščionys dažnai suimami įtarti mažais prasikaltimais, ir niekas nieko nesako, o žydus kaltina sunkiais nusidėjimais. Vėliau pasirodė, kad kaltinimas buvo nestiprus, todel reikėjo visas tas reikalas užtrinti. Sumanymas pabėgti svetur su turtais įbaugino karalių, kad griebėsi ir prieš žydus, savo paprastai užtariamus, griežtų priemonių.

Karaliai visuomet palaikydavo žydus jų kovoje su miestelėnais. Visokias kliūtis, jų statomas, aplenkdavo ir duodavo įsivyrauti miestuose. Neduodant krikščionims namų, karalius varu įleidžia žydus. Taip buvo atsitikę Vilniuje 1669 m.

Būdavo, berods, atsitikimų, kad karalius rodydavo žydams nedidelį savo palankumą, dargi apsunkindavo žydų prekybą. Tatai parėjo nuo to, kieno buvo žydas. Miestai buvo ar karaliaus, ar pono.—Jeigu ateina svetimas žydas: t. r., ne iš jo miesto, skųsdamasis jo miestelėnu, tai ten palaikydavo savo miestelėną, šiaip gi velydavo žydą, nes buvo jam naudingesnis.

Lietuvoje žiūrint tikybinių skirtumų, buvo dvi rūši žydų: karajinių (karajitų) ir rabinistų. Karalius vienodai palaikydavo abiejus.

Karajitus pasodino Trakuose, davė jiems skyrium privilegiją 1517 m., atskyrė juos nuo miestelėnų krikščionių, suteikė atskirą miesto savivaldybę; prasidėjus vaidams karajitų su rabinistais, atidavė Trakus karajitams, galutinai tat patvirtino 1646 m. ir liepė kitiems žydams iš ten išsikraustyti. Karajitai sudarydavo vos mažą Lietuvos žydų dalelę, visi — rabinistai, ir jeigu kalbama apie žydus, tai tik jie turima galvoje.

Bajorų kovoje su karalium žydams teko patirti daug nesmagumų. Bajorai tuomet stengdavosi atimti kai kurias teises ir įžeisti karaliaus globotinius.

Lenkų Seimas 1538 m. buvo nusprendęs, kad žydai nešiotų ant drabužių, lyg kokie nusidėjėliai kitose šalyse raudonus ar geltonus lapelius ir geltonos kepures, bet karalius tai pašalino; panašių vietų randame Antrame Lietuvos Statute, bet jau 3-iame (išleistame 1588 m.) neberandame tos vietos, nes laimėjo bajorai, žydai nustojo buvę vieno karaliaus valdiniais ir dabar virsta iš nekenčiamų bajorams asmenų naudingais žmonėmis.

Nuo 1569 m., po Liublino Unijai, žydai galėjo gyventi, kur norėjo: ant karaliaus ar bajoro žemės. Del to bajorai stengiasi privilioti juos prie savęs, duoda palengvinimų, prašo, kad jiems dirbtų, jiems gamintų turtus.

Per visą XVII amžių seimų konstitucijos yra palankios žydams, praplatina jų teises, neatsižvelgdamos, kad laužomos krikščionių miestelėnų privilegijos. 1633 m. seimas leido žydams pirkliauti visame Vilniaus mieste visomis prekėmis.

Žydų kovoje su miestelėnais bajorai ir kunigai palaikė žydus. Be anų pagalbos nebūtų žydai taip sustiprėję ir įgiję turtų. Betgi Vilniaus žydai sunyko ir ne del bajorų poniškumo, ne del kunigų „fanatizmo“, kurio jie nepatyrė, o del karų su rusais, kazokais, švedais ir naminių ponų vaidų; visa tai ištuštino šalį, kraštas nuskurdo, priešai apiplėšė ir juos.

Kai kurie bajorai bandė pajungti žydus, padaryti baudžiauninkais, kaip tat buvo padaryta su valstiečiais, bet stengėsi be kloties. Imdami kontraktą žeme naudotis, žydai niekuomet nenustodavo asmens laisvės, visuomet galėjo išsisukti: stipri jų organizacija, galingi užtarytojai gelbėdavo nuo gresiančio pavojaus.

Unija su lenkais sutvirtino kunigų galybę, kur jie buvo stipresni, negu Lietuvoje. Kunigų luomą sudarydavo išeiviai iš bajorų tarpo, kurie ar nemėgdavo karo darbo, ar negavo aprūpinimo žemės turtais iš tėvo namų ir laukė jų iš bažnyčios. Ypač gi ėmė kilti kunigų galybė, kai jiems pavyko su gera klotim kariauti su besiplatinančiu Lietuvoj protestantizmu ir atgauti sprunką iš jų rankų dvarai. Atgavo ne tik tai, ką turėjo, bet dar padidino naujomis aukomis ir įgijimais. Tos kovos priešakyje ėjo jėzavitai. Stiprėja dabar vienuolynai, kurie irgi gausina savo turtus.

Žydai turtuoliai, pajutę naują didelę visuomenės jėgą, artinas prie jos, kad gautų iš jos užtarimą. Greitai jiems tat pavyksta, ir abi pusi turi iš to naudą — viena kitai pa-

deda. Namai, perkami žydų — pavyzdžiui Vilniuje kamisoriaus teismu 1633 m. — pereina viderkaufo užrašais įvairiems vienuolių ordenams. Gavę atgal užmokėtuosius už namus pinigus, žydai gyvena ir toliau tuose namuose, berods, mokėdami nuo 7 iki 10 nuošimčių už kapitalą, būdami visai ramūs, kad niekas nedrįs judinti jų namų, priklausančių tik vardu įvairiems dvasiniems ordenams. Visi nemalonumai del kariuomenės iš bajorų įkurdinimo aplenkia žydų namus ir nuovadas. Maža to, jeigu užpuldavo kokie mušeikos žydų namus, krautuves, ar dar tik laukė užpuolimo, žydai galėjo tikėtis, jog, jiems prašant, gali ateiti jėgų, sugebančių suvaldyti minios įnirtimą: iš pradžių ateina koks kuklus tėvas jėzavitas, o jeigu jo žodžių dar permaža, tai paskui tėvelius ėjo jų dvasiniai vaikai, jų mokiniai, ūsuoti ir beūsiai pusberniai bajoraičiai studentai gint žydų nuo užpuolikų.

Tai dar neviskas. Kahalas kartais neužsimoka skolų, kurioms įkeisti namai. Po ilgų painių ir ginčų paskutinė instancija išduodavo kreditoriui vykdomąjį lapą. Skolytojas, džiaugsmo apimtas, jau eina įsivesdinti, bet įkeistųjų namų tarpduryje, vietoj savo skolininkų žydų, sutinka jėzavitą, kuris jam išaiškina, jog atiteistasis nekilnojamasis turtas jau 100 metų priklauso ordenui, kaipo įkaitas. Iš savo pusės ir vienuolių ordenai brangino žydus. Vienuoliams žydai buvo geri ir švelnūs skolininkai, be to, dar pelningi gyventojai, dvarų, namų krautuvių nuomotojai ir t. t. Įsivyravus tiems santykiams, užsiliko jie ir vėlesniam laikui, kada kazokų, švedų rusų karai sunaikino žydų gerovę. Stoka kitų, tokių gerų, apsukrių, sumanių skolininkų, galėjimas iš paskolytų žydams pinigų nuolatas gauti pelno, palaikydavo gerus kunigų santykius su žydais.

1678 m. Jonas Kaleckis iš Vilniaus buvo gavęs Vyr. Lietuvos Tribunalo sprendimą, kuriuo nutarta Vilniaus Kahalo galviniai nužudyti, o jų turtas jam atiduoti ar parduoti. Atėjo jisai prie tų mūrų namų. Žydai, palaikomi jėzavitų, jo neįsileido. Skundas del pasipriešinimo negelbėjo; jėzavitai įrodė, jog jie valdo tuos namus nuo 1643 m.

Retai kur rasime piktinimąsi žydais bajorų ir kunigų tarpe, antisemitizmo dar nėra. Buvo tai atskiri asmenys, kurių balsai iškildavo raštijoj. Lenkų poetas Opalinskis taip aprašinėja vienos savo kelionės įspūdžius: „Sykį važiavau per kažkokį sodžių ir sakiau atnešti iš smuklės alaus. Atnešė. Aš paklausiau: Ar visuomet jūsų toks prastas alus?“ Man atsakė: „Esti ir šimtą sykių prastesnio. Bet gerti reikia, nes ponas siunčia į smuklę kas savaitė paskirtą skaičių bačkų alaus, už kurias smuklininkas privalo jam užmo-

kėti, ar mes išgersim, ar ne. Smuklininkas ieško iš mūsų užmokesčio. Gerai bent tat, kad iš anksto apskaityta, kiek bertainių teks vienam žmogui! O jeigu kas į smuklę neateis, tam alaus į namus atneš! Gerk, geras ar prastas. O jeigu nenori, išpilk kiaulėms, smuklininkui vis tiek užmokėk. Tuo pat būdu spiria savo valstiečius imti avižas, miltus, druską ir silkes".

Dar pikčiau rašo apie tat Miežinskis: „Eik į Lietuvą, Gudus, Voluinę, Padolę, Rusiją—žydai prie muitų karklių, žydai nuomoja miestus ir sodžius, ištisas provincijas ir kunigaikštijas, žydai—išpirko muitus, druską, žydai viešbučiuose laiko monopolį, ir tuo būdu niekur nieko negalima ir neleista gauti be žydo".

Visai kitaip žiūrėjo į žydus miestelėnai, jų nevidonai: karalius, bajorai, kunigai eina prieš juos, o palaiko jų priešginas žydus.

Miestelėnai — buvo tai ar čiabuvai, ar atvykę iš kitur gyventojai. Iš pradžių jie buvo kunigaikščiui ir ponams naudingi, savo privilegijas turį, kviečiami, pageidaujami, del to įgija teisių, privilegijų, turi savivaldybę, laisvai verčiasi amatais, prekyba. Jų gyvenimas Lietuvoje eina taip, kaip ir ėjo vakarų Europoj; tie patys darbai, tos pačios teisės, tos pačios amatų bendrijos (cechai). O čia nauji atėjūnai, žydai, valdžios taip pat pakviesti, tik su gera organizacija ir kapitalais, nori iš pradžių išsitelkti greta, o paskui tyko ir visai anuos paglemžti. Jie gyvena skyrium. Žydai gauna atskiras teises, įkuria vieną visai Lietuvai organizaciją, kas neleista buvo miestelėnams.

Iš pradžių iš kunigaikščio buvo gavę teisę varyti prekybą ir verstis amatais vieni krikščionys. Did. kunigaikštis palengva atima jiems vėliau tą privilegiją ir prileidžia prie to darbo žydus, bet neįterpdamas jų organizacijų į tą patį miestą, o tik greta jos pastatęs. Miestelėnai dabar varžomi, o žydų teisės platinamos su anų skriauda.

Žydai kiekviename mieste gyvena skyrium nuo krikščionių. Trakuose 1517 m. jie susikūrę tam tikroje miesto dalyje, Vilniuje taip pat turi savo paskirtą vietą, bet dar getto tenai nebuvo, jis atsirado gerokai veliau ir tai ant rašto. 1633 m. jiems leista gyventi tik 3 gatvėse — Žydų, Jatkų ir Šv. Makalojaus, bet kol įsigys namus toje vietoje gali gyventi, kur nori. Rakas namams įgyti vis tęsiamas ir tęsiamas, pagaliau, pratęsiamas ir 1766 m. Tuo tarpu leidžiama pirkti iš krikščionių, dargi prispiriami šie atiduoti žydams tam tikrus mūrus ir aikštes.

Kunigai ir bajorai, eidami į miestus, ir ten įgydavo turtų, visur turėjo reikalų su žydais, nes šie buvo patogesni

tam dalykui, juos palaikė, o seimuose, kur buvo bajorų viršus, miestelėnų gaivalą stelbė.

Miestelėnai iš pradžių patys vieni kovoja, eina ramiais keliais. Prašo karaliaus apginti jų privilegijas, bet nieko iš to neišeinant, griebiasi kitokių priemonių; tik jų neapykanta atkreipiama į žydus, o ne į bajorus ir karalių. Juo toliau, juo labiau toji neapykanta auga. Dažnai užtinkame teismuose bylų, kur rasime aprašyta, kaip vienas kitas miestelėnas primušė žydą muitininką, nuomininką, kaip magistratas (miesto taryba) spaudžia žydus, neleisdamas jiems tvirtai įsikibti į amatus. Miestelėnai skundžiasi tuo kartais pavieniu, kartais krūvomis. Kartais užpuola žydus susitelkę miestelėnai, o prie jų, žiūrėk, prisidėjo vienas kitas bajoras ir valstietis.

Esti skundų, kad žydai, pagavę vieną kitą žmogų, plikbajorį ar miestelėną, primušė.

Krikščionys neleidžia žydams įsikibti į vieną ar kitą amatą. Atima žydui amatininkui visus padarus, prekes, o patį primuša, kam amatauja be leidimo. Bet čia jį užtaria kiti žydai, o dažniausiai ponas vaivada ar šiaip koks ponas su savo visa galybe, kariuomene. Miestuose jų randasi daugiau ir daugiau, neturtėliai veržiasi, sodžiuje vietos permaža, reikia eiti į miestą, čia nekenčiami, bet jų tarpe nerasime drąsuolių, kad patys apsigintų: reikalinga svetimos talkos. Šiaip visi kits kitą palaiko. Užgautą žydą užstoja visas kahalas, kuris, reikalui esant, šaukia į talką visą vyriausybę, nes kitaip darant grėstų visiems žydams pavojus.

1606 m. Slanimo paviete vienas valstietis užmušė įgėrusį žydą ir atėmė pinigus. Susirinko artimiausio miestelio žydai, ėmė ieškoti užmušėjo, nutvėrė jį, paskui kankino, kol jis prisipažino, tuomet suėmę vežės į miestą. Pakeliui bandė sodiečiai atmušti jį, pavyko, bet žydai vėl jį pagavo. Žydai būtinai reikalavo, kad jį pakartų. Už žydus užsistojo daugybė ponų ir dabojo, kad žydai būtų patenkinti. Ir valstietį pakorė.

Miestuose įnirtę miestelėnai stengiasi griauti žydų buveines, naikinti jų ekonominio ir politinio gyvenimo vidurkius — sinagogas. Dar nepastatę tvirtai savo kojos mieste, žydai vengia susidūrimų, stengiasi miestuose susitaikinti, juk tai ne valstiečiai, bajorų nualinti.

Vilniuje 1592 m. buvo atsitikęs toks sinagogos užpuolimas per Dangaus žengimą; žydai įrodė, jog užpuolimu kalti miestelėnai: Balaška, Dikonis, Abukelis, Lenartavičius ir Alsumas. Ėjo derybos del taikos ir už metų susitaikė;

žydai prisižadėjo užmokėti jiems baudą, jeigu naujai tą bylą pakeltų teisme ar kur kitur.

Išdygus miestuose žydų neapykantai, ėmė kilti Lietuvoje tie patys kaltinimai, kur ir Europoj jau yra buvę. Tie kaltinimai, kaip jiems sakyta, atėjo drauge ju jais, tik nekibdavo Lietuvoje prie žydų, kol pribrendo tinkamos sąlygos. Miestelėnams buvo labai paranku atrasti, kad žydai ne tik jų varžytynininkai, kad atima jiems duoną, bet stačiai krikščionių kraujo trokštą. Dabar atsiranda kaltinimų, kad žydai piauna krikščionių vaikus ir jų kraują vartoja velykų macams. Kunigai Europoje nepalaiko to kaltinimo, popiežiai buvo prieš jį, bajorai tuo nesirūpino, nelabai tikėjo, ką kalbėjo jų naudojami valstiečiai ir jų spaudžiami miestelėnai. Karaliai taip pat užtaria. Zigmantas Augustas suteikė Brastos žydams privilegiją 1564 m. rugpiūčio 9 d. Tenai jisai rašo, tarp kita ko, jog lenkų žydai jau seniau yra gavę tą jo raštą, Brastos žydai gi tik dabar išsirūpino, ir jiems prašant įsakyta paskelbti jį visur, kad apgintų juos nuo persekiojimų, kurių jie daug patiria, ypač gi, kad pateisintų juos nuo kaltinimo piovimu krikščionių vaikų ir niekinimu šventųjų sakramentų. Tarp kita ko, apkaltino tuo Bielsko mieste vieną žydą. Todel primenama, kad niekas negali žydų teisti, joks teismas negali to daryti, tik pats karalius su savo taryba visuotiname seime. Senai nustatyta, kaip galima įrodinėti žydo kaltybė ritualiniu užmušimu, būtent: turi tat įrodyti matytojai čiabūviai 3 krikščionys ir 3 žydai, o jeigu to neįrodys, tai pats kaltintojas galvą deda ir turto nustoja. Jeigu būtų išėję iš spaudos raštai, kurie tą kaltinimą pakartotų, turi būti sunaikinti. Jeigu gi teisėjai išdrįstų teisti tokią bylą savo teisme, moka 10 tūkstančių kapų skatikų baudos.

Neveizint į tai, ritualo kaltinimų buvo. Karaliui teko leisti nauja savo privilegija 1566 m. geg. 20 d. ir grįžti prie to paties atsitikimo. Tenai skaitome: ...„Pranešam jums, kad iš pradžių mūsų miestuose Narvoj ir Bielske buvo kalbama ant žydų, kurie sėdėjo tenai muitinėse, muitams rinkti mūsų iždui, Dovydo Šmerlevičiaus, Amzako Brodaukos, Brastos žydų, kad jie ten būsią papiovę krikščionių kūdikį, taigi biauriai nusidėdami prieš krikščionis, bet kai tas visas reikalas atsidūrė pas mus, viešpatį, tai mes, iš šventraščio įrodymų įsitikinę, jog žydai niekuomet nevartoja krikščonių kraujo ir pamatę, kad kai kurie mūsų valdiniai metė kaltę ant jų, norėdami išvyti žydus iš mūsų miestų, o taip pat apsvarstę aiškius žydų įrodymus, mums tuomet pristatytus, mes nutarėm savo viešpaties sprendimu išvaduoti juos nuo kaltinimo“... Tuo raštu gina žydus nuo kaltinimų, ateityje

todel įsako savo seniūnams ir vietininkams ginti juos, tokiam kaltinimui ištikus. Buvo kitas kaltinimas muitininko, Bradaukos tarno, bet ir čia jį išteisino.

Miestai atsisakė įrašyti į savo knygas pirmąją privilegiją, tai karalius leido įrašinėti ją, kur priims. Be to, dar sakė paskelbti ją rinkose ir turgavietėse.

Uždraudimas veikė. Gal kur užkampiuose tebetūnėjo toji mintis, tebegyveno, pasislėpusi. Retkarčiais vėl ji iškįla. Atsirado vienas atsitikimas vėliau, už 100 metų. Neapykanta nesumažėjo. Varžytynės gi darėsi vis aštresnės, kova atkaklesnė.

Karalius gi ir ponai pataikavo vienai pusei, ir toks apgynimas galėjo tik labiau erzinti miestelėnus.

1633 m. bal. 23 d. karalius Vladislovas IV atleido Vilniaus žydus nuo visokių mokesčių ir prievolių. Savo rašto pradžioj priminė, kad neseniai, tais pačiais metais, buvo pripažinęs kai kurias gatves žydams gyventi, varyti mieste visokią prekybą, turėti smukles savo namuose, kad jie neprivalo niekam butų duoti, suvažiavus teismams, seimams, žydai gali vietos niekam neduoti, jie nepriklauso kieno nors teismui, vien paties karaliaus. Dabar karalius duoda žydams naujų teisių: niekas negali uždėti ant Vilniaus žydų jokių mokesčių, įsako, kad nei ant gyvulių, nei ant mėsos ir kitokių prekių, kuriomis žydai verčiasi, nebūtų dedama jokių mokesčių. Tai ėjo prieš miesto magistratą.

1633 m. liepos 6 dieną pasibaigė Vilniuje garsi žydų byla su Vilniaus miestu. Teisėjai buvo papirkti, tik 4 iš jų laikė miesto pusę. Vaivada ir etmonas Sapieha kalbėjo už žydus, mat, buvo paėmęs pinigų. Laužant miestui duotąją privilegiją, duota žydams laisva prekyba per 10 metų. „Menkutis miestas" (taip išsitarė Lietuvos kancleris, miesto užtarytojas) noromis nenoromis turėjo priimti savo pono dekretą.

Zinomas daiktas, toksai valdžios ir teismo elgimasis nesukūrė gerų santykių tarp miestelėnų ir žydų. Neapykanta turėjo pratrūkti, juo labiau ėjo blogyn abiejų pusių padėtis.

Randame žydus užpuolant didesniais ar mažesniais būriais, labiau ir mažiau organizuotų muštynių.

Žydai, patys silpni ir nedrąsūs, kad apsigintų, puolė prie karaliaus, prašydami užtarti. Ir jisai 1633 m. liepos 30 d. išduoda žydams universalą (visuotiną skelbimą) į Vilniaus miestelėnus, kuriame primena, kad jis palaikąs savo duotąsias jiems privilegijas, kad jisai leidęs žydams viskuo pirkliauti, o tuo tarpu Vilniuje visokie prasčiokai žydus užpuldinėja ir jiems gyventi neduoda. Del to primena magistratui, kad jei neklausys jo įsakymų, užmokės baudos

5000 raudonųjų. Žydai nusiuntė su valdininkais tą raštą magistratui (miesto tarybai) ir reikalauja įtraukt į knygas 1634 m. kovo 20 d.

Nuo savęs pridėdami atskirą raštą, kuriame išdėstė, kad karalius išsprendęs žydų ir krikščionių ginčą ir nutaręs, kad mūras ant Žydų ir Vokiečių gatvių kampo priklausąs žydams, bet krikščionys to nepaiso.

Del to, prasideda susirašinėjimai tarp žydų bendruomenės ir magistrato. Iš pradžių ginčas ėjo ramiai, ėjo formališki išvedžiojimai, paskui nebeiškenčia magistratas ir pradeda bartis ir daryti priekaištus ir rodyti savo opias vietas. Jis atsako, jog žydai karalių apgavo, nes gavę privilegijas su kitų skriauda, jog žydai nori krikščionis verteivas ir amatninkus „išvyti iš jų tėviškės; atimti jiems teises, laisvę ir privilegijas", jog jie pirkliaudami supuvusiomis ir menkomis prekėmis kenkia jiems, daro negarbę miestui.

Žydai pasijuto užgauti tais priekaištais ir kėlė protestą prieš juos. Buvo tai balandžio 3 d. rašyta miestelėnams. Dar džiūvo rašalas magistrato rašte, virė dar plunksnų kova tarp dviejų bendruomenių galvinių, o jau minioj verda, kai kurie karštuoliai vartoja kumštį ir griebiasi vėzdo, kuriais nori priešginą įtikinti ir parblokšti. Ant rytojaus prasideda maži užpuldinėjimai.

Lydint numirėlį 1634 m. bal. 4 d. į žydų kapus už Neries upės, būrys amatninkų, pusbernių ir bedarbių užpuolė žydus, pagavo muštis lazdomis ir laidytis akmenimis; kai kam iš kišenės išimti pinigai, žiedai ir kiti daiktai. Iš primuštųjų visi žydai iš Vilniaus miesto, tik keletas buvo svetimų — Jašiūnų ir Merkinės smuklininkai.

Magistratas, jei ne pats organizavo, tai bent žinojo ir užjautė tą atsitikimą. Apie tą laiką ėjo ginčai del aikštės. Žydai mokėjo brangias čyžes, magistratas gi nenorėjo nei parduoti, nei išnuomoti. Karalius atiteisė žydams. Magistratas neklausė. Žydams prašant suvaldyti žmones, nes primušta kelios dešimtys žydų, padaryti galą ginčui, atiduoti, ką karalius yra jiems nuskyręs, magistratas nesiskubino nei su vienu, nei su kitu. Patylėjęs ir pagalvojęs kurį laiką atsako, kad ketinąs nubausti mušeikas, jeigu bus jie nurodyti, ir jei bus tai teisinga.

Kuo pasibaigė tas teismas, jeigu buvo, ar surado kaltininkus, neturime žinių.

Matyti, muštynės buvo visuomenės akyse leistinas dalykas, kad Akademijos auklėtiniai, paprastai užtarią žydus, įsimaišydavo į kovas ir ėjo kartais prieš juos, netekę krei-

vatikių ir atskalūnų kabavojimui. 1635 m. pradžioje keletas akademininkų apiplėšė Žydų gatvėje keletą namų. Kovo mėn. 14 d. seime iškilo tas klausimas. Nemalonus buvo tas atsitikimas, kad tai padarė jėzavitų auklėtiniai, ir protestantai („eretikai"), reikalavo, kad būtų susiaurintos Vilniaus akademijos teisės, kad būtų suvaržyti akademininkai.

Miestelėnai, žinoma, tebebruzdėjo ir toliau. Kovo 5 d. keli jų šimtai įpuolė į daržą prie žydų kapų, sunaikino 13 medinių karstų, ketino dargi pulti sinagogą. Tą pačią dieną vakarą kalavijais prikapota du žydu. Bet tai buvo tik sumanytojo darbo pradžia; pasiskubino iššokti karštuoliai, nelaukė sutartos valandos. Ant rytojaus 4 val. po pietų kovo 6 d., prasidėjo tikros muštynės. Didelis žmonių būrys užpuolė sinagogą, išlaužė, išgadino, išmušė ir pavogė daugybę daiktų. Tuštybė padaryta visur.

Žuvo ir šventovės daiktai, paimta ir svetimi įkeistieji brangūs daiktai. Laužė ir plėšė pačioj sinagogoj, paskui išėjo į Žydų gatvę, apipuolė ir arti esančius namus. Ir ten taip pat griovė, plėšė, sunaikino skolos raštus, įkeistuosius daiktus. Dalyvavo muštynėje verteivos, amatninkai, valkatos, tarnai, — vis miestelėnai ir jiems artimi žmonės, o magistrato valdininkai palaikė mušeikas.

Kai kur buvo girdėti kurstant ir agituojant mušti visus žydus ypač turtinguosius žydus, kad jie visi būtų iš Vilniaus išmušti, to ypač laukė krikščionių verteivos ir krautuvininkai. Vienas magistrato narys dargi grasė, kad visus žydus išvarysiąs iš miesto.

Žydai puolė prašyti pagalbos. Kreipėsi tuojau į magistratą reikalaudami užtarymo. Jisai darė, ką reikėjo: davė sargybą, išvaikė mušeikas ir pastatė sargybą prie žydų namų, jiems apsaugoti. Jie puolė į jėzavitų akademiją, prašydami užtarimo. Rektorius nusiuntė prefektą su keliolika akademikų, bajorų vaikų, bet jau buvo po visam, magistratas jau buvo minią išvaikęs. Betgi žydai, pasibaigus muštynėms, prašė jėzavitų, nepasitikėdami magistratu, atsiųsti akademininkų jiems apginti, ir rektorius davė. Po tam akademininkai pasijuto skaudžiai užgauti, kad kaikurie žydai buvo paleidę kalbas, kad jie dalyvavę žydų muštynėse. Šį kartą užsipuolė be reikalo. Pas žydus buvo sukrauti ir įdėti jėzavitų turtai; taigi jie ir negalėjo patys jų naikinti. Tėvai iš tikrųjų kovojo su žydų mušeikomis, tai buvo ne protestantai.

Kahalas eina su skunda į magistratą, kur primena pernykščią kovynę, kaltina jį šitomis muštynėmis ir prikiša,

kad jis neduodąs vargšams žydams gyventi, norįs juos išėsti... Magistratas į tai atsako, kad kaltinimas esąs neteisingas, kad tai esąs grynas šmeižtas; kai del muštynių, tai žydai patys esą kalti, kam perdaug teisių pasisavinę. Zydai tuomet pasako agitatorių vardus ir jų žodžius. Pav., viena moteriškė yra pasakiusi: „gana jau tie pavargėliai žydai mušti, geriau eikite prie turtingųjų žydų, tenai lobių rasite“. Magistratui prikiša dar daugiau, kad norįs „trumpu laiku visus žydus su jų vaikais, būriais surinkus išmušti ir iki pašaknų išnovyti, jų turtą atimti, maldyklas sugriauti, naujų statyti nebeleisti, idant Vilniuje jokio atsiminimo apie žydus nebeliktų“.

Valdžioj pakilo didelis triukšmas, pajudinti visi ryšiai ir siūlai. Ir jau vasarą 1636 m. ėmė veikti paskirtoji komisija. Vilniaus vaivada kun. Radvila ir pakancleris (Povilas Sapieha), kancleris (Alb. Radvila) visi nusistatę prieš miestą, kunigai prašo užtarti žydus prieš miestelėnus. Karalius buvo piktas taip pat, kad jo įsakymų nevykdo. Miestas teisinas, kaip įmanydamas, kad niekuo nekaltas, kad negalėjęs sulaikyti riaušininkų. Pagaliau rugsėjo mėn. padaryta tarp magistrato ir žydų taika, kurią ja miestas savo lėšomis apsiėmė tvarkos reikalui pastatyti 50 pėsčių sargybinių.

Kovos tūlam laikui aprimo, kad vėl iškiltų. Prasidėjus karui su Maskva, nesantarvė didėjo dar labiau. Magistratas neleidžia žydams imtis amatų, daro kliūčių, remdamasis įstatais, kumsčiu, bet negali jų priveikti. Gyvenimas stipresnis už privilegiją. Visi susitarė prieš krikščionis miestelėnus: karalius, bajorai, kunigai, — gal, privilegijų raidė palaikė juos, bet ji buvo bejėgė.

Rusų kariuomenei paėmus Vilnių, jo gyventojai per burmistrus ir valdininkus prašo rūsų carą Aleksą užtarti juos, ir caras duoda jiems gromatą 1658 m. birž. 30 d. Šitąja gromata patvirtina visa privilegijas ir teises, kurias buvo jiems davę Lietuvos did. kunigaikščiai, panaikina sunkenybes, ant jų uždėtas, ko nenorėjo padaryti teisėtoji jų valdžia; o buvo jie prašę tarp kita ko: „kad esant Vilniuje Tribunalui, jo deputatai, iš visų pavietų susirinkę, samdytųsi savo lėšomis mūrus, kad žydai būtų išvyti iš Vilniaus už miesto“.

Caras atsako: „Kai bus Vilniuje Tribunalas, liepiame, kad Tribunalo butą samdytų ir kitas išlaidas darytų kiekvieno pavieto pinigais, jeigu ir iki šiol samdė, o žydus iš Vilniaus išvyti gyventi už miesto.“

V.

Zydų Bendruomenė ir Seimas.

1. Kahalas.

Jau būdami Vokiečiuose, žydai, savo tikybos ir verslo reikalams patenkinti, o ypač nuo persekiojimų apsiginti, turėjo spiestis į krūvą, steigti tam tikrą organizaciją. Traukdami į čekus, lenkus, lietuvius, būdami didesniame būryje, atsinešė iš tenai jau išdirbtą organizaciją, kuri ir palaikė juos kovoj del būvio, kovoj su čiabuviais miestėnais.

Ta organizacija vadinasi *kahalas*, o kartais valdžios raštuose vadinama zboru (seimu), arba dar parapija. Kahalas apima žydus, gyvenančius tam tikroje vietoje, turinčius savo bendrą sinagogą, kapus, teismą, sudarantį valdomąjį vienetą, kuris pridengia savim atskirą žydą prieš valdžią ir jam atstovauja. Į šitą kahalą pridera ne tik tie žmonės, kur gyvena mieste ar miestely (kurio vardu ir vadinas šitas kahalas), bet ir žmonės, nors ir gyveną kitose vietose, bet prie jo prirašyti ir surišti daugybe visokių įvairių santykių su savo kahalu.

Kahalas — žydų istorijos padaras. Nustoję savo valstybės, gyveną po visą pasaulį, tik laikydami savo tikybos dėsnius galėjo išsilikti. Jų teologų nuomone, to įstatymo nelaikymas pagamino visas žydų nelaimes. Todel reikia jis pažinti; tam dalykui reikalingos mokyklos.

Ir jau Talmude (teologų aiškinimuose prie šventraščio Toros) seniausiuose laikuose randame reikalavimų, kad kiekviena nedidelė apskritis ir net kiekvienas miestas turi įkurti mokyklas ir vaikai privalo lankyti jas, pradėjus nuo 6—7 metų.

Mokytojas gali priimti iki 25 mokinių, o jeigu mieste yra iki 50 vaikų, tai miestas privalo įkurti kitą mokyklą.

Pamatinė žydų pamaldų dalis — tai skaitymas ir aiškinimas Biblijos (Šventraščio Toros). Del to kiekviena bendruomenė privalo turėti bent vieną bibliją, visiems naudotis. Bendruomenės dauguma gali priimti mažumą mokėti mokesčius sinagogai statyti ir biblijai pirkti. Bendruomenėj, kurioj yra 10 turtingesnių namų savininkų, turi būti pastatyta sinagoga, arba duota kita vieta pamaldoms ir nupirktos šventosios knygos.

Maža to, kiekvienas žydas privalo pasirūpinti pats nusirašyti Mozės knygas ar jas nusipirkti.

Del persekiojimų kilo artimo meilė, atsirado savišalpa ir labdarybė. Prie sinagogų steigiamos įvairios labdarybės draugijos, pavargėliams šelpti, belaisviams išpirkti, špitolės, ligonbučiai, laidojamosios draugijos, dargi pirtys.

Jeigu įsigyvena kur žydai tvirčiau, tai pirmiausia įsitaiso sinagogą ir kapus, o tik tuomet kuria ir bendruomenę visomis teisėmis. Neturėdami kapų savo gyvenamojoj vietoj, žydai kartais gauna vežti numirėlį į tolimą miestą, o numatydami tai, iš anksto ir visur jie išsideri teisę pravežti lavoną į kapus be muito.

Valdžia ir galingieji žinojo, kaip žydai tat brangina. Nesykį koks ponas skolytojas, negaudamas skolos iš kokio žydo, aprašo sinagogą ir kapus, neleidžia niekam tuo naudotis, ir tuomet visas kahalas užmokėdavo saviškio skolą. Buvo tikrų atsitikimų Europos vakaruose ir Lietuvoje XVI amž., o dažniau XVII amž.

Kahalas galėjo padaryti tai, ko žmogus vienas nepajėgtų padaryti. Gauti naujai privilegijai reikėdavo ir pinigų ir pažinčių; reikėjo iš karaliaus gauti sinagogai ir kapams leidimas ir vieta; o neveizint į tai, miestelėnai ir bajorai daro kliūtis, ir jos reikia pašalinti. Kunigai jeigu neskersuodavo, tai bent ne labai padėdavo pasistatyti sinagogą ir kapus įsitaisyti. Kliūčių, nepalankių žmonių darbų buvo visur, vis tai reikalaudavo pinigų ir kyšių. Kahalas vienas galėjo tat padaryti, jis pajėgė padėti apeiti įstatymus, arba bent kad jie neskaudūs būtų.

Kas galėjo būti bendruomenės nariu? Talmudas atsako, jog tas, kuris pragyveno toj vietoj 12 mėnesių, o jeigu tame mieste įgytų namus, tai tuojau pasidaro bendruomenės nariu.

Žydas neprivalo gyventi visą laiką toj pačioj vietoj, ir jisai yra laikomas senojo kahalo nariu.

Žydai, traukdami į Lietuvą iš Vokiečių žemės, atsinešė su savim ir nusistojusį bendruomenės tipą. Jįjį tenai veikė karaliaus ir bažnyčios įstatai bei politika. Gyvendami Vo-

kiečiuose paėmė jų miestų organizaciją, iš jų paėmė formas, o jau savojo gyvenimo turinį dėjo į jį.

Vokiečių miestų daugumoj viešpatavo turtingųjų padermės, savo ponija, kuri tvarkė gyventojų reikalus. Ilgainiui liáudis, kylant susipratimui, ėmė nerimauti ir reikalauti tinkamesnės tvarkos. Ir tenka tuomet prileisti prie miesto reikalų tvarkymo ir liaudies atstovybė greta senųjų padermių ir jų organų.

Lietuvos miestai paėmė savivaldybė iš vokiečių Magdeburgo miesto. Apsigyveno dargi tikrų vokiečių ateivių, kurie iš savo patyrimo žinojo, kaip gyvenama tąja teise. Drauge atsikeldavo ir žydų į miestą, todel nėra ko stebėtis, kad rasime panašumo tarp Lietuvos miestelėnų ir žydų organizacijų ir vokiečių miestų. Žinoma, buvo įvairumų, skirtumų, nes reikėjo taikintis prie vietos sąlygų.

Vokiečių miestuose gyventojų reikalus vedė tarybininkai (consules) ir suolininkai (scabini, Schöffen'ai); anie valdė, o šie teisė, abi dali buvo iki gyvai galvai ir galėjo savo noru ir nuožiūra pririnkti kitus narius (kooptacija). Buvo tai seniausių ir galingiausių miesto padermių atstovai. Ilgainiui, miestui išaugus, atsirado naujų padermių—sustiprėjusių, praturtusių, ir jos ėmė reikalauti, kad jas taip pat įsileistų į rotušę, prisileistų valdyti. Taip atsirado „keturių dešimtų vyrų" (quadraginti viri) įstaiga, kurių viena pusė susidėjo iš pirklių, o kita iš amatininkų, o jų priešakyje stovi regentas (regens civitatis), kuris buvo visos nepatenkintosios liáudies atstovu ir, lyg senovės Romos liaudies tribūnas, gali protestuoti ir sulaikyti kiekvieną įstatymą.

Kahalas turi panašią organizaciją; ten atspindėjo ką tik pergyventos miesto kovos; mes matome „senuosius" (senjorus, tarybininkus), „geruosius vyrus" (suolininkus) ir greta jų „kahalinius"; jie visi tėra tik vieniems metams, bet rinkimai taip sutvarkyti, kad nė vienas „homo novus" (naujas žmogus) nepateks į valdybą prieš kahalo poniją, o jeigu ir patekdavo, tai greitai ištirpdavo jos tarpe.

Nors kiekviena bendruomenė yra savita, nes organizacija visur vienoda, skirtumų yra tik mažmožiuose; tas pareidavo nuo to, ant kieno žemės žydai apsigyveno, ar didelė bendruomenė, ar gyvena drauge ar skyrium nuo krikščionių ir t. t.

Visi kahalo valdininkai dirba dykai, vieni teisėjai tegauna atlyginimą. Vyresnybę sudaro vyresnieji (senjorai), tuvai (boni viri) ir kahaliniai. Visi kiti įeina į įvairias komisijas, ir tenai veikia eidami tos komisijos statutu.

Vyresnieji (senjorai, žyd. parnesim, rašim) — tai jų burmistrai, jų miesto taryba iš 3—5 žmonių, jie atsako prieš

valstybės valdžią. Jie, užimdami savo urėdus, prisiekia. Kiekvienas paeiliui burmistrauja po mėnesį. Juos patvirtina ar vaivada, ar ponas, miesto savininkas. Jo įtaka didelė: nuo jo pareina įkainojamųjų komisijų sudėtis, biudžėtas, sąrašas šeimoms, kurioms leista gyventi, skolijimas pinigų kahalui, mokėjimas skolų ir t. t. Buvo tokių, kurie visą savo gyvenimą valdė ir savo rankoj turėjo kitus vyresniuosius. Patekdavo į juos turtingiausieji ir stipriausios valios žmonės.

Suolininkai (tuvim) buvo tik prisėdos vaivados teismuose.

Kahalinių buvo nuo 3 iki 14 žmonių.

Tie visi valdininkai prižiūrėjo bendruomenės reikalų, o atskiroms valdymo šakoms buvo sudaryta atskirų komisijų: kontrolės, teismo, labdarybės, prekybos ir sanitarinis skyrius, mokyklų ir t. t.

Tiktai kahale galėjo iškilti žydas; kur kitur jį naudojo, bet negerbė; net toksai plikbajoris, kuris gyveno iš to, kad stodavo teismuose reiškėju žydų bylose, ir tas jį niekino. Nėra ko stebėtis, kad kiekvienas stengės pakliūti į kahalo valdininkus.

Kahalo rinkimai būdavo kas metai. Rinkimai paprastai nevisuotini, niekur nebūdavo tiesioginių rinkimų. XVII amž. viduryje (1628 m.) Lietuvoje buvo taip galutinai nustatyta del rinkimų į kahalą: senjorai, gerieji vyrai, kahaliniai, teisėjai ir labdarybės skyriaus nariai, — iš viso 15 žmonių, — yra rinkėjai. Rašteliais jie išrenka 5 skyrėjus, o jie paskiria naujus kahalo narius.

Kahalui brangiai atsieidavo jo tarnautojai. Pirmiausias valdininkas ir dvasinė galva buvo rabinas. Žydų kunigai nebuvo tai atskira kasta, jie priklausė kahalo. Bet kai kurie rabinai galėjo visa paimti į savo rankas. Rabinas pasirašo kahalo nutarimus, jisai žiūri rinkimų, be jo parašo sprendimas neturi galios, nors dažnai praktikoj būdavo tam pasipriešinimų. Rabinas yra žydų teismo pirmininkas, o kur yra keletas teismų — tai pirmininkauja vyriausiajam,— jis daro jungtuves, uždeda prakeikimus (cherim), žiūri mokyklų ir t. t.

Bendruomenės stengiasi kovoti prieš jų naudojimą, varžydavo jų teises, sauvalią, mažindavo atlyginimus. Rabinui buvo alga sutartim, be to, jis turėjo pajamų už darbą, kalėdodavo (rinkdavo chanuką) ir t. t.

Kartais rabinas, nesutikdamas su kahalu, nepasėdėdavo ant vietos, kraustės iš vietos į vietą. Kahalas piktesnius nenuoramas atstatydavo be įspėjimo, ir Lietuvos žydų seimas 1628 m. buvo nutaręs rabinams apginti, kad, norint rabiną atstatyti, reikia jam pranešti prieš pusę metų.

Rabiną kviesdavo kahalas, pasitaręs su kai kuriais saviškiais, pasižymėjusiais moksle. Kai kurie rabinai ėmė vartoti simoniją, t. y. už pinigus įsipirkdavo, ir prieš tai prakeikimai negelbėjo.

Dar kartais rabiną paskirdavo ponas ir prispirdavo kahalą priimti jį.

Greta rabino stovi ješyvos (mokyklos) rektorius, kantorius, po jų piovikas ir t. t.

Visi mažesnieji valdininkai vadinos mokyklos (šiūlės, sinagogos) tarnautojai (šameš).

Apsigyvenusieji ne bendruomenės mieste žydai, būdami didesnio skaičiaus, iš pradžių sudaro priekahalį (filiją). Mokesčius moka į parapiją, o ji į iždą. Iš pradžių neturi savo rabino, jo teismo, sinagogos ir kapų, palengva įsitaisydavo, tapdavo nepriklausoma bendruomenė. Parapija stengiasi laikyti filiją savo žinioj, ši spiriasi. Būdavo ginčų ir tarp dviejų bendruomenių del naujos filijos. Visą XVII amž. ėjo kova tarp Gardino ir Tykocino del naujai atsiradusių Palenkės filijų ir pelno iš jų. Painumo buvo dar tame, kad Gardinas priklausė Lietuvai ir turėjo skyrium savo seimą, Tykocinas gi lenkams. Tik tuomet bendruomenė buvo laikoma laisva ir nepriklausoma, kai žydų seimas galutinai ją priimdavo į savo tarpą.

Žydų bendruomenė turėjo ir savo teismą, nes privilegijos did. kunigaikščių buvo pavedusios jiems spręsti ginčus žydų tarpe. Kaip jisai veikė XIV—XV amž., mes turime mažiau žinių, užtat daug turime iš XVI amž., nuo kurio klestėjo žydų bendruomenės autonomija. Teisėju, be abejojimo, iš pradžių buvo rabinas, sprendė tikybos ir šeimos ginčus, kitas painesnes bylas spręsdavo atsiklausęs kahalo. Teisė ne vienas, su 2 prisėdom (dajanim). Vėliau tie teismai išsiplėtojo.

Teisėjų skaičius, kurie dirba tą darbą, įvairiuoja. Kahalų statutai skyrium nustato visą procesą. Nustatyta tenai instancijų skaičius, atlyginimas ir t. t.

1580 m. Liubline, įsteigus seimą (vaadą) Lietuvai ir Lenkams, įkurta vyriausioji apeliacijos instancija — Tribunolas, ir kuris, be to, nagrinėjo bylas tarp apskričių ir bendruomenių. Į Tribunolą įeidavo didesniųjų bendruomenių rabinai, Lietuvos ir Lenkų. Įkūrus 1623 m. Lietuvoj atskirą seimą, Liubline buvo nuo Lietuvos tik vienas rabinas.

Bet dinas (teismas) sprendimuose vartojo ne valstybės teisę (nes tokios nebuvo, o buvo kiekvienam luomui kitokia), o savo atneštąją. Sekė Talmudo, Maimonido, Ašero Jokubo sūnaus, Juozo Karo (Šulchan-Aruch) nurodymais, o jeigu tuose šaltiniuose nerasdavo tinkamų nurodymų, tai

žiūrėjo savo seimo ir seimelių nutarimų. Téisė ėjo ir plėtojos čionai savais keliais, pas mus nevartojamais, bet žinomais vakarų Europoje, pav. žinoma rabinų responsa, tai reiškia rabinų tariniai, atsakymai, kurie primena romėnų responsa prudentium.

Rabinai savo sprendimuose atsargūs buvo ten, kur galėjo būt susidūrimų su valstybe, bet tenai, kur valstybė nepalytėta, be atodairos rūpinos tik savais interesais. Tuo reikalu vienas iš žinomų rabinų teisininkų XVI amž. Mordėchas Jaffė rašo: „Valstybės įstatas yra privalomas tik ten, kur palytima aukščiausios valdžios ar visuomenės gerovės interesai, bet visuose kituose atsitikimuose, privatiniuose žydų tarpusavio santykiuose, mes jais nesivaduosime, nes kitaip nustotų vertės žydų įstatymas". Lietuvos žydų seimas 1623 m. buvo nutaręs, kad, jeigu žydas išdrįs patraukti tieson žydą į nežydų teismą, bendruomenė privalo jį persekioti visomis tikybos priemonėmis, dargi išduoti jį valdžiai nubausti. Nutarimas (28 §).

Bausdavo dažniausiai pinigais, beturčius — plakdavo, suimdavo.

Kartais gyvenimo praktika, būvio sąlygos Lietuvoje spyrė atmainyti įstatymo reikalavimus ir įvesdinti savąją teisę.

Kol žydams nebuvo pavojaus, kol jų ekonominis būvis buvo stiprus, tol rabinų teismas, gināś turtingųjų reikalus, neturėjo didelio pasisekimo, jo vengė. Todel nesykį šaukiasi į krikščionių teismą, o kartais patraukia tieson ir pačius rabinus. Vienas tokių rabinų Mendelis Frank'as, išgavęs iš karaliaus privilegiją būti rabinų teisėju, pasirodė menku teisėju, jo sprendimais daugelis skundėsi, ir Frankas išsirūpino naują privilegiją, kad jo užtai netrauktų tieson.

Žydai savo teismuose painioja pasaulinius ir dvasinius dalykus, karalius turi išaiškinti tą skirtumą. Galų gale žydų teismai teisė bylas tarp žydų. Bet randame daugybę bylų ir pasauliniuose teismuose, nes ne labai vykdė galvinių reikalavimus. Eina kai kurie dargi ir prieš kahalą, atsitinka del to muštynių sinagogoj, įsimaišo į tai pasaulinė valdžia, bet ne ilgam. Kahalas valdžios palaikomas, ir galviniai daro, ką nori. Skyrium uždėti žydams mokesčiai stiprina jų buvimą.

Tai buvo tais laikais, kada žydų padėtis Lietuvoje buvo stipri, asmuo ne taip pavergtas, kad kahalas būtų viešpatis.

Kas kita vėliau. Ekonominis nuskurdimas pagauna didesnius ir didesnius klodus, varžytynės tarp verteivų ir

pramoninkų eina stipryn, iširimas auga ir del to kįla reikalas stipriais ryšiais visus traukti į vieną kūną, kuris galėsiąs juos išgelbėti; tai daro galviniai kiekvienoje bendruomenėje ir atstovai žydų seime. Valdžia palaiko tą galvinių politiką, turtingieji įgauna galimybės pastiprinti savo viešpatavimą visiems bendruomenės nariams. Mokesčių sistėma tam padeda. Jie skyrium mokesčių nemoka, o įneša visa žydija iš karto, ir paskui savitarpyje pasiskirsto. Jeigu kas neklauso, tai tą suvaldydavo dvasios ir kūno bausmėmis, o net gyvasties atėmimu. Kiekvienas žydas prieš kahalą virto vergu, tik turinčiu balsą. Bet kahalas ir daug duodavo savo nariams. Be jo žmogus pražūtų. Tik tas galėjo Lietuvoje laikytis, kas turėjo gerus užtarytojus. Apgynimą, prieglaudą galėjo duoti tiktai kahalas. Juo turtingesnė buvo bendruomenė, juo ji galingesnė. Ir išlaidų turėjo kahalas. Jie rinko dovanas ponui — užtarytojui, karaliui. Reikalinga buvo laikyti prie karaliaus kiemo tam tikrų žmonių, kurie užtartų, praneštų, įspėtų, reikėjo papirkti bajoras atstovas, kad seime nekenktų, bet juos gintų. Del to tai žydai visuomet turėjo visuose seimuose savo bajorų apgynėjų.

Atvyksta į miestą popiežiaus nuncijas, kahalas dovanoja jam cukraus galvą; įeina kariuomenė,—žydai pristato malkų, žvakių, anglių.

Ruošias vietos magistratas, kovojąs su žydais, pasiųsti įgaliotinius į seimą, ką nors prieš žydus padaryti, kahalas siunčia savo įgaliotinius, kad jie visą priešo darbą sugadintų.

Rabinas keliauja prie savo vyriausybės, prie seniūno, žinoma ne tuščiomis rankomis, kartais ir visas kahalas keliauja ne tik prie artimosios vyriausybės, bet dar ir į sostinę, į karaliaus raštinę, ar net į patį karalių.

Kaltina žydas, atsako kahalas.

Labdarybe rūpinasi taip pat kahalas, privalo jisai rūpintis pavargėliais, duoti prieglaudą, pastogę, duoną.

Skaičius norinčių gauti iš kahalo dovanų, prašančių paprakų, magaryčių — vis auga.

Išlaidos vis auga ir auga. Pavargėlių padėtis eina blogyn. Kahalas jau daro skolų. Iš pradžių darydavo skolas, kad ponai jų neišvarytų, esant galingiems skolytojams, o paskui tikrai reikia bristi į skolas, norėtų išbristi, o sunku, o paskui jau ir nebegalima.

Iš pradžių patsai kahalas išdėsto mokesčius, pati bendruomenė parenka 3 žmones, po vieną nuo luomo.

Paskui jau tenka atiduoti žydui išpirkėjui visi mokesčiai ar dalis jų, kaip daroma buvo su valstybės muitais. Nukeliamieji mokesčiai vis auga ir auga, kuo blogiau nuo to atsieina pavargėliams. Visų valgomųjų daiktų — mėsos,

žuvies ir kitų—galima tik gauti iš kahalų nurodytų išpirkėjų; pirkliauti gali tik turįs namus ir įsipirkęs į bendruomenę; kai kuriais dalykais pirkliauja tik kahalas. Judėjimo laisvė apsunkinta: kas nori apsigyventi naujoj vietoj, turi įsipirkti (Chezkatješub). Kahalas varžo asmenį: 1628 m. žydų seimas uždraudžia skolyti be kahalo žinios iš gojo, nes kahalas atsako už skolą.

Kahale matoma vis labiau ir labiau nelygumas ir skirtumas, atsiranda du klodu — turtingų ir beturčių, vėliau virtusiu į tris klases. Galybė — turtingųjų rankose.

Bet tas pats kahalas yra viskuo kiekvienam žydui, laiko jį nuo pražūties, padeda apginti laisvę, gyvastį. Užmuša kurį žydą ar primuša, visas kahalas rūpinasi nutverti kaltininkus. Bus valstietis—nužudys, miestelėnas—tas pats, ar išsipirks, bajoras — paims atlyginimą.

Ir dabar jau, nors yra skriaudimas, nerasime maišto prieš kahalą. Nuo Liublino Unijos iki 1648 m. nerasime skundų vyresniųjų prispaudimu. Buvo tai gadynė didžiausios kahalo galybės ir prispaudimo asmens po juo.

Žydų pirklių padėtis parėjo nuo Lietuvos gerovės. Atėjus karams su švedais, rusais, kazokais, nupuolus kraštui, užėjus marams, atsiėjo blogai ir žydams. Pavargo jie. Dargi nuo 1648 m. pradėjo kraustytis iš Lietuvos į vakarus. Išėjo turtingesnieji, atliko neturtėliai, nes jiems nebuvo kur keliauti ir jų padėtis dar pablogėjo.

Tatai padarė didelę atmainą žydų padėty ir jų santykiuose su krikščionimis ir savo tarpe.

2. Seimas.

Kol Lietuvoj buvo kelios negausingos žydų bendruomenės, tol valdžiai galima buvo turėti reikalų su kiekviena skyrium, ar ką išnuomojant ar renkant iš jų mokesčius. Augant gi jų skaičiui, atsirandant daugiau vis naujų bendruomenių ir filijų, reikėjo valdžiai ieškoti kelio joms į vieną kūną surišti. Kaip jau minėta, valdžia bando paskirti vieną visiems žydams viršininką. 1514 m. buvo Lietuvoj tuo paskirtas Mikelis Juozapaitis, bet bendruomenės buvo perstiprios, kad apsigintų nuo valdininko, antmesto jiems; karalius bando skirti vyriausius rabinus, kaip tat buvo paskyręs 1531 m. Brastoj Mendelį Franką, taip pat be kloties.

Valdžia, nepajėgdama visų žydų surinkti po savo sparnu, leidžia patiems žydams susidėti į vieną kūną. Iš pradžių bendruomenės per savo atstovus tardavos apie bendrus reikalus, paskui dažniau taip darant, pasitarimai

darosi privalomi. Pradžioj įvyksta seimeliai vienos kitos srities, paskui jie apima visą kraštą.

Pirmiausia susitvarkė lenkų žydai, kur ir bajorai ėmė rinktis į seimus anksčiau negu Lietuvoj. Pirmą sykį susirinko Liubline 1580 m. žydų seimas (vaadas), o dar anksčiau prieš jį rinkdavos Tribunolas. Tame žydų seime dalyvavo ir Lietuva, taip pat ir Tribunole.

Lenkų laukiamieji sumanymai visai įterpti Lietuvą į save nepavyko, kad ir esant unijai, kiekviena tauta gyveno atskiru valstybiniu gyvenimu. Ir žydų imami mokesčiai į Lietuvos iždą, skyrium išnuomojami išpirkimai. Todel Lietuvos žydai traukiasi iš bendro su lenkų žydais seimo. Gal būt, prie atsiskyrimo prisidėjo ir asmens dalykai: turtinga Lietuvos žydo Valio šeima (Kacenellenbogen'o) norėtų būti pirmąja Lietuvoje, ir Meiras Valis, tariamojo lenkų karaliaus Sauliaus sūnus, iki gyvos galvos buvo Lietuvos Seimo pirmininku.

Lietuvos žydų seimas pirmą sykį susirinko 1623 m. Brastos mieste. Buvo tenai trys bendrovės: Brasta, Gardinas ir Pinskas. 1652 m. prisidėjo Vilnius, 1691 m. Sluckas. Dar pirm to būdavo bendrų suvažiavimų prekybos reikalais; per muges susidarydavo mugių teismai. Iš pradžių, kaip minėta, reikėjo kreiptis į Liubliną, o dabar Lietuva jau turi savo Tribunolą. Apie šitokį Tribunolo veikimą girdime Brastoj 1568 m.

Seimo narių nedaug. Jįjį sudaro renkamieji bendruomenių atstovai ir jų rabinai. Atstovus renka tuo pat būdu, kaip ir kitus kahalo valdininkus; iš pradžių buvo vienas, o paskui du, antras likdavo nuo praėjusio seimo, paskui priėjo iki trijų. Buvo dar seime nenuolatinių narių.

Seimai turėjo rinktis kas 2 metai, iš tikrųjų gi rinkdavos rečiau. Nuo 1623 iki 1764 m. buvo 37 seimai. Pirmąją vietą užima paprastai Brasta. Seime sprendžiama dauguma bendruomenių balsų. Iš pradžių posėdžiai buvo trumpi, paskui užsitęsdavo mėnesiais. Greta seimo veikė Tribunolas.

Grįžusieji seimo nariai patys ir vykino jo nutarimus. 1628 m. seime apie juos buvo nutarta: „Jie privalo stovėti sargyboje ir prižiūrėti tai, kad nutarimai būtų vykinami, jie gali bausti ir dėti baudas, uždėti didelę bausmę—kūno ir pinigų—ant visų nusižengiančių prieš seimo nutarimus, ir nė vienas nei galvinis, nei atstovas negali jiems daryti kame nors kliūčių, nė priešintis nutarimams, kitaip bus baudžiami 100 raudonųjų be pasigailėjimo (§§ 210, 251) *).

*) Skaičius — tai eilinis Nutarimų Knygos numeris.

Ko negalėjo padaryti karalius, padarė žydų seimas: įvedė vieną mokesčių rinkėją visai Lietuvai; pirmą sykį padarytą 1664 m.

Seimas išrinkdavo tam tikrus žmones, kurie gynė žydų reikalus prieš valdžią, jie dabojo valstybės seimo veikimo, rūpinos, kad nepraeitų priešingi žydams įstatymai. Buvo tai štadlanai—tai jų diplomatai. Be jų niekas negali rūpintis žydų reikalais.

Susižinoti ir susitarti su lenkų žydais įkurta tam tikra delegacija, kurią sudarydavo abiejų seimų atstovai; rinkdavos paprastai Lenčicėj. Kildavo daug ginčų ir vaidų del prekybos, del skolų tarp lietuvių ir lenkų.

Įsikūrus 1623 m. Lietuvos žydų seimui, jo plotas buvo nelygiai padalytas tarp Brastos, Pinsko ir Gardino. Plačiausias valdas turėjo Brasta.

Bendrovių skaičius augo. XVIII amž. Lietuvos žydų seimą rinkdavo šios apskritys:

1) Brasta, 2) Gardinas, 3) Pinskas, 4) Vilnius, 5) Sluckas, 6) Smurgainė, 7) Naujapilis (Naugardėlis), 8) Minskas, 9) Gudų Sinagoga (Vydžemė), 10) Žemaičiai (Kėdainių, Biržų ir Vižęnų apskritys), 11) Polockas.

Žydų skaičiaus nustatyti tiksliai negalima. Žinovai apskaito, jog XVII amž. baigiantis (1676 m.) buvo 32 tūkstančiai.

Toliau mes turimė tikslesnių žinių: 1766 m. jų buvo 157,250.

Padalyta buvo šitaip:

Vaivadijose:	Vilniaus	—26.977	žydai,
	Trakų	—33.738	„
	Žemaičių	—15.759	„
	Polocko	— 6.689	„
	Vitebsko	—11.959	„
	Naugardėlio	—21.101	„
	Brastos	—21.994	„
	Minsko	—13.422	„
	Mstislavo	— 2.615	„
	Inflantų	— 2.996	„

100-te žmonių visų gyventojų yra žydų apie 6¹/₃. Miestuose buvo: jų sostinėje Brastoje—3.353 ar 3.175, Vilniuje—3.381, Gardine—2.255.

3. Žydų gyvenimas seimų nutarimais.

Vaado sudėtis atspindėjo ir jo nutarimuose; seimuose dalyvauja dvasininkai, kurie ypač kreipia akis į tikybinius reikalus, dalyvauja pirkliai ir pramoninkai, kurie sprendžia

ekonominio gyvenimo reikalus. Cionai ketinu duoti tik žymiausius, nežydui krintamus į akis dalykus.

Laikymas žydiško skirtingumo, palaikymas savo tautos ir tikybos užima pirmą vietą. Šito užtektinai prižiūri ir daboja kahalas, užtektinai sako apie tat dvasinės jų knygos, bet gyvenimas neleidžia tvirtai jų laikytis, nenukrypus, nenusvirus. Seimas ieško priemonių, kaip grąžinti žmonės į senąją vagą.

Į doros ir mokslo pamatą dedama Toros (šventraščio) mokymas; kartais jos įtaka mažėja, todel kartkartėmis reikia priminti apie tat (363, 578)*). Gresiant iš visur pavojui, turi būti laikomos mokyklos.

Neklaužų dvasia įsiskverbia į jaunimo ir nenuoramų tarpą, todel reikia greitai kovoti prieš tai, kaip su maištu. (56, 56, 656 ir t. t...). Ypač tai jaučiama visur doros sunykimo laiku, kada neklauso net uždėtojo prakeikimo, įveda naujenybes gaidose, elgimuose.

Šabas turi būti švenčiamas; žiūrima, kad tatai būtų daroma; bet, antra vertus, del griežto šabo laikymo gali būti nuostolių, todel teologų dalykas surasti tokį išėjimą, kad šventė būtų išlaikyta ir nuostolių nebūtų, o toks klausimas turi visuomet iškilti gyvenant sodžiuje, dvare, kur žydų maža, ar visai nėra.

Esant dvare šabe reikia visai nedirbti, o esant su nežydais pasistengti nedirbti (261). Net ir smuklės šabe reikia uždaryti, bet norint pelnyti, galima kitaip pasielgti. Viename sprendime randame šitokią vietą: „Smuklėj alaus, midaus ar degtinės pardavinėjimas šabe reikia visai uždrausti. Tik pardavimas degtinės tose vietose, kur ponui mokama samda, reikalui esant leidžiama, bet ta sąlyga, kad prieš šabą parduodama smuklė nežydui, kad jisai jau galėtų parduoti nuo savęs ir savo nuožiūra“ (358, 713, 740, 775 ir t.t.).

Esant pavojui nutolti nuo savo tikybos, ištvirkti moterims, žiūrima, kad neapsigyventų viengungiai ar vedusieji žydai, kur nėra kitų žydų šeimų, moteriškė pirklys negali vaikščioti į nežydų namus be palydovo, savo vyro ar svetimo, vedusieji gi žydai negali vaikščioti į nežydų smukles (182, 259, 133, 134).

Žiūrima šeimos gyvenimo skaistumo, del to mokytojas, vedęs ir iš kitur atėjęs, negali ilgai pasilikti be pačios leidimo raštu, negalima imti žindyvės, jeigu ji atskiriama nuo vyro.

---

*) Naudojaus žydų seimo nutarimų knygomis; padėtasis skliauteliuose skaitmuo rodo paragrafą nutarimų knygose.

Būnant svetimoj žemėj, kur turtais tegalima laikytis, akylai dabojama, koks kiekvieno žydo gyvenimas. Draudžiama lošti azartinius lošimus ir uždedama pinigų ir kūno pabaudos (1623 m.), lėbauti per pokylius, vestuves, prabanga reikia mažinti (408, 669—674).

Iš dalies tą drabužių prabangos uždraudimą veikė bajorų leidžiami įstatai, ne tik rūpinimasis kuklumu; buvo uždrausta dėvėti aksomo drabužiais, atlaso apsiaustu, brangiais drabužiais, ypač gi „krikščionių fasono" (180, 183, 184, 309, 320—5 ir t.t.).

Tikybiniai reikalai atsiliepdavo ir prekyboje. Draudžiama buvo žydui siuvėjui pirkti siūlų pas nežydą, kad nesumaišytų siūlų (362).

Žinomas dalykas, neužmiršdavo Palestinos; daromos rinkliavos jos reikalams, o kartais siunčiamas rabinas, nuvažiuoti pagyventi, kad palaikytų santykių su protėvyne (53, 286 ir t. t.).

Kadangi žydai versdavosi prekyba ir pinigų skolijimu, tai seime tik tą ir randame nagrinėjant. Atsiradusioji pirklių grupė stengiasi visą prekybą paimti į savo rankas; šitose pastangose jie turėjo kovoti dviem frontais—prieš čiabuvius krikščionis ir atvykstančius naujus žydus. Kadangi tose varžytýnėse priešai buvo nevienodoj padėty, tai ir kovos priemonės kitokios.

Seime nustatoma, kurios valstybės ūkio šakos reikia finansuoti, kurios muito dalys reikia išpirkti, o kurių nejudinti, o yra šakų, kurias teprivalo užimti žydai, o kurių ne. Betgi ne visuomet klauso tokio nutarimo; kai kurie išsilaužia iš to įsakymo ir ima savo atsakomybe, dargi nesibijodami prakeikimo (533, 585, 637, 665, 791), kai kur leidžiama imti jų nuožiūra (84).

Seimas, o kartais tik kahalas mano, jog visi išpirkimai turi būti ir yra jų rankose, kad už leidimą paimti nuomai vieną ar kitą verslą ima sanmokesčius (695, 698).

Yra išpirkimų, kurie patariama imti žydams, aiškinama jų visuomenės nauda, nes žydai tuomet užims stipresnę padėtį. Pirkliams bus naudinga, kad mokesčių rinkimas būtų žydų rankose (64).

Kadangi varžytýnės gali pakenkti, tai daroma visa, kad to nebūtų. Imant išpirkimą, nustatoma, kas kam pridera (123). Pavojinga, jeigu mokesčių rinkimas bus ne žydų rankose, kartais, kad lengviau gautų kai kurie pirkliai, stato išpirkėjais didelius ponus, bet jie tuo numažina kainas, todel tai draudžiama, nes nuo jų daug bloga Izraėliui (82), geriau jau būtų plikbajoriai ar vidutiniai bajorai.

Muitinės, patekusios į žydų rankas, naudingos žydų pirkliams; jos ima nuo žydų pusę muito, todel pirkliai žydai privalo sakyti teisybę apie vežamuosius daiktus (213).

Nėsant varžytynių, nustatytoji išpirkimo suma paliekama ta pat, negalima niekam pridėti (214).

Seime turtuoliai įvykindavo savo norus, visi verslai būdavo jų rankose. Seimas, davęs leidimą kokiam pramoninkui paimti verslą, laiduoja, kad jis jį ir paims. Sykį vienas turtuolis Elezaras paėmė iš seimo leidimą paimti 3 metams muitus, už tą jis šelpė pavargėlius, o jo rungėjai pašalinti; jeigu muitus paimtų, gojus, tai seimas krašto vardu apsiėmė atlyginti Elezarui nuostolius (217).

Lietuva nekapitalinga, todel ir palūkanos už skolijamus piningus didelės. Seime nustatoma, kiek nuošimčių galima duoti ir imti palūkanomis; įvairus jų dydis: ūkio nuskurdimo metu jos didėja. Nuomos nevienodos žydams ir krikščionims. 1667 m. nutarta imti iš žydo 1 auksinas nuo 100 auksinų per savaitę, vadinas 52%, o iš krikščionies ne daugiau kaip puskapis skatikų nuo šimto auksinų savaitėj, o jeigu skolijama mažiau kaip 10 kapų, tai galima savo noru nustatyti nuošimtis (605).

Dejuoja bendruomenės, kad palūkanos perdidelės, jos neišturėsiančios (631). 1673 m. nustatoma ne daugiau kaip 25 lenkų skatikai iš 100 auksinų savaitei, su įkaitu 20 skatikų (680), 1676 m. 20 ir 17 skatikų (711; 712), 1683 m.— ima palūkanų 18 skatikų iš 100 auksinų (782).

Žydų seimas nurodo, kurie verslai žydams leistini, o kurie ne: 1670 m. nutarta, jog negalima pirkti rastų daiktų, taip pat iš mokinių, tarnų, o ypač bažnytinių, juo labiau, jeigu paskelbti jie sinagogose; kaltasis išmetamas iš bendrovės. Taip pat persekiojami pinigų gadintojai, blogas svarstykles turintieji (662, 741).

Puolant žemyn kokiai pramonės šakai, nurodoma, kad jos nepridera remti (791). Varžytynės kenkia, todel pašalinami nuo to krikščionys savo sutarimu ir prašalaičiai žydai — iš svetimų šalių—nepriimant į bendruomenę arba brangiai imant už įsipirkimą (1023), neleidžiama nečiabuviams imti išpirkimų (756); atvažiavus pirkliauti į svetimą kraštą, nustatoma, su kuo jam galima reikalai turėti. 1634 m. apie pirklybą Vilniuje buvo taip nutarta: „svečias“ (nevilnietis) gali pirkti Vilniuje pas nežydą, gali išvežti, bet įvežti prekių atgal negali. Pas svečią faktorium tegali būti vilnietis; svečias moka muitus; jisai negali pirkliauti su svečiu, o anaiptol su nežydu (289). Taip pat nustatoma sutartim apie svečių prekybą su Gardino, Pinsko, Vilniaus žydais (301 — 2, 657).

Neleistina, kad žydas paduotų kitą žydą į nežydų teismą, — toksai reikia persekioti (1623 m. Nr. 28). Bet ant skolos rašto negalima to žymėti (638).

Saugotis tyčiotis iš svetimtaučių, nes del to auga žydų neapykanta (69). Jeigu žydas ima iš nežydo negerais norais, reikia nežydai įspėti, jeigu nepaklausys, tai atimti su prievarta prekės ar nuoma ir grąžinti nežydui (26). Žydai su nežydais negali daryti prekybos reikalams bendrovių (86). Kas, būdamas skolingas žydui ir nežydui ir šio bijodamas, žydui užmokės mažiau, yra baustinas (117). Jeigu žydas išėjo iš nuomos, o ją paėmė krikščionis, negalima jos atsiimti, kol teismas išaiškins dalyką (121). Perleidžiant išpirkimą žydui, reikia nuleisti pigiau (494). „Niekam jokiu būdu ir jokia priežastim negalima perduoti nežydui skolos, pažymėtos ar skolijamuoju raštu, kontraktu arba membranu be dviejų didžiųjų bendruomenių sutikimo“ (541). Nurodymas pelno kelių nežydui neleistinas. Viename nutarime apie tai randame tokią vietą: „Kas eis nepramintu taku ir parodys nežydui kelią, žydo verslui ar prekybai išardyti, ar išduos (nežydui) jo verslo paslaptį, tas yra laikomas atmestu ir atskirtu nuo visų Izraėlio šventenybių ir atiduodamas visų paniekai, paskelbus viešai“ (746). Kitur pasakyta ta pati mintis kitaip: „Kas skelbia žydų verslinę paslaptį, parduoda tuo jų turtą ir daro nuostolių, toks reikia prakeikti“ (793).

Varžytynėms išvengti žydų tarpe, o neturint teisioginės galimybės įstatymo keliais tat įvesdinti, atsiėjo ieškoti kitokių kelių. Tam dalykui žydų pirkliai yra sudarę c h a z a k o s įtaisymą, atsinešė ją iš Europos, ir pas mus tik praktikoj vykino.

Chazakos prasmė yra šitokia: kas yra nuomojęs per keletą metų kokią įstaigą ar turtą, tai niekas kitas negali ponui pridėti daugiau, kad nuomininkas ar valdytojas pasiliktų tomis pačiomis sąlygomis ir toliau. Kahale toji samda užrašoma, užsimokama, gaunama leidimas, ir kahalo dalykas rūpintis, kad niekas to nelaužytų. 1623 m. buvo nustatyta, jog tas, kas išvaldęs 3 metus įgyja chazaką, gali valdyti iki gyvai galvai, tačiau įpėdiniams ji neatitenka, bet jeigu kas pavargęs, tai paveldima. Jeigu žydas nori pirkti namus, kur kitas žydas nuomotojas turi chazaką, tai tą ginčą turi išspręsti teismas. Jeigu reikia pašalinti krikščionį namų savininką iš žydų rajono, tai chazaka naikinama, o jeigu kitiems tikslams, tai ji pasilieka. Chazaka galima įgyti namai, krautuvė, malūnas, smuklė ir t. t.; žinoma ne turėtinai, tik nuomotinai. Nėsant kahalo, nuoma paveldima.

Chazaka buvo kai kur nepatogi ir patiems žydų turtuoliams, trukdė apyvartą. Buvo ir kitų painių: susidūrimai su valdžia, todėl apie tai reikėjo rašyti kahalo ar seimo knygose atsargiai (73—83, 284, 404, 661, 87, 120, 124, 308, 304 ir t. t.).

Varžytynės su naujai atvykstančiais žydais vis didėja, atvyksta iš svetur ne tik pramoninkų, pirklių, bet bėga į Lietuvą iš visur žmonės, ieškodami prieglaudos nuo persekiojimų. O Lietuvoj gyvenimas pablogėjo XVII amž. vidury ekonominiu atžvilgiu. Lietuva nusmuko žemyn, ir del to žydai irgi pavargo. Žydų seimas rūpinas priglausti našlaičius. 1639 m. nutarta priimti 57 našlaičiai, iš Vokietijos atvyksta tremtinių vaikų (Vokietijoj ėjo tikybiniai karai), daug atbėgo iš Lenkų (351, 362, 328). 1650 m. būriais traukia pabėgėliai iš Ukrainos (460), sykį iš ten priimta 2000 pabėgėlių, reikėjo kiti žydai išpirkti Kastantinopolyj iš turkų nelaisvės; prisigrūdus į Lietuvą perdaug, seimas nutaria iš Lenkų nebepriimti (484, 485, 664).

Ir dabar visi tie nudriskę, alkani žmonės, nuo skerdynių bėgo, puolė į Lietuvą, kur žydai taip pat kentėjo, verslų sumažėjo, o reikėjo maitinti didesnis žydų skaičius (252). Rusai užėmė Vilnių ir žydus naikina (504). Žydų tarpe atsirado daugybė elgetų (666).

Skurdas ir vargas didėjo. Seimai ir kahalai turi griebtis aštrių priemonių kovai su elgetomis, pavargėliais, nežiūrint jų užsiėmimo, dargi jei tai bus pamokslininkas.

Kad būtų sunkiau apsigyventi ateiviams, yra (88, 596), daroma visokių kliūčių — prie jų priklauso *įsipirkimas* į naująją bendruomenę (Chezkat—jišuvas). Pirmenybę priimti atėjusius turi didžiosios bendruomenės, o iš didesniųjų gali traukti į apylinkes. Už įstojimą privalo užsimokėti (6). Svetimieji negali pirkliauti Lietuvoje be žydų vyriausybės žinios; jeigu apsigyvens, tai chazakos neturi (46), neišbuvęs 10 metų Lietuvoje yra laikomas svetimu (202).

Ypač skersuojama į „lenkus" (Lenkų žydus), kartais juos vydavo, likusius persekiodavo įvairiais būdais (47).

Esant tiek daug seimo ir bendruomenės išlaidų visokiems reikalams, reikėjo gerai sutvarkyti ir mokesčiai. Seimas, matydamas, kad koks kahalas nesumoka laiku, griebiasi griežtų priemonių, kaip metimas prakeikimų ant tų žmonių, pučiant į triūbas, gesinant žvakes (2).

Pagalvei paskirstyti ir surinkti renkami 3 žmonės: turtingas, pasiturįs ir beturtis. Skirstytojai, kurie seka, ar teisingi parodymai, gali net kratas daryti (5). Neįveikiant su minėtoms priemonėmis neužsimokėjusiųjų, galima dar griežčiau pasielgti: jeigu ir prakeikimo neklauso, tai

galima jis iš nuomos išmesti, jam visaip kenkti, taip pat reikia daryti su apgaulingu skolytoju, nemokančiu savo skolos iš atkaklumo ar piktumo, net galima 3 mėn. pasodinti į savo kalėjimą (17, 21, 29). Skola liks skola, ar ji raštu bus padaryta ar be rašto (116).

Mokesčiai buvo mokami šiaip: ar išieškoma iš savo narių, o jų dalykas buvo surinkti tie pinigai, o kartais surasdavo ir kitokį kelią: pakeldavo prekių kainą, pav. svaigalų, tuomet užmokėdavo žydų mokestį vartotojas krikščionis (453).

Žydai matė, jog skolomis galima visai surišti ar net pražudyti žmogus. Todel, prireikus kahalui užtraukti skolą, buvo atsargūs su skolytojais. Nesykį nustato, kad negalima skolytis iš gojo be vyriausybės žinios (163), paskui saugojas ir draudžia imti skolą iš ponų, kunigų, vienuolynų, nes jie gali pakenkti savo galybe, bet vargo spiriami, kaip tik iš jų ima ir į jų tinklą patekdavo (637).

Gyvenant krikščionių tarpe, atsitikdavo, kad kai kurie žydai, patys savo noru apsikrikštydavo: bet uolūs krikščionybės platintojai kartais, negalėdami perkalbėti suaugusių žydų, kibdavo prie jų vaikų, juos vogdavo, bet būdavo ir atvirkščiai: kad žydai krikščionis ir jų vaikus sužydindavo. Seimas turėjo spręsti kilusias del to painiavas. Vieną sykį svarstė tokį atsitikimą, kad vagia žydų vaikus, jiems apkrikštyti; nutaria, kad reikia apginti; taip pat reikia gelbėti, negalint kitaip, bent apsikrikštijusių vaikai (365). Kadangi krikščionių žydinimas buvo persekiojamas, tai buvo uždrausta priiminėti tokius į savo tarpą (410, 438). Vėliau, gavus užtarėjų, leista tat daryti, bet tai bus kahalo ar srities išlaidomis daroma (646).

Daugiausia darbo ir rūpesčių turėjo seimai su amžinu žydų kaltinimu, kad jie vartoją krikščionių kraują (ritualinis užmušimas), kad niekiną ostiją ir t.t. Būdavo kaltinimų, ištikdavo kartais skerdynės ar muštynės, ir tik plati organizacija galėjo nuo to apginti. Išlaidų būdavo daug ir didelių, kad jau kilo klausimas, kieno lėšomis reikia pridengti išlaidos, be nebus kalta bendruomenė, kad palengvino šmeižtui atsirasti, pagaliau kartais turi mokėti pats kaltinamasis, ypač jeigu turtingas, jeigu pats yra ką primušęs, ir iš to kilo kalbų (9). Reikia tos kalbos sugriauti iš pat pradžios, del to visur saugojama, bene kas pasirodys, kas kalbės prieš žydus seimeliuose ir t. t. (10). Jeigu neteisingai ką įtaria, tai parapija (bendruomenė) tą išperka (110). Seimai liepia visur saugotis, kad neduotų progos įtarimui, stengias įstatymą, netinkamą žydams, panaikinti, o jeigu nepavyko, tai stengiasi kuo tiksliau įvykdyti. Pav., priešai nori uždrausti

žydams laikyti tarnaites nežydes, įvesdino tą uždraudimą, pai ikinti jo nepavyko, tuomet seimas įspėja saviškius, kad įstatą vykdytų (145, 307, 512).

O įtarimas didėjo, sunku bekovoti, ir juo toliau, juo didėjo skundos, juo kaltinimai ėjo piktyn (273, 307). Ir visur reikia pinigų, ant vietos, seimeliuose, seime, prie karaliaus, pagaliau prie popiežiaus, visur išlaidų visur reikia kloti pinigai. Pinsko byloje 1637 m. išleista eibės pinigų (345), tas pats 1670 m. (648-652), 1667 m. kad apsigintų nuo kaltinimo Pinske, duota pinigų kunigui, išleista gerokai pinigų žydo užmušėjams pagauti (628).

Visa valstybės valdymo našta buvo seimuose, o paskui vis labiau ir labiau seimeliuose; sumanymai žydams svarstyti kildavo iš pradžių seimeliuose, o iš ten su atstovais instrukcijos keliaudavo į seimą. Todel žydų seime svarstoma, kaip padaryti, kad nekiltų jau tenai nieko jiems priešinga, nurodoma apsigynimo priemonės—pinigų paprakų pavidalu, patariama nesigailėti jų bajorams (147, 654), ir instrukcijos į seimą bus geros. Skyrium siunčiama žmonės į seimą, prie karaliaus, čia smulkiau ir tiksliau nustatomi, nurodomi žmonės, skiriami pinigai (206, 688). Pasirodžius ar atvykus kur karaliui, reikia duoti jam dovanų žydų vardu (398). Per tuos rūpesčius žydai daug pasiekdavo. 1652 m. žydų atstovai išsirūpino, kad naują mokestį, padūmę, mokėtų ne kiekvienas žydas skyrium, o visa žydija iš karto (487). Kadangi yra tai svarbus ir atsakomas darbas, nuo kieno neatsargumo ir nesugebėjimo gali visi nukentėti, tai ir neleidžiama be vyresniųjų žinios turėti reikalų su aukštaisiais valdininkais, keliauti į seimą į Varšuvą (534, 545). Už nepaklausymą dedama bausmė.

O ten, kur buvo Vyriausiasis Tribunolas, sėdi nuolatos šametas ir žiūri bylų eigos (394).

Žydų tarpe nerasime baudžiauninkų, nebuvo jų Lietuvoje ir vergais. Bendruomenė pasirūpino, kad to neįvyktų, ji asmens laisvę apgynė. Lietuvoj tais laikais nelaisvės šaltiniu galėjo būti skolos. Žmogus, imdamas skolą, neturėdamas ko kita, įkeičia save, kartais savo pačią, vaikus, o jeigu praslinkus paskirtam laikui skolos negrąžina, tai jis ar jo šeima nustoja amžinai laisvės.

Tą pat buvo padarę ir keletas žydų XVII amž. pradžioje. Vienas atsitikimas buvo Gardine. Šitos bendruomenės atstovai 1623 m. prašė seimo leisti įkeisti žmoną nežydams. Seimas pats nesprendė to klausimo, pavedė išspręsti jį patiems. 1626 m. Gardino bendruomenės susirinkimas uždraudė skolai ką nors įkeisti (44, 45). Kitas atsitikimas

buvo Klecko miestelyje; vienas jo žydas Jakiras atidavė vienam ponui už skolą savo dukterį, jį seimas prakeikė ir liepė visur persekioti. Ar buvo daugiau atsitikimų, nežinome. Bendruomenė ir seimas apgynė žydo asmens laisvę nuo pavergimo.

Esant pavojui iš visų pusių, norint išlikti visuotinoj suirutėj nuo pražuvimo, reikalinga buvo, kad asmuo nyktų prieš visuomenę, kad būtų dauguomenės nutarimai vykdomi, kad būtų galimybių nutarimai įvesdinti ir įvykinti. Bendruomenė, duodama asmeniui laisvę, galimybę gyventi, gindama nuo varžytojų, galėjo iš jo ir daug reikalauti.

Būdavo, kad kas neklauso daugumos nutarimo, ant to metamas „cheirimas" (prakeikimas), jisai jau atplėšta nuo medžio šaka. „Kas paskelbus cheirimą, peržengs jo reikalavimą ar tuo, kad kalbėsis su atskirtuoju, ar pirklius, ar melsis drauge, ar kokią kitą šventą apeigą atliks drauge, ar nepaisys kitų cheirimo taisyklių, tas privalo užmokėti skolą lygiai su anuo" (18). „Kiekvienos bendruomenės vyresnysis privalo akylai daboti, kad asmenys, patekė į atmetimą, būtų vieni ir nesirodytų bendruomenėje, idant daugelis del to nenukentėtų" (20).

Už maištą prieš kahalą išmetama iš bendruomenės, net rinktis būriais negalima. Susirinkimai daryti, net draugijos steigti be savo vyriausybės žinios negalima (56).

Susiėjus į seimą, reikėjo nustatyti, kokie bendruomenių santykiai. Kaip buvo nelygybė kiekvienoje bendruomenėje, taip buvo jis ir bendruomenių tarpe. Didžiosios bendruomenės turi pirmenybę prieš mažąsias. Kartais galinga bendruomenė neklauso žydų seimo nutarimo. Taip darė kartais Brasta, kuri nepraleisdavo skundų į seimą, kad neteisingai uždėdavo cheirimą, baudas, del to tik tikdavęsi tenai riaušių (389).

Šiaip balsuojant, viršija dauguma (12).

Bendruomenės savitumas mažinama ir mažinama. Jau ji pati skolų užsitraukti negali, turi būti tam dalykui seimo leidimas. Sunku buvo tai įvykinti: reikalas skolytis didėja, skolų rasdovosi ir su seimo ir be jo žinios. (72, 418).

Santykiuose su lenkais (t. y. lenkų žydais) kildavo ginčų del teritorijos, del prekybos, o ypač daug buvo išlaidų kruvinam kaltinimui pašalinti. Tuose reikaluose buvo nustatoma, kiek duoda lietuviai; jie duodavo apie 1/7 visų išlaidų.

Lietuvių lenkų delegacijoj, sudarytoj savitarpio santykiams nustatyti, kildavo del to daug vaidų. Lenkų žy-

dai, gyvendami arčiau karaliaus ir senato, nelaukdami lietuvių sutikimo, savo nuožiūra elgdavosi ir patys leisdavo pinigus. Lietuviai nenoromis grąžindavo išleistuosius pinigus ir nuolatos primindavo, jog tai darą paskutinį sykį, kad toliau to nebedarysią, jeigu net tektų išvyti visi žydai iš lenkų žemės, bet žinoma vėl užsimokėdavo.

VI.

Žydų pavargimas.

XVII — XVIII amž.

Kazokų karai, švedų ir rusų užplūdimai išnaikino Lietuvą.. Dalis žydų išmušta suirutėse, nes įnirtusieji kazokai ir valstiečiai keršijo nuomininkams, smuklininkams, skolytojams, kurie padėjo bajorams juos naudoti, apiplėšė juos įvairių kraštų kareiviai, nes lengva buvo pasiimti pinigai ir brangumynai. Žydų dalis, ypač turtingieji, iškeliavo ir traukė iš Lietuvos į vakarus. Del karo ištiko 1655 m. maras, siautusis ir kitais metais, ir prarijęs taip pat nemaža žydų.

1660 m. Lietuvos žydai taip buvo nunykę ir nuskurdę, kad didžiausios žydų bendruomenės negalėjo užsimokėti 12 tūkstančių auksinų. Tais pačiais metais Brastos mieste, kuris dar nenustojo savo reikšmės ir galybės, nors jau buvo pakilęs ir sustiprėjęs Vilnius, darbavosi iš viso 16 pirklių ir 10 smuklininkų, o koks žydas nebuvo tuomet pirkliu ar šinkorium, o po 12 metų, pačių žydų parodymais po priesaika, Brastoj buvo 133 žydai, turį savo ūkį.

Dalis žydų, ieškodama sau uždarbio, traukė į sodžius padėti bajorams naudoti jų valstiečių, girdant juos; jau XVIII amž. pusę Lietuvos žydų randame begyvenančius sodžiuje.

Karų laiku kareiviai nevieną žydą buvo prispyrę priimti krikščionių tikybą. Baimei praėjus, pavojui praslinkus, jie panorėjo grįžti į žydų tikybą, ir karalius 1650 m. išleidžia raštą, kuriuo leidžia žydams grįžti į savo senąją tikybą.

Dėliai nuvargimo karalius padarė žydams daugybę palengvinimų. 1664 m. leista mokėti skolos vekseliais. Brastos mieste per ilgus metus buvo jie laisvi nuo įviarių mokesčių, kasmet nuo 1661 m. tie palengvinimai atnaujinami, dargi skolų galėjo nemokėti per 3 metus.

Uždarbiai pasiliko tie patys, amatai tokie pat, kur ir pirmiau. Tik viskas susmulkėjo. Lietuvos pramonė ir prekyba nekilo, bajorų viešpatavimas galutinai jas sunaikino. Vis labiau ir labiau žydai kimba į degtinės darymą, girdo valstiečius. Rasime juos pirkliaujant visur, varant visa, kas tik duoda pelno, tik sodžiaus ūkio nelaiko, jo nesitveria. Po senovės pinigus skolija, duoda kitiems už didesnes ar mažesnes palūkanas.

Bet visos tos privilegijos, žydams duodamos, nedaug jiems tegelbėjo. Nors leista visokie amatai varyti, dauguma negalėjo atsistoti ant kojų.

Karaliai po senovei palaikė žydus, už tą gaudami dovanų ir pašalpos, o jie nuolatos buvo reikalingi pinigų.

Bajorai taip pat buvo reikalingi žydams, jie virto dabar jų užtarytojais. Atsirasdavo balsų prieš juos, bet jie tuštumoj išnykdavo, nieko nenuveikę.

Bet bajorai nežiūrėjo į juos, kaip į sau lygius, palaikė žydus del to, kad mokėjo duoti pinigų, kad padėjo jiems spausti jų baudžiauninkus, kad jiems pataikavo ir stengės įtaikinti jų norams. Berods, bajorai bandė pavergti žydus, kaip buvo padarę su valstiečiais, bet tatai nepavyko, šiaip vis tiek nematė juose žmogaus sau lygaus, niekino jį.

Darydami seimus ar seimelius, bajorai nepraleisdavo progos nepadarę žydui žalos, nepasityčioję iš jo. Taigi del to kahalai rūpinos, kad būtų galima, bajorams seimuojant, uždaryti vartai ir neturėti savo bute neprašytų svečių, bajorų, dykai ar už pinigus, jeigu žydas šeimininkas to nenori.

Vienas bajoras pasijuto esąs užgautas, kad jį, bajorą, padavė į teismą žydas, todel prašė savo teismą nubausti žydą už tokį drąsumą (1681 m.).

Gindami savo teises prieš bajorus, žydai naudojasi jų kovos priemonėmis. Būdavo atsitikimų, kad užmušdavo iš pasalų tokį bajorą, kuris veža dokumentus bylai prieš žydus (1658).

O kartais menkesnį bajorgalį, ponų tarną, pasodina savo kalėjime ir nesiskubina paleisti, kol tasai atsiteisia. Taigi prieš mažuosius bajorėlius nerado reikalo žemintis.

Seimai kartais leisdavo įstatymus, kurie aprėždavo žydų laisvę, vaduodamiesi daugiausia ekonominėmis priežastimis, bet kartais būdavo ir kitokių: grynai tautinių tikybinių, kas iškilo dabar labiau negu pirma.

1565 m., einant stipryn kunigų įtakai, o dar nesusirišus su žydais, seimas uždraudė žydams laikyti tarnus krikščionis, kad jų nesuklaidintų ir neatitrauktų nuo krikščionių

Bažnyčios. Pasirodė, jog tatai neparanku buvo nei žydams nei bajorams, todel 1670 m. pakeistas dalimis tas įstatymas, iš kurio nieko nebeliko: negalima esą laikyti tik metinių tarnų, bet galima esą samdyti pamėnesiu ir padieniu.

Vėliau pasirodė, jog tasai naujas įstatymas bajorams neparankus. Naugardėlio bajorai 1724 m. birželio 13 d. išleido tokį universalą, kuriuo uždraudė krikščionims tarnauti pas žydus ir totorius. Tarp priežasčių randame susirūpinimą, kad esanti nelaikoma šventoji diena, kad daug nusidėjimų kylą iš to tarnavimo, bet be ne bus tikresnė šitoji priežastis, grynai ekanominė: „daroma didelė skriauda, nes bajorai, mūsų broliai, taip ir mūsų valdiniai, ieškodami metinių bernų, su dideliu vargu negali gauti del to, kad žydai brangiau moka, taigi idant Dievo Taisybė nukreiptų nuo mūsų bausmę, nutariame... iš gryno prisirišimo ir uolumo prie tikrojo tikėjimo" uždrausti. Buvo ir kitur tokių nutarimų. Mūsų bajorai tuo atžvilgiu sekė lenkų bajorus. Dar seniai Piotrokove 1565 m. buvo nutarta: „abiejų lyčių krikščionys negali tarnauti žydams, šiaip žydas užmokės baudos 100 grivinų, o krikščionis išsėdės užtat kalėjime 6 savaites. Leista samdyti darbininkų tik bravorams, saladynui vežėjų — vis vyrų padienių, nes iš to buvo bajorams naudos. 1678 m. pakartota tas pats įstatymas, tik bauda beveik trigubai didesnė, būtent 270 grivinų. Ir bendrasis Gardino seimas 1690 m. pakartojo tą lenkų uždraudimą, pridūręs, kad krikščionys žydams jokiu būdu negalį tarnaut, bausmė palikta ta pati. Tame įstatyme skaitome tokią vietą; „kas turi savo širdyje Jėzų Nukryžiavotąjį, Viešpatį virš visų viešpačių stato, kas myli visuomenės labą ir dorybę, kam brangus krikščionių vardas, tai kad nuo apskelbimo visose parapijose ir cerkvėse šito mūsų universalo, nuo šios valandos metiniai abiejų lyčių šeimyniškiai nebetarnautų žydams miestuose ir miesteliuose, sodžiuose ir privatinėse smuklėse, taip pat žydų namuose, bet be jokios tarnybos negyventų, nes yra padoriau, jeigu žydas žydui tarnaus, o ne krikščionis žydui..."
Šiaip nebežinome daugiau tokios rūšies nutarimų.

Kitoks buvo elgimasis, jeigu bajorams reikėjo pasirinkti tarp bajorų ir žydų. Stengės uždėti mokesčius ant žydų ir nuversti juos nuo savo pečių. XVII-XVIII amž. reikalaujant valstybei pinigų, bajorai ėmė galvoti, kaip padidinus mokesčiai iš žydų.

Iš kitos pusės reikalavo susiaurinti žydų išpirktis: jie daug uždirbą, iš žmonių daug surenką, o iždui nedaug teduodą.

Kai kur ryšiai tarp dvarininkų ir žydų buvo tokie artimi, jog anie primdavo žydų būdą ir tikybą, kaip tat buvo atsitikę su vienu iš Radvilų giminės; berods, giminės pasirūpino padaryti iš jo beprotį.

Šiaip, žinomas daiktas, rasime daugybę atsitikimų bajorų sauvalės su žydais, bet nieko ypatingo tame negalima matyti, nes jie taip elgėsi su savo kaimynais bajorais, o apie elgimasi su valstiečiais ir kalbėti nėra ko.

1777 m. vienas dvarininkas Bedrickis, ieškodamas iš žydo skolos, sulaukė tos valandos, kai skolininkas jau ketino mirti; ir mirus jam, aprašė ir areštavo jo kūną, kol Senosios Žagarės kahalas prisižadėjo užmokėti numirėlio skolą. Paskui kahalas nebenori savo apsiėmimo ištesėti. Teismas gi palaikė bajoro Bedrickio pusę.

Gerai gyvena su žydais kunigai ir vienuoliai. Tik retkarčiais tesusikirsdavo savitarpyje, jeigu koks klebonas atimdavo jiems duoną, šinkuodamas. Tokiam klebonui žydas rūpinas uždrausti laikyti smuklę. Šiaip jų reikalai nesusikirsdavo.

Minėjome pirmiau, kad jezavitai, nuo pat savo atsiradimo Lietuvoje, buvo žydų užtarytojais. Jais buvo ir dabar, XVII ir XVIII amž. Atsitikdavo berods, jog jų mokiniai užpuldavo žydus, primušdavo, bet tai darė patys, savaime, mokytojų nei leidžiami, nei kurstomi, o buvo tai visi bajorų jaunimo išsišokimai. Taip buvo atsitikę Brastoj 1680 m.

Žydai gerbė katalikų kunigus. Kitaip jie žiūrėjo į stačiatikių kunigus. Jie patys puldavo juos, patys pradėdavo su jais muštynes, teismuose laimėdavo bylas, nes šitų kunigų padėtis nebuvo lygi katalikų kunigams, o teismuose sėdėjo dvarininkai—katalikai.

Tačiau atsirasdavo ir tokių katalikų kunigų, kurie kartais pakeldavo balsą prieš žydus. Minėtinas yra kaltinimas žydams mestas Vilniaus praloto Przeclauskio 1669 met. Ir tai jisai yra padaręs, užtardamas tik savo smuklės nuomotoją žydą, kuriam jo tautiečiai tiek daug skriaudų buvo padarę, kad kartais susitarę su bajorais, užpuldinėdavo žydus.

Ir kaltinime žydų del kraujo vartojimo mažų mažiausiai dalyvaudavo kunigai. Lenkuose kas kita. Tenai seniai jau buvo prasidėję tos rūšies žydų užpuldinėjimai. Buvo iškilusi visa eilė kruvinųjų kaltinimų. Persikėlė tie priekaištai į Gudus. Išimtinai, Polocko jezavitai iškėlė tokį kaltinimą. Jie nebuvo tenai tvirtai surišti įvairiais savo interesais su vietos vertelgomis, maža teturėjo reikalų su žydais. Atsitikimas buvo šitoks: Užmušė žydai pirtyj nešČią moteriškę Mariną Daniauskytę 1697 metais kovo mėn. 23d .; „iš neapykantos krikšcionims ir troškimo jų kraujo“.

Jezavitai susirūpino tos moteries likimu del to, kad ji buvo po jais. Nagrinėjo bylą pagaliau Vyr. Liet. Tribunolas 1700 m. rugs. 9 dieną ir atidėjo. Byla ėjo su visokiomis tų laikų suktybėmis. Galas nežinomas.

Kitoki buvo žydų santykiai su *miestelėnais*. Kova, pradėtoji seniai, ėjo toliau, vis eidama smarkyn ir smarkyn, kol abi pusi toj sunkioj kovoj pavargo.

Žydai amatninkai, būdami mieste, nepriklausė prie amato draugovių (cechų), bet karaliai juos nuo to priderėjimo atleisdavo, ir žydai galėjo verstis amatu, nebūdami draugovėse. Amatninkai krikščionys, su tuo nesutikdami, kimba prie jų visokiais būdais.

Kartais žydai susitaiko su miestelėnais tam tikromis sąlygomis, kol vėl iširs santarvė, o ji iširdavo, kaip tik pradėdavo vienas kitam ant kojų lipti.

Miesto tarybą rinkdavo patys miestelėnai, bet į ją galėjo patekti vien tik turtingieji, o ir jie kartais anuos apvildavo. Kartais paperkamas magistratas visus pelnus ir pajamas išnuomodavo ar atiduodavo tiems patiems žydams, su kuriais kariavo amatninkai krikščionys, taigi visa ekonominė jėga miesto kovoje pereidavo į žydų pusę, ir miestelėnams kovoti tekdavo dabar dar sunkiau.

Iš savo pusės žydai skundžiasi magistratais ir amato bendrovėmis, kad juos spaudžią ir persekioją.

Mieste gyvendami, žydai stengėsi kuo mažiau mokesčių įnešti, magistratas gi rūpinosi kuo daugiau iš žydų išrinkti. Versdamiesi prekyba, kaip ir visuomet, rūpinos ir galėjo mažiau muitų ir akcyzo mokėti.

Pačių krikščionių amatninkų padėtis buvo labai sunki. Jų draugovės varžėsi savo tarpe su kito tikėjimo, kitos tautos žmonėmis, su šunmeistriais ir pašaliniais amatninkais. Atsirado daugybė amatninkų, kurie nepakliuvo ar negalėjo pakliūti į bendroves ir gauti leidimą, tai jie dirbo pirkliams, pardavinėjo savo prekes vartotojams. Tarpininkavo tame darbe dauguma atvejų žydai.

Kai kuriuos darbus, berods, amatninkai leisdavo varyti ir žydams, bet suvaržę kai kuriais reikalavimais, tai paskirdavo darbo vietas, tai neleisdavo kitur dirbti krikščionims, tai turėti mokinius krikščionis, slapta varyti savo amatą ir t. t. Sunkiausia kova buvo su neorganizuotais amatninkais arba šunmeisteriais (lenk. „partacz"). Amatų draugovės draudžia žydams pirkti prekes iš anų—be draugovių žymės, atidavinėti perdirbinėti šunmeisteriams, o pačius meistrus už tą išmeta iš savo tarpo. Remdamosi savo privilegijomis, amatų bendrovės bylinėjasi su šunmeisteriais, žydais amatninkais ir pirkliais.

O kai kur tiek įsikovoja, jog miestai visiems uždraudžia dirbti ką nors žydams pirkliams. Žydai pirkliai pardavinėdavo lygiai visų dirbinius—meistrų ir šunmeistrių. Žydai, išsimėtę po sodžius, galėjo iš ten atsivežti prekių, galėjo taip pat supirkinėti iš šunmeisterių. O pardavinėdavo žmonėms, kaipo tikrųjų meistrų darbus.

Kartais žydai virsdavo pramonininkais, surinkę krikščionis šunmeistrius ir gizelius. Viena Vilniaus draugovė 1669 m. uždraudė krikščionims dirbti pas žydus, nes meistrams trūksta darbininkų, liepia juos atimti iš žydų ir atiduoti krikščionims meistrams, nes pasirodė, jog išmetimas, iki šiol vartojamas, nieko nepadėdavo, kreipdamasis su prašymu į Maskvos carą Aliksą, užėmusį Vilnių.

1658 m. ir vėliau instrukcijoj savo pasiuntiniams, keliaujantiems į seimą 1669 m., Vilniaus magistratas skundžiasi žydais, kurie gindamiesi įvairiomis jurisdikomis, be jokios baimės darbininkus viliojų, pirkliaujų, šinkuojų ir tuo kenkių jų draugovėms. Taigi del to magistratas buvo prašęs carą išvaryti žydus iš miesto už kokių 5 mylių, o antrame atsitikime prašė panaikinti jurisdikas, apginančias žydus.

O tuo tarpu vėlesni atsitikimai rodo, jog pats magistratas slapta susiartino su žydais.

1670 m. karalius, gavęs tą skundą, nurodo Vilniaus magistratui, kad išklausęs meistrų skundo, atrado, jog magistratas kaltas, kam nebaudžia nusidėjusių darbininkų ir leidžia pirkliauti žydams.

1738 m. Vilniaus Vaivada nurodo tarp kita ko tokią netvarką, jog žydai bylinėjasi su amato draugovėmis, paperka krikščionis, slepia šunmeistrius, girdo juos, pirkliauja, šinkuoja, o magistratas pataikauja tam visam.

1776 m. meistrų draugovės skundžiasi magistratu, jog jį papirko žydai, per tą šie laimėjo bylą, dar žydai po visą miestą pirkliauja visokiomis vietos ir atveštomis iš užsienių prekėmis, tuo iš pašaknų išrauna amato draugoves.

Taigi žydai, ypač kaipo pirkliai, daugiausia prisidėjo prie amato draugovių susilpninimo. Pradėję, matyti, nuo vietos rinkos ir sodžiaus, vis plėsdami rinką toliau ir toliau, visur kišdami savo dirbinius; vėliau, šunmeistriams del to išsiplatinus, o apirus amato draugovėms, žydai pirkliai plačiai pardavoja šunmeistrių dirbinius, žinoma pigiau, negu meistrai galėjo pardavinėti. Ir tuo būdu juos žlugdė.

Kovos baigiasi tuo, kad pirkliai, žydai ir krikščionys, tik žydai daugiau, gabena iš užsienių pigesnių prekių ir galutinai pražudo Lietuvos meistrus ir jų draugoves, sunaikina smulkiąją pramonę.

Žydai pirkliai daug pakenkė meistrams, supirkdami

išvežti ir parduodami brangiau vietoje žaliąją medžiagą. Del to kai kurios draugovės buvo uždraudusios žydams supirkinėti žaliąją medžiagą, leisdamos tat daryti kitiems, krikščionims.

Taigi miestelėnai — pirkliai ir amatninkai — buvo antisėmitai.

Tasai dalykas matyti visuose miestuose, kur žydai buvo stipresni ar gausesni — Vilniuje, Gardine, Brastoj. Gardiniečiai skundžiasi, kad žydai turi tarnus ir darbininkus krikščionis, pirkliauja, visur verčiasi visokiais amatais, nebūdami meistrais.

Nykstant miestams, krikščionių miestiečių žuvimas ėjo dideliu žingsniu. Pirklių krikščionių skaičius menkėjo, meistrai palengva žūdavo, jiems tekdavo ieškoti kitokių uždarbių. Gardine baigiantis XVII amž. daugybė miestiečių virto ūkininkais, tas pats buvo XVII amž. visoj Lietuvoj. Miesto turtai susibėgo į bajorų ar kunigų rankas. Miestai nebeturi jokios politinės reikšmės seimuose ir valstybės gyvenime, bajorai visur daro su jais, ką tinkami. Bandyta per seimą 1791 m. pakelti miestas, atgaivinti juos, bet nepavyko, jų gyvenimas buvo pakirstas; juk dar neseniai 1776 m. miestų savivaldybė (magdėburgijos) atimtos daugumui miestų, ir jie virto miesteliais ar bažnytkiemiais.

Ir norintieji atgaivinti miestus, kaip antai Mędrzecki's, kaltina visu kuo ne bajorus, bet žydus, kam be reikalo davę jiems teisių.

Miestiečių kova su žydais, kuri tvėrė 300 metų, pasibaigė žydų laimėjimu — žydų neišvarė, teisių neatėmė, o jie įsisėdo į jų vietas, bet jau mažai bevertas.

Santykiai tarp miestiečių ir žydų buvo blogi, abi pusi kavojusios del būvio į priemones neatsižvelgdavo. Kur nepadėjo skundai, įstatymai, bylos, teismai, miestiečiai griebdavos kumščio, ypač kad ir žydai, turėdami savo užpakalyje bajorus ir kunigus, nesijuto prislėgti ir beginkliai.

Ir XVII ir XVIII amž. turime daugybę tokių užpuolimų ir muštynių.

Brastoj užpuolė miestiečiai žydų sinagogą, didesnės muštynės ištiko 1669 m., o prasidėjo, einant katalikų bažnytiniai procesijai per miestą.

1682 m. Vilniaus mieste vienas miestietis, Pacukevičius, varo mieste agitaciją, kad reikia visi žydai išvaryti. Jisai kalbėjo į minią tokius žodžius. „Vyrai, žiūrėkite, kol mes neįsdrįsime ir nesiliausime žiūrėję į visas jų teises ir karaliaus privilegijas, jiems duotas, su jais nebus galo, taigi del to reikia išgalvoti visokių priemonių jiems iš miesto išvaryti, vieni reikia prigirdyti parišus akmenis, kiti užmušti,

tegul jie ieško savo teisės mums". Kiti stovėdami jam pritarę, sakydami: „Taip ir reikia mums padaryti".

Žydų kahalas tuo ir apskundė Pacukevičių.

Gal būti skundas buvo ir perdėtas, bet neapykantos buvo, priežastis taip pat buvo; žydai galėjo laukti, žinodomi iš patyrimo, skerdynių ir muštynių. Liko vienas užtarytojas — karalius. Pirm metų tame pačiame Vilniuje buvo muštynės, ir karalius Jonas III (Sobieskis) išleido tam tikrą raštą 1682 m. sausio 11 d. į Vilniaus magistratą, reikalaudamas toliau prie muštynių nebeprileisti, o jos ką tik buvo ištikusios. 1681 ar pradžioj 1682 m. ėjo surašinėjimas Vilniaus gyventojų. Žydai norėjo susirašyti mieste, rūmuose, magistratas gi pareikalavo, kad viskas būtų už miesto, kad būsią ramų. Žydai patikėjo ir išėjo; juos užpuolė amatninkai ir šiaip žmonės, pradėjo mušti, keletą užmušė. Jezavitų akademikai apgynė juos. Sužeistų buvo kelios dešimtys žmonių. Karalius del to atleido žydus nuo surašinėjimo, o magistratui pagrasė bauda, jeigu toks atsitikimas pasikartos ateityje.

Nedaug ką tegelbėjo tas grasymas. Į keletą metų Vilniuje vėl randame žinių apie žydų muštynes ir plėšimus. Pavasarį 1687 m. keli žydai apdraskyta ir apvogta.

Karalius Jonas III leidžia naujus raštus tais pačiais metais (1687 m. birželio 15 d.) į Vilniaus magistratą, nurodo žydų skundus, kad amatninkai ir miestiečiai juos naikina. Prieš Velykas kovo 26 d. buvo padarę naują užpuolimą į žydų kvartalą ir sinagogą, kuriuose dalyvavo ir gerokai studentų. Nuostoliai dideli, bajorų įkaitai atimti, raštai sunaikinti. Tarp užpuolimo priežasčių buvo nurodoma ir šitokia. Miestiečiai, matydami, jog jie iš žydų skolų išgauti negali, nes ėmė perrašinėti savo skolas akademikui, bajorui ir kunigui, tai miestiečiai per teismą iš jų nebeišgaudavo. O žydams skolas iš miestiečių greit išieškodavo tuo pat būdu. Karalius uždraudė tokį perrašymą, net uždraudė tokių sprendimų vykdymą, bet, kaip galėtų miestiečiai atgauti skolas, nenurodė.

Už vieno mėnesio, 1687 m. liepos 15 d., tas pats karalius, surašo naujus miestiečių nusidėjimus, kad jie, įvedę krikščionis į mūrų namus žydų gatvėje, neduodą žydams amatninkams uždarbiauti, taigi atimą duoną, juk žydai be to nuvargę nuo maskolių, iš kurių ką tik gyvi buvo ištrūkę, kentėjo nuo gaisrų, kurie kartkartėmis naikino miestą. Neklausant magistratui karaliaus raštų, jisai nutarė pastatyti keletą kuopų kareivių miestiečių lėšomis, be teisės perkelti išlaidas ant žydų, bet dėliai stokos žmonių įvesdinimas atidėtas kitam laikui. Karalius dar prideda, kad,

jeigu būsią atkartoti tokie darbai, atiminėsiąs Vilniaus miestiečių prekes. Studentų, kurie kelia riaušes, negalima priimti pas save nei gyventi, nei valgydinti be žinios jų vyresnybės — tėvų jezavitų.

Žydai, gindamiesi, nurodydavo visas savo privilėgijas. karalių duotas. Gindamiesi nuo užpuolimo, atsiskyrė nuo krikščionių, įtaisė getto, bet sunku tat vykinti; kiti uždarbiai nepakenčia getto, pav. šinkuodami, turėjo gi įsileisti krikščionis svečius ir tarnautojus.

Sprendimuose karalius veikiau palaikydavo žydų pusę, nes tai atatikdavo jų duotoms privilegijoms ir gaudavo gerą atlyginimą.

Įspėjimai, priminimai vargiai tegalėjo gelbėti, o kitokios jėgos valdžia neturėjo. Ir vėliau randame tokius pat užpuolimus. Daro juos dabar ne tik miestiečiai, bet kartais ir bajorai. 1733 m. užpuldinėjo žydus bajoras Gabrys Skirijotas su pririnktais žmonėmis, gaudė žydus už miesto, ant vieškelių, mieste, kišo į savo kalėjimą, atėmliojo pinigus ir prekes.

Del tikybos, kalbos, padėties skirtumo, ypač gi esant blogiems ekonominiams santykiams, nėra ko laukti gero sugyvenimo; visa, kas pikta, prikišama žydams. Randame, pav., kaltinant dvi žydi burtais ir raganavimu. Naugardėlio paviete 1671 m. žmonės pagavo dvi žydi, kaipo raganas, be jokio teismo sudegino. Kahalas kreipėsi į karalių, prašydamas užtarimo. Jisai išleido tais pačiais metais birželio 18 d. universalą, kuriuo praneša, jog žydų be teismo žudyti negalima, kad kitą sykį to nedarytų. Bet nieko nesako apie tat, jog raganių nėra ir būti negali, nes juos tikėjo. Juk dar neseniai vakarų Europoj buvo siautusi raganų deginimo epidemija; didelis skaičius krikščionių nukankintų ir nužudytų, kaipo nuodininkai ir raganos. Netikėti to, kad jų nėra, buvo nuodėmė. Nežinome nė vieno nei pasaulinės valdžios, nei dvasinės valdžios, be tikybos skirtumo, tų laikų pranešimo, kad raganų nėra....

Lietuvoj palyginti visai maža raganų nužudyta. Įnirtimo kovoj su žydais, miestiečiai vartoja tuos pačius ginklus, kur ir pirmiau — gavo juos iš Europos — kaltino žydus krikščionių vaikų kraujo vartojimu. Lietuvių dalyje, berods, to nerandame, vis Guduose. Be minėtų anksčiau, galime nurodyti dar keletą. Vainos miestelyje randame vieną atsitikimą XVI amž. (1577 m.) ir taip pat XVII amž. (1663 m.). Abiejuose atsitikimuose nebuvo jokių įrodymų, kad tai įtarimas teisingas, už tat paaiškėjo kitas dalykas,— kad miestiečiai norėjo tik savo nevidonams atkeršyti. 1663 m. miestiečiai prikalbinėjo vieną moteriškę, kurią iš

pradžių tarė pačią savo vaiką užmušus, kad mestų kaltę ant žydų; „Nebijok, sako, tau nieko nebus, nes per tuos žydus ir mes, krikščionys, negalime išmisti. Vaina—jų miestas, ne mūsų"... Paskui ją kankino budelis, iš pradžių pripažino, kad žydai užmušę, bet paskui atsisakė. Miestiečiai pridabojo, kad budelis kankintų be pasigailėjimo, nes reikalingas buvo geresnis jos įrodymas. Jisai ją tampė tris sykius po valandą, paskui degino, ir ji jau ant žydų neberodė, nesulaukusi teismo, numirė kalėjime.

Rado užmuštą vaiką Kodnės mieste 1696 m.; miestiečiai kaltino žydus, bet tyrinėjimas nieko neįrodė.

Žydai, kad apsigintų nuo tokio kaltinimo, kreipėsi, prašydami pagalbos, į tuos, kurie galėtų daug reikšti krikščionių akyse. Ištraukė senuosius pirmatakų raštus, gauna ir naujų ir dabartinių. Vytautas jau buvo davęs raštą 1388 m. (privilegiją), kur atmetė kruvinąjį kaltinimą ir padaro negalimą jį teisme. Atkartojo tą patį, dar labiau apsunkinęs įrodymą šito kaltinimo, Zigmontas Augustas 1564 m., Steponas Batoris 1576 m. Žydai tas privilegijas, lyg kokias brangenybes, laikė, reikalui užėjus kartkartėmis įrašydavo į teismo knygas ir rodydavo karaliaus valdininkams, bet miestiečiams jos negelbėdavo.

Žinomi jiems keliai ir į Romą, prie popiežiaus, į įvairius kardinolus. 1680 m. jie įrašė į teismo knygas karmelitų kardinolo laišką, buvusį Lvovo knygose. Gudų, ypač lenkų žydams tai galėjo turėti vertės.

Tikrojoj Lietuvoj neteko rasti nė vieno tokio kruvino kaltinimo.

Neveizint į privilegijuotą padėtį ir valdžios apgynimą, nerasime įrodymų, kad žydai būtų prisirišę prie krašto. Būdami pirkliai, smuklininkai ir bankininkai, viską vertino tik nauda. Per švedų karą 1703 m. Brastos žydai padėjo švedams ir rodė karo ir maisto sandėlius.

Berods ne geresni tuo atžvilgiu, buvo bajorai. Bet tenai, kur ir žydai kentėjo, kur ėjo ir apie jų gyvatą, tenai lygiai su krikščioniais jie kovojo ir dirbo. 1664 m. rusai buvo apgulę Vitebską. Žydai ir krikščionys, užmiršę vaidus, kovojo sykiu prieš užpuolikus. Žydai dargi daugiau nukentėjo: rusai kankinimais vertė žydus priimti krikščionybę. Delto vėliau teko karaliui duoti leidimas grįžti žydams į senąjį tikėjimą, apie kurį buvo jau minėta.

* * *

Kahalo galybė liko tą pati. Bet viduje moralinė jo įtaka tiek sumažėjo, kad 1672 m. kahalai išgavo teisę bausti savo narius. Karalius sako tame savo rašte: „Žydų

viršininkai, gyvenantieji ir esantieji įvairiose vietose ir kampuose Did. Liet. Kun., prašė mus, kad atsiradus didelei daugybei tokių, kurie padaro tiek bajorams, tiek kitiems krikščionims nesmagumų, ir už juos kliūna visiems žydams neapykanta, o del užtarimo daugybės ponų negalima pataisyti blogų jų įpročių, nes esamais įstatymais, privilegijoms ir statutais negalima nei teisti, nei bausti";— taigi prašė duoti teisę bausti juos. Dėliai to Karalius leidžia kahalui pačiam bausti savo žydus. Nedaug tat tegelbėjo. Pykimas ant savo viršininkų žydų tarpe didėjo, neklausymas platinos, ir vienas Brastos rabinas 1676 m. išgavo teisę bausti neklaužadas ir skundikus, jeigu bus įrodyta jų kaltybė, kūno sąnarius atimant, arba ir visai nužudant. Žydų viršininkai nori viską pašalinti, kas aprėžtų kahalų valdžią, jo įtaką sumažintų. Betgi mažyliai žydai, ne didžiuliai, nuolatos prašo sau pagalbos iš šalies ir užtarimo. Ir kahalo įtaka menkėja ir menkėja. Skirtumai tokie dideli, kad vidaus ramybės būti negali.

Rasime skundų, kad ponai užtaria kai kuriuos žydus ir jų negali pasiekti kahalai.

Kas tik gali, dabar stengiasi išsisukti iš po kahalo globos, jau daro tai turtingieji. Jie rūpinas išgauti iš valdžios privilegijas, kad kahalas prie jų nekibtų, nori būti eksteritorijalūs.

Skolos ima jau smaugti žydus. Kahalas užtraukia skolas, moka dideles palūkanas, skolininkai išsideri baisias sąlygas, reikalauna visokių garantijų. Iš dvarininkų skolytojas galėjo už skolas atimti dvarą su žmonėmis; kahalo gi padėtis buvo blogesnė. Skolijo kahalui krikščionys ir jie išsirūpindavo, kad už neatidavimą skolų teismas paskirtų kahalo viršininkams mirties bausmę. Bet tai buvo tik parašyta; kahalai vis tiek nemokėjo. Skolos ir palūkanos augo, o kahalai nemokėjo ir nebuvo girdėti, kad būtų ką nors už skolą nudėję. Išėjimas vis atsirasdavo, skolininkai pasislėpdavo kitur, ar čia pat saviškiai paslėpdavo, didžiūnai apgindavo. Kartais ateina skolininkas aprašyti kahalo turto, bet nieko iš to neišeidavo: pasipriešindavo tam, anspaudus nudraskydavo, valdininkus išvarydavo. O skolos vis augo ir augo. Turtingieji bėga iš po kahalo, pavargėliams gi tenka jo skolos mokėti.

Dabar žydų tarpe prasideda atkaklesnės kovos, savo teismais nepasitenkina ir kreipiasi nebe į žydų teismus, nors valdžia tai ir draudžia, dargi leidžia dėti už neklausymą baudas. Kai kur ir rabinai bruzda prieš kahalą, o skurdžiai daro tai visur, kur tik gali.

Pavargusioji žydų dalis kariauja karą prieš kahalą

del mokesnių, reikalaudama teisingesnio jų padalijimo. Bajorai apskritai į tą kovą nesikišo, žydų liaudies teisių susiaurinimu ar jos skriaudimu nesirūpino, o jeigu kas rūpėjo, tai tik viena, kaip valstybės išlaidos nuvertus nuo savo pečių ant svetimų, o tarp jų ir ant žydų, o kaip žydai dalysis — buvo vis tiek pat.

Kahalų spaudimas pasidarė toks didelis, jog žydų dalis kreipiasi į bajorų teismus, prašydami užtarimo; šie išklausydavo tų skundų, jeigu matydavo tame ir sau naudos. Žydai skundikai, kahalų priešininkai, pavyzdžiui rodė, jog iždui žydai atiduoda 300,000 auksinų, o iš saviškių surenka 2 milijonu, vadinas 6½ daugiau, negu paskirta, ir tą visą perteklių dedasi sau į kišenę žydai išpirkėjai. Jeigu bando kai kurie kahalo atstovai priešintis išpirkėjams, nurodydami neteisingą jų padalijimą, tai jie tol nesumoka iždui pinigų, kol ateis kariuomenė ir padarys neklaužadoms ekzekucijos. Tokių žinių apie žydų galvinių suktybes suteikdavo iždui tik paprastieji žydai.

Taigi del to iždas, gavęs tokių žinių, reikalauna (atsitiko tai 1737 m.) išrodymo žydų mokesčių padalijimo, bet nieko iš to neišeina; pačių bajorų seimai irsta, niekados patys savo darbų negali pabaigti, — kur jau čia jiems berūpės žydų reikalai!

Dabar visi, kas tik gali, stengiasi išsprukti iš po kahalo valdžios ir jo skiriamų mokesčių. Sodžiuje gyvenantieji žydai nenori klausyti miesto ir jam mokesčių mokėti. Vaidijas tarp savęs vyresnėsės sinagogos del ribų, del valdžios ir įtakos. Toliau puskahaliai (filijos, dukterys) neklauso kahalų, nori atsiskirti, padarė savo tvarką, bet kahalai kovoja su tuo, atmeta jų naujienas, ir, būdami stipresni, toj kovoj laimėja. Karalius, nors visuomet palaiko juos, tačiau išklauso skundų, bet ne iš meilės prastuolių žydų, nes dargi jo paties valdininkai sako, jog taip toliau elgtis nebegalime. „Tasai kahalas, — rašo jie iš Gardino, — pražudė jau krikščionis šinkorius, o jų pačių tautiečius visai suvargino, kuo skundžiasi slapta visi prastuoliai žydai, bet, bijodami savo galvinių, drovisi apie tat sakyti, nes galviniai nubaus, kaip ką norės ir dar savo noru apkraus mokesčiais“. Tie patys žmonės rašė karaliui, jog Gardino kahalas grasė prakeiksiąs žydą, akcyzo rinkiką, ir išvysiąs jį iš Gardino.

Kahalas turėjo savo „juodąją“ knygą, į kurią įtraukdavo blogus žmones iš savo tarpo ir jiems visuomet ir visur kenkdavo, o kahalas mokėjo keršyti tiems žmonėms. Vienas turtingas dvarininkas (Skalskis) paskolijo Brastos kahalui nedidelę sumą pinigų, bet jų atgauti negalėjo.

Surado kažkur ištikimą neturtingą žydą, bet apsukrų finansistą, kuriam pavedė varyti savo reikalus, tarp kita ko ir skolos išieškojimą. Juo užsitikėjo ir daugiau dvarininkų. Brastos kahalo galviniai sako jam: „tu būsi prakeiktas už tą, kad tau palaidūnai bajorai paveda pinigus ir tu ištikimai tarnauji, o mums, čiabuviams, bajorai nieko neduoda. Atmink tu tai, kad ir pats nežinosi, kur tu dingsi"... 1761 m. liepos 26 d. nežinia kas jį nugalabijo ir pinigus atėmė, kahalo gi žmonės jo visą turtą apiplėšė.

Į tą įvairių miestų kovą tarp savęs, tarp kahalų, į vidujinę kovą kišasi karaliai, didžiūnai ir seimai, darydami tvarką, palaiko stipresnius ir turtingesnius. Naujai atsirandą kahalai ieško paspirties ir globos pas kokį poną, kitaip nebus nepriklausomi savo senojo kahalo. Taigi sunkiai atseina kova gausingiems, bet nesusiėjusiems į krūvą beturčiams prieš negausingus piniguočius, prieinančius prie karaliaus kiemo ir ponų. Vidujinė kova verda ne tik senose gausingose ir turtingose bendruomenėse, sinagogose, bet apima visus Lietuvos žydus. 1721 m. Iždo Tribunolas, gavęs skundą iš kahalų: Oršos, Vitebsko, Gudų ir Žemaičių ir visur puskahalių ir filijų Did. Liet. Kunig., įsako išieškoti iš vyresniųjų kahalų („sinagogų"), o jų buvo 5: Brastos, Gardino, Vilniaus, Pinsko ir Slucko — 100.000 auks., kaipo perviršų paimtus iš mokesčių. Podraug įsakoma toms sinagogoms, dalijant mokesčius, prisilaikyti 1717 m. konstitucijos, kad neatsitiktų kaip kad dabar, kada dideli kahalai moka mažiau negu mažutės filijos. Kad ištrūktų iš piniguočių jungo, beliko neturtėliams bėgti iš po karaliaus jūrisdikcijos, po kuria buvo visos didžiosios sinagogos, ir pereiti prie pono magnato, arba visai išeiti iš kahalo. Kartais užtenka kokiam ponui pagąsdinti kahalas, jog jis leis ant savo žemės įkurti meldyklą, kad šis nusileistų.

1741 m. Brastos jezavitų kolegijos rektorius įsako Brastos kahalo viršininkams, kad jie nedrįstų per sekančias šventes prakeikti arba bet kurių nesmagumų daryti žydams, kurie gyveno jų jūrisdikcijoj, nes jie visa atliko, kas pridera kahalui, o jeigu to nepadarys, tai graso šitokiu būdu: leis įsitaisyti savo žydams sinagogą ir nebeturės iš senojo kahalo nesmagumų. Ir to pagrasymo užteko.

1744 m. Vilniaus Sinagoga, nebesuvaldydama Antakalnės (Vilniaus priemiesčio) žydų, pono palaikomų, duoda jiems savivaldybę. Tas pats atsitiko ir Pinsko sinagogoj.

Vyresniosios sinagogos labai lengvai atpalaiduodavo filijas nuo kahalų ir lengvai pakeldavo jas į savitus kahalus, kad tik sinagogų klausytų.

Derybos, paliaubos, taika negelbėdavo nuo vaidų; taika veikiai iširdavo ir vėl eidavo skundos į karaliaus ar į kitus teismus.

1786 m. Vilniaus žydų dalis, esanti po vyskupu, tai reiškia ant jo žemės, šitaip skundžiasi ant kahalo: Mokesčiai, esą, nelygiai padalyti; skerdykloj kahalas įsakęs skerdikui mokėti į skrynią nuo kiekvieno gyvulio po 21 auksiną, kailį atiduoti nuo košerinio gyvulio kahalui, o nuo trefinio gyvulio už darbą nieko jam nemokėti, kailį gi atiduoti kahalui ir už jį imti tik 6 auksinus, bet ne daugiau. Per savaitę Vilniuje išeina košerinės mėsos 30 ir net 40 štukų, tai skerdikai per metus turi užmokėti į skrynią už košerio mėsą 32.760 auksinų, už košerio odas sumoka, skaitant 1560 štukų po 9 auksinus, kaip pats kahalas parduoda,—pelno bus 14.040 auksinų, o nuo trefo odų pelno per metus 5000 auksinų. Kiekvienas, pirkdamas mėsos už vieną auksiną, turi įnešti į skrynia 6 skatikus. Ji išnuomota žydui išpirkėjui keleriems metams. Kahalas be to ima mokesčio už kiekvieną skerdžiamąjį gyvulį. Paskui jis įvedė monopolius, kuriuos išnuomojo keliems žydams ir uždraudė bet kam varyti šilko, košerio vyno ir k. d. prekybą, viską kahalas apkrovęs mokesčiais—atvažiuojančius iš kitur pirklius, daržoves, žvakes, valgius, jaunosios dalį ištekant (4 %) ir t. t. Surinktus pinigus išleidžia netiksliai, be naudos.

Žydai galėjo taip dalyti mokesčius, išdirbti taip plačiai tiesiųjų ir nukeliamųjų mokesčių sistėmą, tik turėdami gerą organizaciją, kurią įgijo per keletą amžių. Daug padėjo tame darbe žydų seimai (vadai), pradėję veikti 1633 m., o nustoję—1764 m.

* * *

Žydų seimai nepašalindavo blogos padėties; kovos ir nerimastis nesiliovė. Pradėjus rinkti mokesčius, skirstyti, jie virto politikos ir įstatymų leidimo seimais. Mokesčių sistema visoj Lietuvoj buvo nesutvarkyta, joje viešpatavo didelė suirutė, žydų mokesčių suma nuo 1717 m. taip ir pasiliko ta pati ir dar pablogėjo, nes bajorų seimai nuo tų laikų per pusę amžiaus neįvykdavo, savo darbų nepabaigdavo ir žydais rūpintis negalėjo. Ilgai taip tverti nebegalėjo. Nuo žydų mokesčių netvarkos kentė ir iždas; ne vienas pilietis nurodinėjo, jog metas pataisyti kahalas, įvesdinti kitokia tvarka, kad kiekvienas žydas mokėtų stačiai į iždą, o ne per kahalą. Nuo to jam būtų lengviau, o ir iždas pelnytų. Pagaliau bajorų seimas 1764 m. panaikino žydų seimus.

Šitas seimas savo konstitucijoj tarp kita ko sako: „gerai žinoma, kad per 60.000 auksinų žydų pagalvės, paskirtos konstitucijos 1717 m., žydų galviniai surenka mokesčius lapais ir padalijimu, pripuolančiu iš žydų, kur kas didesnę sumą mokesčių negu 60.000 auksinų, o ypačiai iš žydų, gyvenančių miesteliuose—karališkuose ir bajoriškuose; surinktus gi pinigus apverčia savo naudai ir visokioms privatinėms išlaidoms.

„Kadangi valstybė, geriau sutvarkiusi pagalvės rinkimą, gali surinkti iš žydų kur tai daugiau pajamų be apsunkinimo pačių žydų, dėliai to bendroji pagalvės suma, įstatyta konstitucijoj 1717 m., pakeičiama, ir kol iždas įtaisys naujus rinkimo lapus, pagalvė renkama šitokiu būdu: apmokėję pagalvę 1764 m. dar senuoju įstatymu, žydai ir karajitai privalys toliau mokėti nuo abiejų lyčių, pradėjus nuo metinių kūdikių, kas metai po vieną auksiną". O kad geriau įvykintų, reikia padaryti apskaitymas, daromas visų žydų sąrašas. Sąrašą daro rabinai ir valdininkai, viskas turi būti padaryta iki 1765 metų sausio 2 dienai ir paskui perkratinėjama. Pagalvę sumoka visi į savo kahalą, kur yra prirašyti, o šie patys, o ne ponai, įneša į iždą. „O kadangi, skaitome toliau, atmainomas įnešimas bendros pagalvės sumos, nustatytos konstitucijos 1717 m., tai naikinama ir visokie seimai (žydų viršininkų ir rabinų), padalijimai savitarpyje mokesčių ir visokie žydų mokesčiai, ančdėliai ir lupimai, vartojami iki šiol po miestus, miestelius ir apskritis. Del to visoki žydų suvažiavimai, kokiu nors pretekstu, kaipo prasimanyti pačių žydų, taip ir paskirtieji finansų ministerių universalais, apskelbiami panaikinti, o kas padarys tokį suvažiavimą, užmokės baudos 6000 grivinų".

Jeigu tasai nutarimas būtų nuosekliai įvesdintas, tai veikiai būtų priėjęs galas kahalo galvinių viešpatavimui. Kahalui bebūtų likę rūpintis tikybos, labdarybės reikalais, pavargėlių šelpimu ir panašiais darbais.

1764 m. konstitucija nenumatė vieno dalyko, kuris viską sunaikino, — kahalo skolą. Berods ir apie jas neužmiršta, įsakyta jas ištirti komisijoms nuo 1765 m. vasario mėn. Jos pradėjo savo darbą, kuris pasirodė sunkesnis, negu ikišiol buvo manoma. Skolų naikinimas nusitęsė keletą metų.

Atsėjo perkratyti visos skolos, peržiūrėti jų teisėtumas. Pasirodė, kad daugiausia žydams davė skolyti vienuoliai ir kunigai, o paskui jau pasauliniai žmonės. Iš pasaulinių žmonių randame seniūnus ir kitus aukštus valdininkus, bet jie skubindavos savo skolas išieškoti, ir juo ilgiau jie tarnaudavo toj vietoj, juo labiau jų skolos nykdavo. Skolų

buvo tiek daug, kad atsieidavo paskirti tam tikri žydų mokesčiai skoloms grąžinti, o iždas negautų nieko per keliolikq ir net kelias dešimtis metų.

Vėlesnės konstitucijos stengėsi dėti lopą ant lopų, bet tai negelbėjo, tą pat darė ir 1775 m. konstitucija. Ji vis gi turėjo palikti dalį kahalo galybės, nes norėjo daugiau į iždą gauti bent kai kuriais atsitikimais. Jeigu koks žydas neužsimoka pagalvės, už jį atsako kahalas; arba išsikraustant žydui iš dvaro, ponas praneša kahalui, prie kurio šis priderėjo, ir reikalauna užmokėti. Dargi 1775 m. konstitucija vėl leido kahalui užtraukti naujų paskolų. Taip buvo atsitikę del to, kad daug prisikolijusių žydams jezavitų turtai buvo apversti švietimo reikalams, taigi nenorint, kad ji nukentėtų, leista Lietuvos kahalams užtraukti paskola iki 500.000 auksinų, vadinasi, kahalo galybė atgaivinta.

Galviniams to tereikėjo. Tuojau užtraukė paskolas, kur tik galėjo, tuomet vėl nebus galima naikinti kahalų su jo savotiškais mokesčiais. O dabar mokesčių rinkėjai valdininkai peržengdavo patys įstatymus, tai ir nieko neišėjo iš reformos.

Beturčiai, matydami, jog jie per įstatymus savo būvio nepagerins, griebdavosi kitokių priemonių — užpuolimo ir traukimo tieson už visokius nusidėjimus ir suktybes.

1782 m. paduotas skundas ant Minsko kahalo, kad nusuko pinigus, sumažino pajamas, o perviršpaimtus deda į savo kišenę, skolų nemoka, dar užtraukia naują skolą iš kun. Vankavičiaus 125.000 auksinų ir iš pono Zajarskio 2000. Savo pajamas už mėsą ir teismus kahalas atidavė nuomai, kun. Vankavičiui, o iš šio paėmė kahalo galviniai. Ant visų amatninkų uždėti mokesčiai. Šie norėjo skųstis vyresnybei, išrinko du įgaliotiniu. Viršininkas juos suėmė. Jie vėliau surašė raštą, bet kahalo galviniai jį parėmė, o savo keliais trukdė išaiškinti teisybę. Nuduodami, kad nori susitaikinti, pakvietė į maldyklą atstovus, primušė, prikankino, atėmė dokumentus. Skundėsi ir savo valdžiai ir rusų generolams, kurie jau buvo užgrobę Gudus, kol kahalo galviniai už šmeižtą atsidūrė kalėjime.

Vilniuje tikrai tokios pat skundos ir darbai. Vigdoraitis, — paskolijęs 1800 auksinų kahalui, 1746 m. išrinktas dvasiniu teisėju iki gyvos galvos, 1750 m. išrinktas rabinu. Elgėsi neprideramai: ateidavo girtas į teismą, imdavo kyšius, ėmė vaidytis su kahalu, laužyti duotuosius prižadus. Kahalas jį atstatė. Vilniaus vaivada už tai nubaudė viršininkus, o pats ištyręs dalyką, Vigdoraitį vis gi atstatė nuo vietos. Vaidai nesiliovė. Tas pats Vigdoraitis palaikė Antakalnės skundikus ant kahalo. Jiems buvo dar tuo leng-

viau, kad juos užtarė vyskupas Masalskis, jų globėjas. Ir pačiame mieste sukilo vargingesnieji žydai, išgavo iš karaliaus „geležinį lapą“. Karalius taip išaiškino tą dalyką: kahalo galviniai, „pasižymėdami negirdėtais piktnaudžiavimais ir despotizmu, kurį ilgą laiką kentėjo, bijodami galingųjų spaudimo, silpniejie, prastuolius visai nuplikino, apsunkindami juos didesniais ir didesniais mokesčiais, o rinkdami juos, perdaug biauriai apsieina. Kadangi kahalas savo tikslui pasiekti nesusilaiko prieš nieką, jeigu eina apie ką nors iš prastuolių, vieniems atima visą turtą, kitus sodina į kalėjimą ir t. t. tai prastiems žydeliams telieka kreiptis į savo viešpatį“. (1786 m.).

Kad nesigailėjo vartoti ir blogesnių priemonių, matyti iš tokio atsitikimo: žydai galviniai apkaltino vieną žydą, kad jis apsikrikštijęs, o dabar atstojęs nuo katalikų tikybos...

Prasidėjo vaidai ir tarp pačių Vilniaus kahalo galvinių. Liaudis, pasinaudodama tuo, norėjo padaryti naujus rinkimus, bet galviniai solidariai ėjo prieš ją, naujų rinkimų nedarė. O tą, kuris taip rūpinosi jų reikalais, įnešė į juodas knygas, išmetė iš maldyklos. Ir jisai savo teisių, žinoma, negavo.

Turtuoliams naudinga buvo ir visų kahalų išdirbtoji teisė, kuri iš pradžių norėjo apginti žydų masę nuo krikščionių, dabar ji pati ėjo prieš pavargėlius, o padėjo turtuoliams.

Pirmą vietą užima tarp tų žydų teisių C h a z a n a.

Kad nevaržytų vienas, kito ir palengvėtų kovą del būvio, kad begalinės varžytynės neatimtų duonos, buvo įvesdinta chazaka. Jeigu žydas samdė iš kokio pono malūną, smuklę, namus, krautuvę ar ką kitą, bet tik vieną iš tų daiktų, mokėjo ponui laiku ir prideramai, su ponu nesivaidijo, kahale įrašė ir pravaldė 3 metus, tai galėjo būti tikras, kad nei vienas žydas neatims nei iš jo, nei jo šeimos to verslo, kojos nepakiš, kainos nepakels. Kahalas savo cheirimais daboja, kad to nebūtų. O kad būtų žinoma kahalui, reikėjo pranešti jam, o vėliau jau reikėjo išsipirkti ta teisė. Kahalas žiūrėjo į tat, kaipo į amžiną, paveldimąją samdą, žydams priklausančią. Konkurentų iš krikščionių tarpo nebuvo, o jeigu buvo, tai kahalas turėjo juos prašalinti. Chazaka vis platinos labiau, ji apėmė visokius verslus. Jų buvo galima gauti kahale iš licitacijos. Kai kur ją pripažino dvarininkai, nes su kahalu nuolatos turėjo piniginių reikalų. Kahalas ėmė piktnaudžiauti tąja savo teise ir papročiu, perdaug spausti pavargėlius žydus, gyvenančius sodžiuje. Prieš ją buvo maža balsų. Ji pagerino žydų padėtį, bet ji davė pelno ir kahalui. Ją pa-

laikydavo ponai, vienuoliai, valdininkai. Ar ji buvo uždrausta įstatymais, neturime žinių, nors kai kurie sako, jog ji buvusi uždrausta, bet ji yra dar 1781 m., kada ji buvo uždrausta Lietuvoj; iš tikrųjų ji gyveno ir toliau, bent randame ją 1786 m.

Kahalo aktuose randame ją vartojant, jisai daro tam tikrus chazakos pirkimo aktus, ima už tai pinigus. Įspėja ponai, kad niekas nei to kahalo, nei kitų kahalų nesikištų į tą verslą, jeigu gi kištųsi, tai privalo atlyginti nuostolius, įspėja visus apie įvykusias permainas. O jeigu nežino, kas naudosis tomis teisėmis, tai pašaukia galinčius tas savo teises įrodyti. Kahalas laiko save lyg savininku, lyg naudotoju tik ypatingos rūšies, visų nežydų turtų. Žydas, įgijęs nuosavai kokį turtą ar verslą, privalo pirkti iš kahalo teisę naudotis ir užsimokėti už tai. Už tai kahalas prižada laiduoti jam, kad ramiai galėsiąs veikti. Rasime tuo būdu parduodant ir vienuolynus, vyskupų namus; tiksliai kahalo aktuose nurodoma, kur kas yra, jų sienos, pav. „iš apačių siekia nuo žemės vidurio iki pat dangaus". Jeigu neužmoka sulygtos sumos, tai tas jo teises gali gauti kitas žmogus. Krautuvė dar nepastatyta, o jau teisė naudotis parduodama iš anksto, kad niekas nekibtų.

Viename tokiame pirkimo akte skaitome: „nutarta parduoti rabbi'ui Izaokui Geršono sūnui teisę valdyti rokytų kunigų plecių ir ligonbutį... taip pat teisę tuščiam čiabuvių miestelėnų pleciui, greta šio pleciaus ir ligonbučio... Visos teisės parduotos minėtam Izaokui, jo įpėdiniams ir įgaliotiniams grynai ir galutinai, nuo žemės vidurio iki dangaus aukštybių be jokios išimtinės. Priderančius už tat pinigus minėtasis rabbi's Izaokas jau įnešė į bendruomenės kasą visus iki skatiko. Nuo šios valandos visos teisės jam užtvirtinama, jo įpėdiniams ir įgaliotiniams, amžinam, neatimamam turtui ir jie, tai yra pirkėjai, gali su juo elgtis savo nuožiūra parduot, palikti testamentu, persamdyti, įkaitu duoti ir dovanoti, kam jie tik panorės. Ypačiai gi, jeigu jis išgalės gauti iš vyriausybės leidimą ką nors statyti ant šito pleciaus, tai jie visai gali statyti ant jo, ką tik nori, medžio ir mūro namus, taipogi griauti, taisyti ir kasti visur, kaip tikri savininkai. O jeigu pati valdžia užstatys tą plecių kokiomis nors trobomis, tai uždraudžiama kuo rūsčiausiai kiekvienam: nenaikinti rabbi'o Izaoko teisės ir jo įpėdinių ir įgaliotinių, nei perkant, nei samdant, nei kitaip suderint su valdžia; taip pat uždraudžiama kam nors būti tarpininkų (faktorium). Vienam tik minėtam r. Izaokui arba jo įpėdiniams bei įgaliotiniams paliekama visiška teisė valdyti minėtąsias trobas bet kokiomis priemonėmis, lygiai

taip pat būti tarpininku (faktorium). Kiekvienas kahalas privalo užtarti minėtąjį r. Izaoką, jo įpėdinius, bei įgaliotinius, idant visos jo teisės paliktų ramybėj ir santarvėj. Jeigu kuomet nors atsirastų tas, kuris užginčys tą pardavimą, visą ar dalį jo, tai kahalas privalo atsilyginti užginčytojui, idant pasiliktų tasai pardavimas r. Izaoko rankose, jo įpėdinių, bei įgaliotinių. Kiekvienas kahalas ir teismas privalo apginti minėtąjį Izaoką, jo įpėdinius, bei įgaliotinius prieš kiekvieną žmogų, kuris įsiverš į jų namus ir padarys skriaudą jo teisėms, jie privalo persekioti šitą žmogų visokiomis priemonėmis ir būdais, sutrėkšti jį ir išieškoti iš jo visas išlaidas ir nuostolius, kuriuos gaus per jį r. Izaokas, jo įpėdiniai, bei įgaliotiniai. Jeigu gi kahalas neatkreipia savo akių į tą žmogų ir nepersekios jo ir nespaus, tai visos išlaidos ir nuostoliai, kuriuos padarys pirkėjams šitas žmogus, reikia išieškoti iš kahalo iš geriausių jo pajamų. Paskutiniame atsitikime teisių valdytojai gali be jokios priesaikos nurodyti sumą gautų nuostolių, ir visa toji suma reikia išieškoti iš kahalo pajamų...“

VII.

Žydai reformų gadynėje ir Rusams Lietuvą pavergiant.

Valstybės ūkis vis iro ir iro. Šviesesnėje visuomenėje kyla balsų, kad toliau taip gyventi nebegalima, kad reikia taisyti esančioji tvarka; prasideda ir Lietuvoje švietimo gadynė. Švietėjai buvo tos nuomonės, jog ūkis sunykęs del to, kad nėra pramonės ir prekybos, kad viešpatauja visame kame bajorai, niekeno nevaržomi, kad miestelėnams reikia ne tik grąžinti senasis stovis, bet dar pakelti aukščiau, negu buvo pirma.

Tuo rūpindamiesi, reformos šalininkai turėjo palytėti žydus. 1768 m. vienu seimo nutarimu pradėta atsižiūrėti į miestelėnus, o jame buvo pasakyta: kadangi žydai daro miestams ir miestelėnams nepakeliamą skriaudą ir atima duoną, nutariame, kad žydai visuose miestuose ir miesteliuose, kur jie neturi savo konstitucijos patvirtintą privilėgiją, elgtųsi sutartimis, kurias jie padarys su miestais, nepasisavindami daugiau teisių, nes kitaip gali būti baudžiami.

Seimas čionai patenkino miestelėnų reikalavimą—prisilaikyti jiems duotąją ir dar neatimtą privilėgiją, o žydams tat reiškė, kad jeigu su miestais nesusitars, tai turės eiti kur kitur gyventi. Lietuvoje nerandame tokių atsitikimų,

kad žydų bendruomenės nebūtų susitarusios su magistratais; kas kita atsitiko Lenkuose: apie penkta dalis visų miestų išvarė žydus. Lietuvoje žinome tik vieną atsitikimą Trakuose: tenai 1774 m. karajitai reikalavo išvyti rabinistus, remdamiesi duotąja privilėgija, kuriąja Trakuose tegali gyventi karajitai, bet rabinistai nebuvo išvaryti.

Taigi traukimas į miestą žydams apsunkintas, atsiėjo jiems plėstis sodžiuje, kur jie darbavosi dvarininkų naudai, daugiausia smuklėse, alindami valstiečius, bet patys maža teuždirbdami.

Spaudoj tenka išgirsti balsą, kad reikėtų žydai visai išvyti iš Lietuvos, kaip tad buvo lenkų padaryta su arijonais, bet juos išgelbėjo nuo to skolos, ponams ir kunigams padarytos.

Buvo bandymų suartinti žydus su lietuviais kultūros, tikybos ir būdo atžvilgiu, bet Lietuvoj apie to darbo vaisius neturime žinių. Tik žydų atskalūnai, turtingieji verteivos, apsikrikštiję, įgydavo bajorystę, gaudavo dvarus, ištirpdavo visai naujame savo klode. Keliama buvo sumanymų, kad žydus pripratintų dirbti žemę, bet toliau kaip sumanymai nėjo, bandymų nebuvo padaryta.

Kitose kaimynų valstybėse buvo daug blogiau, del to iš ten traukė slėgiamieji žydai į lenkus ir lietuvius.

Persekiojimai, bloga be išeities padėtis, atsispindėjo ir žydų būde: didis maldingumas, tikybinis fanatizmas, prietarai daugėja, ir auga klerikalizmo galybė — kahale rabinai dar daugiau viešpatauja.

O ir sunku buvo daryti plačių reformų valstybės gyvenime, kaimynų valstybės (rusai, prūsai ir austrai) darė kliūčių, ir reikėjo daug jėgų ir patvaros, kad išvalytų bajorų įneštą purvyną ir leistų laisvai kūnui augti. Betgi šis tas padaryta.

1764 m. įvesta pagalvė iš kiekvieno žydo ar žydės po 2 auksinu, naikinamas žydų seimas ir jų teisė skirstyti mokesčius savitarpyje.

1773—1775 m. seimas pakėlė tą mokestį iki 3 auksinų; ketinama buvo daryti lengvenybių tiems žydams, kurie griebsis artojų darbo, toliau — atkreiptos akys į tai, kad žydų skaičius didėja dar ir del to, kad anksti, perjauni veda, neturėdami jokio amato ar uždarbio, tuo būdu visa ta alkana minia puola ant visuomenės pečių; deliai to seimas pavedė rabinams prižiūrėti šito. Seimo sumanymai ir nutarimai liko neįvykinti.

1778 m. buvęs lenkų kacleriu Zamoiskis buvo įnešęs į seimą pilietinių įstatymų knygą. Toj knygoj buvo laikomas žmogum ir valstietis. Lenkų bajorai su pasibiaurėjimu at-

metė ją ir liepė budeliui sudeginti, lietuvių bajorai atmetė tarp kitą ko ir del to, kad yra savasis Lietuvių Statutas, ir lenkų įstatymai nėra reikalingi. Zamoiskis palyti ir žydų klausimą. Užtikrinama žydams asmens neliečiamybė, sąžinės, turto laisvė, bet jie gyvena skyrium nuo krikščionių; gali verstis pirklyba (kas turi nemažiau kaip 1000 auksinų turto), amatais, nuoma ir žemės ūkiu, o nedirbantieji vieno kurio iš tų darbų turi būti išvyti; negalima gi žydams išnuomoti išpirkimų mokesčių. Seimas atmetė ir šitą žydų reformos pasiūlymą.

Pažangioji ir atžagarioji inteligentijos dalis matė, kad toliau taip pasilikti nebegalima. Ypač karštai ėmėsi šito pažangieji, kurie buvo apgynėjais valstiečių, labiausiai prislėgtų, visų naudojamų, žydai gi padėjo bajorams imti iš jų viską, todel suprasime, kad, rūpindamiesi žydų reforma, žiūrėjo į juos visai kitomis akimis. Tokius Kollontajų, Stašicą rasime turint labai daug dabar vadinamos antisėmitizmo dvasios, bet pažangaus antisėmitizmo.

Buvo ir tokių visuomenės veikėjų, kurie rūpinosi žydų klausimu, jie norėjo padaryti iš jų naudingus šalies piliečius, assimiliuodami juos visai su čiabuviais. Jie tarė, jog tas galima ėsą padaryti, nes viskas pareina nuo išauginimo; žmogaus siela, anot Locke'o, tai tabula rasa (gryna lenta); ką augindamas užrašysi, tai ir pasiliks. Tarp jų žinomi Butrimavičius, Čackis ir kiti.

Jų sumanymu, kahalams reikėtų palikti rūpintis tikybos dalykais, visi žydai įeina į miestą, virsta tikrais miestelėnais ir prideri magistratui; susirašinėti įvedama lenkų kalba; žydų drabužiai pakeičiami vietos drabužiais; žydai negali laikyti smuklių, užtat paliekamas žemės darbas; žydų mokyklos yra švietimo komisijos žinioje. Kitaip sakant, reikia panaikinti įstatymai, kuriais žydai galėjo sudaryti valstybę valstybėje; prietarus gi panaikinsiančios naujos mokyklos.

Žydais susirūpinusi buvo ir Iždo Komisija, kuriai priderėjo mokesčių reikalai. Joje dirbo Čackis. Jisai iš savo tyrinėjimų padarė tokių išvadų: žydų jaunimas silpnesnis negu krikščionių; žydų apšvietimas esąs vienpusiškas, plačiausiai įsigalėjęs Talmudas, rabinų despotizmas, neapykanta nežydų, kurią palaikė šiųjų tarpe tokie pat jausmai, ir abiejų pusių tamsumas. Pusę amatnikų sudarą žydai, žydų rankose išvežamosios prekybos $3/4$, įvežamosios $1/20$. Lietuvoj ir Lenkuose tik 14 šeimų tedirba žemę, $1/12$ be tikro amato, $1/10$ elgetų, iš nusidėjėlių tai žydai duoda daugiau už krikščionis apgavimų ir užpuolimų, o vagystėje— mažiau.

Iždo Komisija išdirbo savo sumanymą žydų reformai, kuriuo žydai teisėmis sulyginti su krikščionimis, visi skirtumai nuo krikščionių (be tikybinių) naikinami, žydams leista verstis visais amatais (be smuklių), vedant ar tekant reikalingas didesnis amžius ir reikia turėti amatas. Šitame sumanyme sekta Austrų įstatymai.

Ketverių metų seimas (1788 — 1792) po ilgų ginčų ir atidėliojimų 1790 m. išrinko tam tikrą delegaciją (komisiją) žydų klausymui panagrinėti ir įstatymo sumanymui prirengti.

1791 m. buvo tas sumanymas išdirbtas, taisomas ir atmetamas po kelis sykius, pagaliau 1792 m. sausio 27 d. jisai buvo priimtas. Bet tai buvo tik darbo pradžia. Pripažinta, jog kahalai turi daugybę skolų, jog tenai turtingieji žydai laiko pavergę pavargėlius ir juos naudoja, todel reikia dalykas ištirti. 1791 m. geg. 3 d. Konstitucija nieko nesakė apie žydus. Bet iš to viso, kas užsiliko iš komisijos darbų, matyti, jog žydai turėjo komisijoj gerų užtarytojų, nes jiems leista verstis visais amatais, tik nepraėjo leidimas laikyti smuklių sodžiuose. Tarp tokių papirktų užtarytojų žinomas yra Poninskis. Politikos viesulai ir karai neleido pabaigti to darbo.

Žydai patys įvairiai žiūrėjo į tuos sumanymus. Didelė dauguma skersavo: darė reformas be jų, iš ponų nieko gera laukti negalėjo ir nelaukė. Ypač gi skersavo rabinai ir tamsieji žydų klodai.

Ardymas kahalų, panaikinimas jų autonomijos arba bent priežiūra ant kahalų pakirstų rabinų galybę, jų autoritas dingtų, tikybinis fanatingumas ir prietarai, kuriais jie taip daug rėmėsi, apsilpnėtų. Iš seimo rabinai nelaukė nieko, tik viešai protestavo įvairiuose raštuose ir rašteliuose. Išganymo laukė iš karaliaus, papirko jį ir jojo rūmų žmones; jie laukė, kad karalius paliks žydams tautinę, tikybinę autonomiją. Bet jis nebegalėjo gelbėti: žuvo jo visa valdžia, valstybė galutinai suskaldyta, ir išdalyta tarp tųjų kaimynų, ir žydai jau žiūrėjo, ką pasakys naujieji valdovai.

Atėjus naujiems viešpačiams, žydai kreipėsi į juos, tikėdamiesi, kad gal bus geriau. Tatai apibūdina šitoks atsitikimas. Per keletą amžių vaidijosi Vilniaus miestelėnai su žydais. Buvo laikai prie caro Aleksos, kada prieš žydus anie pakvietė rusus, dabar atbulai. 1788 m. žydai pakvietė atėjusius rusus prieš miestelėnus, ir, gavę progos, primušė 18 domininkonų tarnų bei keletą valdininkų.

Kilus revoliucijai prieš rusus ir jų viešpatavimą, nematyt, kad žydai būtų turėję perdaug užuojautos: sukilimą darė bajorai, taigi jų nepalaikė. Taip pat sukilus Kosciuškai 1794 m., žydai nerodė, kad velytų jam geros kloties,

užtatai randame prašymų įvairių kahalų, kad atleistų juos nuo įvairių mokesčių, uždėtų karo reikalams. Į rusus gi kitaip žiūrėjo: jie tarnavo jiems, aukojo rusų armijos naudai, ir rusų vadas Riepninas gyrė juos už tai. Tarp kita ko jis rašo: „visi vietos žydai neparodė jokio pritarimo buvusiam Lenkuose maištui, atvirkščiai su atsidavimu mums daug padėdavo".

Jie tikėjosi, kad užėjus rusams būsią lengviau. Padalijus Lietuvą, Gardino ir Vilniaus žydai kreipėsi į Riepniną, prašydami, kad palengvintų mokesčius, nes lenkai labai ant jų esą pikti, kad juos teistų ne magistratas, o jų kahalas, ir prideda prašymą leisti jiems pardavinėti svaigalus smuklėse bei prekes krautuvėse, kad galėtų atsigauti nuo revoliucijos.

Riepninas atsakė į tai sausio 4 d. 1795 m., kad viskas pasilieką, kaip ir prieš maištą, o dėl mokesčių, tai žydai mokėsią taip, kaip yra mokėję, nes visi gyventojai moką.

* * *

Lietuvos žydai, matydami ir jausdami blogą savo padėtį, tarė, kad, naujoji valdžia atneš jiems palengvinimų. Pažiūrėję į rusų carų praeitį, būtų ką kitą patyrę. Jonas Baisusis užėmęs Polocko miestą, prigirdė Dauguvoj visus jojo žydus.

Petras Didysis, prašant Amsterdamo burmistrui įleisti žydus į Rusus, davė tokį atsakymą: „Pažįstu žydus, pažįstu ir rusus, dar neatėjo laikas susidėti tom dviem tautom. Meldžiu pareikšti žydams mano dėkingumą už tą jųjų pasiūlymą; suprantu, kokios naudos galėtum iš jų sulaukti, bet turėčiau jų pasigailėti, atsiradus jiems tarp rusų; nors yra apsukrūs prekyboje ir suktybėse, tačiau turėdami reikalus su rusais, bijau, kad neprakištų". Jo įpėdinių laikais randame eiles įsakymų, kuriais skelbiama žydams naujų sunkenybių. 1742 m. paskelbta įsakymas, kuriuo liepiama išvyti visi žydai iš Rusijos ir Ukrainos, jų sodžių ir miestų, išvaryti reikią į užsienius, palikti ir įsileisti galima tik tie, kurie nori apsikrikštyti pravoslavais. 1743 m. leista žydams pirkliams Rusijoj apsilankyti, bet ne gyventi, ir tai jau buvo didelis nuopelnas žydų užtarytojų prie rusų caro.

Katrina II, kurios laikais rusai užgrobė Lietuvą, ėjo savo pirmatakų keliais. 1762 m. leido atvažiuoti visokiems žmonėms, kvietė grįžti visus savo valdinius, tik žydams nebuvo leista nei grįžti, nei atvykti.

Rusuose žydų buvo visai maža; kas kita pasidarė įgi-

jus iš pradžių gudus, o paskui lietuvius; čia buvo jų daugybė, išvaryti negalima, taigi reikėjo jie pripažinti.

Pirmajame manifeste (vad. „Plakate") buvo užtikrinta laisvė „visiems atlikti viešai savo tikybos apeigas". „Suprantamas dalykas, sako toliau „Plakatas", kad ir bendruomenės žydų, gyvenančių prijungtuose prie Rusų Imperijos miestuose ir žemėse, tebeturės tas pačias laisves, kuriomis jie dabar naudojasi, tikybą ir turtus, nes Jojo Cariškai Didenybei žmogiškumas neleidžia jų vienų išimti iš visuotinos malonės ir būsimos laimės po palaiminta Josios valdžia; kol jie iš savo pusės su tinkamu paklusnumu gyvens, kaip prideri ištikimiems valdininkams, ir versis savo prekyba bei amatu...."

Carienės vietininkui gudų žemėms Zacharui Černyšiovui patarus ir carienei tatai priėmus, išleista įstatymas apie Gudų žydų sutvarkymą. Šituo įstatymu visi gudų žydai prirašyti prie priderimųjų kahalų, apkrauti 1 rub. mokesčių nuo galvos, o tie, kurie nori išvažiuoti iš savo gyvenamosios vietos, turi gauti pasportą iš kahalo, pažymėtą apskrities ir gubernijos raštinėje. Turėjo būti tai laikinas įstatymas, kol gaus tikresnių žinių apie žydus.

Ir žinios pradėjo rinktis iš gubernatorių. Mogiliovo gub. Kachovskis savo rašte 1773 m. su paniekinimu kalba apie žydus, berods teradęs vienintelę gerą pusę, kad jie blaivūs. Tamsiomis spalvomis jis piešia žydų gyvenimą, tik nesiūlo jokio iš to išėjimo.

Berods, rusų valdžia žydų reformomis ir nesirūpino. 1776 m. daugiau teisių duota žydams perkrikštams; 1779 m. leista turtingesniems žydams įsirašyti į pirklių luomą.

1782 m. išleista ukazas, kurio pirkliams įsakyta gyventi miestuose, o ne sodžiuose. Lietuvių ir Gudų šalyse žydai užsirašė pirkliais ar miestelėnais, kad įgytų gyvenamuose miestuose teisių. Dabar tuo naujuoju įsakymu žydai, kaipo pirkliai turėjo persikelti į miestus, nors šiaip jame nebuvo nė minėta žydų vardas. Tuo pačiu jie turėjo nustoti varę degtinę, kuo dauguma vertėsi sodžiuose. Berods, ją buvo varę visi: mažažemiai, ponai, visokie vienuolynai ir žydai.

Greitai po to išėjo naujas įstatymas, Gudų žemei paskirtas, (1783 geg. 3 d.), kur buvo nurodyta, jog karališkuose (iždo) sodžiuose degtinę varo iždas, miestuose — magistratai, o bajorų sodžiuose dvarininkai. Gudų generalgubernatorius Passėkas, aiškindamas tą įstatymą, nurodė, jog kiekvienas gali dargi privalo pats verstis amatais, bet neleido išnuomoti degtinės bravaro svetimam — pirkliui, miestelėnui ar žydui. Passėkas greitai vykino šitą įstatymą,

liepė žydams kraustytis iš sodžių į miestus, o juose sunkindavo jų gyvenimą miestelėnai krikščionys. Todel Gudų žydai įteikė carienei savo memorijalą 1786 m. vasar. 26 d., kuriame išdėstė daromas jiems skriaudas. Tarp kita ko, norėdami prisimeilinti carienei, jie sako: „Jeigu taip buvo prie lenkų valdžios, kai mus spaudė teismuose ir nedavė teisingumo, tai to negali būti maloningai viešpataujant Josios cariškai Didenybei, po kurios valdžia lieka ramybėje ir laimėje tiek daug visokio luomo žmonių, ir kiekvienam, be tikybos skirtumo, suteikiama teisingumas“.

Šitą memorijalą palaikė kai kurie dvarininkai. Bet senatas po ilgų svarstymų ir tyrinėjimų išklausė tik dalį žydų prašymų. Varyti degtinė, daryti alus ir midus taip ir liko žydams uždrausta, užtat leista nuomoti smuklės ir bravarai bajorų dvaruose; leista žydams dalyvauti rinkimuose miesto teismo ir pirklių urėdų, kahalo teismai palikta tik tikybiniems dalykams, šiaip žydai pridera bendriems teismams, be to, praplėsta žydų gyvenamoji vieta, bet sodžiuose palikti jie tik laikinai.

1793 m. įvyko antras Lietuvos Lenkų padalijimas, prisidėjo dar daugiau žydų prasiplatinusioj Rusijos valstybėje. 1794 m. birž. 23 d. ukazas paliko žydams senąsias teises, leido gyventi ir Ukrainoj, bet ant žydų uždėjo mokėstį dvigubai didesnį negu ant krikščionių pirklių ir miestelėnų, o kas iš žydų, sako ukazas, nenori naudotis naujomis malonėmis, gali išvažiuoti iš Rusijos, užmokėjęs dvigubus mokesčius už 3 metus. Bet jokios reformos nedaryta žydų santykiuose. Žydų dauguma pasiliko tamsybėje, užsidariusi pasenusioj kahalo organizacijoj, prislėgta sunkia mokesčių našta.

Rusų valdžia iš pat pradžių blogai priėmė savo naujus valdinius — žydus. Bet jų galviniai, kahalo vyresnieji, tikėjosi, kad gal padėtis eis geryn, kad su keliais dideliais rusų valdininkais geriau bus gyventi ir skaitytis negu su didele bajorų mase, viską per seimelius valdančią.

VIII.

Rusų viešpatavimo pradžioje.

1795 m. geg. 3 d. išėjo ukazas, kuriuo įsakyta žydams kraustytis į miestus, tam atlikti duota 1 metai laiko; subruzdo ir žydai ir dvarininkai. Tas pats Passėkas 1796 m. įsakė Gudų žydams išsikraustyti tik iš sodžių ir tų smuklių, kur stovi prie kelio, bet nebejudino miestelių. Jam ir tat nepavyko atlikti, nes iš Petrapilio atėjo įsakymas sulaikyti iškraustymą, atidėti vėl 1½ metų, per tą laiką tik maža dalis tepersikėlė į miestus.

Miestuose gi niekas jų tenai nelaukė ir ne gera širdim priėmė. Nuo daugybės metų sėdėjo miestuose visokių amatų krikščionių, organizuotų į draugoves, jie nenoromis priimdavo naujus varžytojus, kai kur krikščionių amatininkų buvo daugiau negu žydų. Pav., Kauno apskrity 1' 97 m. miestelėnų krikščionių buvo 2701, žydų — 1508. Toliau, vienuose amatuose būdavo daugiau krikščionių kituose—žydų. Žydai pasirinkdavo lengvesnius darbus— iš jų daugiausia būdavo siuvėjai, kurpiai, auksakaliai ir t. t., o sunkesniuosius palikdavo krikščionims: kalviai, šaltkalviai, akmenų skaldytojai, dailidės, puodžiai, odininkai ir t. t.

Ir amatninkai jie buvo blogesni. „Besimokydami kokio nors amato, jie niekuomet nepabaigdavo savo mokslo, kai tik pradės šiaip be taip dirbti, tuojau virsta meistrais", kitoki esą krikščionys, — geriau moką savo amatą. Taip atsiliepdavo apie žydus Lietuvos generalgubernatorius Frieselis (Fryzelis).

Ateidami į miestą žydai atnešdavo pigesnę kainą, bet blogesnį darbą, ir nėra ko stebėtis, kad vietos amatninkai su neapykanta sutikdavo juos. Žydai eidavo į miestus vis daugyn ir daugyn. Amatninkai kovodavo visą tą laiką visomis jiems prieinamomis priemonėmis — ekonomine kova, teismų sprendimais, per įstatymus. Buvo tai tik varymas toliau ilgos ir nuo senų laikų kovojamos kovos. Davimas gi žydams teisių miestuose ir varymas jų iš sodžių sujudino krikščionis, kurių būvio sąlygos galėjo del to pablogėti.

Įdomi Kauno miesto kova. Magistratas tik dabar bando įvesti tam tikrą gettą (žydų kvartalą), uždraudžia žydams kai kuriuos amatus, bylinėjas, kartais laimi senuosiuose teismuose. Pakliuvus po rusais, Kauno magistratas 1797 m. prašo valdžios išvyti žydus iš Kauno. Bet dabar žydai randa užtarytojų tarp kai kurių ponų, augštųjų valdininkų ir išgauna ne tik pakeitimą senųjų įstatymų, bet dar įgyja praplatinimo savo teisių, 1798 m. gauna teisės gyventi po visą miestą, netik žydų kvartale (gette).

Ilgos kovos ir suirutės naujai užimtose Lietuvos žemėse pagamino daug nuostolių, ištuštino jos kraštą ir nuliesino jį. Reikėjo ištirti, kame gi to nuvargimo priežastis, kodel valstiečių stovis toks menkas. Be to, tuoj pradėjo eiti į Petrapilį skundos ant žydų, kad tai jie padarę blogą krašto padėjimą. Valdžia, gavus nurodymų ir medžiagos, pradeda tyrinėti priežastis, tarp kita ko pradeda domėtis ir žydais.

Pirmieji pradėjo Minsko bajorai kurie pasiskundė 1797 m., po jų tokios skundos pradėjo eiti iš visos Gudi-

jos, o paskui ir Lietuvos. Senatas stengėsi ištirti tą klausimą plačiai, renka žinių iš valdininkų ir dvarininkų. Gudų žemėje, kuri buvo įjungta į Rusus pirmiau, anksčiau ir surinkta žinios, ilgiau užsitęsė jų rinkimas Lietuvoj. Todel senatas rado reikalingu pareikalauti, kad pasiskubintų, duoti atsakymą. Generalgubernatorius Fryzelis turėjo du kartu tartis ir užklausinėti bajorvedžių.

Šie, jų užklausti, atsakė, jog visas blogas paeinąs iš žydų, todel nėra reikalo nei kalbėti apie valstiečių būvio pagerinimą.

Susirinkę į Vilnių 1799 m. bal. 20 d. šitaip atsakė Lietuvos bajorvedžiai į užklausimą (§ 9), palietintį žydus ir valstiečius.

„Tvirtas datyrimas kiekvieną ganėtinai įtikrino, jog žydai, esantieji sodžių smuklėse, yra pirmiausia ir didžiausia čionykščių sodiečių skurdo priežastimi, jie anuos visokiais būdais prikalbinėja prie girtybės, jie liepia mokėti už išgertus svaigalus, paskaitydami dešimteriopai, jie, priimdami ir slėpdami atneštus pavogtus daigtus, mokina žmones vogti; žodžiu — tai dykaduonių tauta, gyvenanti iš vieno verslo ir apgavystės, gyvenanti be darbo, iš mažens turi išmiklintą protą prie visokeriopo apgauliojimo prastųjų žmonių, tų žmonių, iš kurių darbščių ir geradėjingų rankų viską turime, ir kuriems, jeigu negalima padaryti kitokių malonių, bent už jų gerus mums darbus dėkodami, privalome apginti nuo tų dėlių, siurbiančių jų kraują, neatidėliojant, pašalindami iš šinkių ir arendų, žydus smuklėsė gyvenančius; todel nutarė (bajorvedžiai), valdžiai tat leidžiant: kad nė vienas Lietuvos gubernijos pilietis nebelaikys žydų arendose ir šinkiuose, visose slaptose smuklėse, sodžiuose ir visur ant plačkelių ne ilgiau, kaip iki bal. 23 d. ateinančių 1800 m. Romos kalendoriaus, kad tik iki tam laikui išlaikytų sutartis, paskyrę didžiausią už tą prasižengimą bausmę“ [1]).

Apie valstiečius nepasakyta nė žodžio. Visas gi bajorvedžių sprendimas palytėjo ypač smulkesniuosius bajorus. Nutarta išvaryti žydus tik iš sodžių, o ne miestelių ir miestų, kurie priklausė dideliems ponams.

Generalgubernatoriui Fryzeliui nepatiko toksai nutarimas, nes tame nutarime nenurodyta jokių gilesnių skurdo priežasčių, nebuvo ir priemonių jam pašalint. Jisai gi manė, jog čia reikėtų pravesti pamatines reformas, kuri pakeistų valstiečių padėtį ir žydų būvį pagerintų. Nesurištas su Lietuvos dvarininkais rusų biurokratas galėjo bešališkiau

---

[1]) Vil. Bajorų Depretarijos archyvas. Seimelio aktai.

ir rimčiau pažiūrėti į dalykų stovį. Todel jisai antrą sykį klausia apie tą patį dalyką bajorvedžių, susirašinėja su jais, reikalauna platesnio, gilesnio atsakymo.

Bet bajorvedžiai duoda tokį pat atsakymą, tik šį tą pridėdami. Jie pakartoja reikalavimą iškraustyti žydus iki 1800 m. bal. 23 d. Už nevykdymą tokio įsakymo turėtų bausti pilies teismas. „Miestuose gi ir visos rūšies miesteliuose, atsakė jie, reikia užlaikyti jiems (žydams) jų nuosavybė ant plecių ir namų ir palikti prideramąjį jų savininkams pelną, jie galės sutalpinti iš sodžių persikeliančius, ir reikėtų palikti senoji gyvenamoji laisvė. Kai del valstiečių, tai bajorvedžiai mano, jog ponų dvaruose valstiečių būvio įtaisymas reikėtų aniems patiems pavesti“ [1]).

Miestai ir miesteliai priklausė ponams didikams, o sodžiaus smuklės ar prie vieškelio įsitaisydavo ir smulkieji bajorai ir girdydavo svetimų ponų valstiečius, iš jų pelnydavo, todel ir buvo galima, bajorvedžių nuomone, pašalinti žydus tik iš ten.

Bajorvedžiai matė, kad Fryzelis norėtų užsiimti ir valstiečių būvio pagerinimu, bet jie taip pat žinojo, kad Petrapilyje tuo mažiau rūpinas, ypač kad buvo žinomas ponų— didikų nuopelnas Rusų valdžios akyse: jie padėjo rusams užimti Lenkiją ir Lietuvą.

Visos žinios gautos iš Lietuvos ir Gudijos gubernatorių ir iš bajorvedžių, nukeliavo į Petrapilį, į 3 Senato Departamentą.

Čionai gera akim pažiūrėjo į skundas ant žydų, nes Senate sėdėjo dvarininkai, kurie dar nematė iš žydų naudos. Tačiau ir jie nebuvo visai kurti skundoms, paduotoms žydų vardu.

Naumiesčio ir Kvėdarnos ponas Ronikeris, norėdamas pelnyti iš žydų smuklininkų, uždėjo ant jų didesnius negu iki šiol mokesčius ir būtinai reikalavo, kad jie girdytų valstiečius jo dvare, — mat, norėjo iš savo dvaro padaryti miestelį. Žydai skundėsi juo teismuose, o paskui ir naujai užėmusiems Lietuvą rusų generolams, ant galo pagalės laimėjo. Ronikieriui gi valdžia prisakė žydų nespausti, o be to jį patį pasodino 6 savaitėms. Matyti, buvo kam Petrapilyje paremti tą žydų skundą ant tokio didelio pono...

Senatas, surinkęs gana daug medžiagos, panorėjo pats ištirti dalykų stovį ir pasiuntė vieną augštą valdininką, Deržaviną vardu, kuris ir apvažiavo visą Gudiją ir Lietuvą.

---

[1]) Ten pat.

Deržavinas, būdamas akylas žmogas, daug ko pastebėjo, geros nuomonės apie žydus neįgijo, taip ir pristatė dalyką valdžiai, o jai pavedus, išdirbo įstatymo sumanymą apie žydus, kuriuo siūloma galutinai panaikinti žydų kahalą, palikus jam grynai tikybinius dalykus.

Prasidėjo nauji raštai ir skundos į senatą, žydai gi, ypač klerikalai, iš savo pusės rūpinos, kad įstatymai neišeitų jiems blogi, stengėsi veikti įtakingus asmenis su pinigais ir dovanomis.

Lietuvos bajorai per savo seimelį Vilniuje 1802 m. atkartojo senąjį reikalavimą, kad žydai nebegyventų sodžiuose, gyventų tik miesteliuose ir miestuose ir tenai telaikytų degtinės ir alaus bravarus [1]).

Pagaliau rusų valdžia įsteigė 1802 m. lapkr. 9 d. tam tikrą komitetą, išdirbti įstatymams apie žydus. Jame dalyvavo tas pats Deržavinas, nors ne visą laiką. Kai kuriems dalykams išaiškinti pakviesta ir keli žydai. Žydų veikėjai, išgirdę apie tat, neapsakomai apsidžiaugė, giria valdžią, kad išgelbėjo juos nuo lenkų jungo, ir iš tikro daug laukė iš jos, dargi prisideda darbu prie Komiteto darbų, duodami savo sumanymus. Kai kurie krikščionys padavė taip pat savo sumanymą. Įdomus buvo vienas sumanymas, kilęs iš Lietuvos, kad žydams būtų leista gyventi po visą Rusiją, tuomet jų prasiskiestų Lietuvoj ir visiems būtų lengviau.

Perankstybas buvo žydu džiaugsmas.

Komitetui labiausiai rūpėjo valstybės, o teisingiau vien iždo reikalas, sprendžiant žydų klausimą. Valstybė, dvarininkai gyveno vien iš baudžiauninkų—valstiečių, kurie visiems pagamindavo duonos, čia dirbdami jų naudai, čia pragerdami savo uždarbį. Žydai gi tik padėjo aniem traukti iš valstiečių naudą. Teisybė, šinkiai ir smuklės, kurių tiek daug priviso Lietuvoj, nedavė visiems žydams duonos ir duoti negalėjo, nes perdaug jų buvo, o valstiečiai perdaug nuvargę, kad galėtų visus išmaitinti, begerdami. Reikėjo iškelti baudžiavų klausimas, reikėjo jau kalbėti apie jų panaikinimą, bet Komitetas nedrįso judinti šito dalyko, tačiau nė žodžiu nemini apie valstiečių skurdą žydai savo atsakymuose ir sumanymuose, jie tyli visai apie tai. Komitetas norėjo surasti tokį išėjimą, kad būtų galima baudžiavos palikti ir sumažinti žydų išnaudojimas, ir tarė, kad tai bus padaręs. Ir apskelbta įstatymas 1804 m. gruod. 9 dieną, tai buvo pradžia rusų įstatymų prieš žydus ir apie žydus.

---

[1]) V B D., 1802 m. 26.IV — 10. V, § 16.

IX.

1804 m. įstatymas. Kovos su Napoleonu.

Rusų valdžiai rūpėjo iš žydų padaryti naudingus, jos nuomone, visuomenės žmones — kad jie užsiimtų ūkiu ir keltų pramonę, ir kad nekenktų valstiečiams. Ir prie šito turįs vesti ką tįk išleistas įstatymas. Jo turinys šitoks:

Žydai gali mokytis viešose bendrose su krikščionimis mokyklose, gali turėti ir savąsias. Kadangi prekybos dalykuose tenka turėti reikalus ir su krikščionimis, tai visi užrašai, abligai ir vekseliai reikia vesti rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis. Tam dalykui įvykinti paskirtas terminas.

Žydai yra asmens atžvilgiu laisvi ir negali būti pavergti. Jie buvo Lietuvoj visuomet laisvi; berods viename seime, 1740 m., buvo sumanyta ir iš jų daryti baudžiauninkus, bet tat buvo atmesta. Dabar tatai tik pakartota rusų įstatyme.

Bet žydai negali turėti baudžiauninkų, nes tuomet po jais būtų krikščionys. Žemę be žmonių jie gali nusipirkti, bet ją išdirba tik samdytiniais darbininkais, gali ir nuomoti žemę.

Jeigu žydas, pirkęs žemę, pasodins 30 kiemų samdininkų, gali įsteigti tenai ir smuklę. Apsigyvenusieji ant ponų žemės žydai, negali pardavinėti degtinės. O jeigu žydai norėtų apsigyventi sodžiais, tai gauna įvairių palengvinimų ir pašalpos pinigais.

Žydams leista užsiimti visokiais amatais ir varyti pramonę, ypač šelpiama pastaroji. Bet žydų organizacijoj negali pasilikti tokia netvarka, kokia kad buvo iki šiol. Visi luomai turi duoti ką nors iždui, kiekvienas žmogus turi būti kame nors prirašytas prie vietos, amato ir luomo, dargi skirtini žydų drabužiai pačioj Rusijoj neleisti. Daroma žydų sąrašai, duodama jiems pavardės.

Svarbiausias be abejonės, buvo 34 §, kuriame buvo pasakyta, kad žydai Lietuvoj ir Guduose „pradedant nuo 1808 m. sausio 1 d. nė viename sodžiuje jokių nuomų, šinkių, karčiamų, smuklių, užvažiuojamų namų nei savo, nei svetimų vardu nelaikytų ir nepardavinėtų tenai nei degtinės, nei dargi gyventų kokiu nors būdu, jei bent apsistotų pravažiuodami. Uždrausta gyventi ir šinkiuose, užvažiuojamuose namuose ir t. t. prie didelių kelių, kam tik jie priklausytų —draugijoms, bendrovėms ar pavieniems žmonėms“.

Jeigu ponas įsteigs ar leis įsteigti tokią smuklę sodžiuje ir pasodins žydą, tai moka bausmę: pirmą sykį po 5 rb. nuo vieno kiemo jo sodžiaus, antrą sykį po 10 rb., o trečią sykį uždėdavo ant pono dvaro globą per 10 metų.

Skundikas gauna 1/2 baudos (35 §). Žydas gi, nusidėjęs prieš tą įstatymą, pirmą sykį moką 100 rb.; antrą—200 rb., o trečią sykį išsiunčiamas į Sibirą (36 §). Visi kontraktai su žydais ant smuklių padaryti, visos valstiečių skolos, žydams pragertos, naikinama (§§ 37, 38). Žydai gali šinkauti gubernijos ir apskričių miestuose, karališkuose ir poniškuose miesteliuose, žinoma, negalima be valdžios žinios iš sodžiaus ar bažnytkiemio daryti miestelį (§ 40). Bet ir čionai negali jie pardavinėti svaigalų į bargą, visos skolos, šitaip atsiradusios, naikinamos, o valdininkai, kurie ieškos tų skolų, bus baudžiami (§ 41).

Žydai pripažinti laisvais žmonėmis; dvarininkas, nors žydai ir po juo gyventų, negali daryti ant jų teismo, o jį tegal teisti tik valdžios teismas (§ 42, 49).

Tikybiniuose reikaluose žydams palikta savivaldybė. Miestuose ir kai kuriuose miesteliuose turi žydai savo bendruomenes (kahalus), renka atstovus ir rabinus. Dabar panaikinta rabinų sauvalia. Jų valdžia palikta grynai tikybos dalykuose, jie negali dėti jokių bausmių. Taip pat kahalai negali dėti mokesčių, kurių valdžia nepaskyrė (§ 50, 53).

Žinomas dalykas, nepatiko paskutiniai įstatymo dėsniai rabinams ir kahalo galviniams — turtingesniems, kurie naudojo tamsuolius ir beturčius, užkraudami juos visokiais mokesčiais. Skaudžiausias gi daugeliui dalykas buvo — tai išvarymas iš smuklių, kurių buvo taip daug ponų ir bajorų prigaminta, o jose sėdėjo žydai dešimtimis tūkstančių.

Didieji dvarininkai su džiaugsmu priėmė tą įstatymą. Iš jų miestų ir miestelių žydai neišvaryti, o smuklės tenai pasiliko jų rankose, tik iš sodžių prie vieškelių, kur prisistatydavo savo smuklių smulkieji bajorai, žydai atstatyti.

Lietuvos bajorvedžiai seimelyje 1806 m. vas. 8 d. norėdami išreikšti ačiū ir bijodami, kad nebesulaikytų įvykdymo, kaip buvo sykį atsitikę pirma, ir jau buvo pradėta agitacija prieš naująjį įstatymą, padavė valdžiai tokį seimelio nutarimą:

„Į skaičių daugelio mandrių įstatymų, kurie atneša didi didelę garbę Šviesiausio Aleksandro I viešpatavimui, be abejonės, prideri naujos taisyklės apie žydus. Šitoji tauta, išmėtyta po visą pasaulį, nuskurusi, beveik niekur nekenčiama, be palyginimo didesnėj masėj susigrūdo buvusioj Lenkijos Valstybėje. Kadangi jų čia yra didelė daugybė, reikėjo valdžiai atkreipti domę, nes pati sau viena palikta, plėšiama stipresniųjų, visokiais būdais anų kankinama ir panerta gilioj tamsybėj, be geros apšvietos įtakos

ir pilietinių teisių, būtinai turėjo virsti tam kraštui sunkia našta, ir pati nuskuro labiau negu kur kitur. Ne sykį daromos anai reformos buvo visuomet anai be vaisiaus, nes jos viršininkai tam priešinos, rasdami šitoj netvarkoj sau asmens naudą. Ir dėliai daugybės nepasisekimų pilietis nustojo vilties, kad ji kuomet nors pasitaisytų ir įvyktų namie didesnė tvarka, bet nenuilstąs tėviškas Šviesiausio Ciesoriaus rūpestingumas apdovanojo juos nauju įstatymu, kuris, vesdamas žydų tautą prie laimingesnio būvio, lemia neapskaitomą naudą kitiems jo valdiniams, o ypačiai artojams. Ilga būtų išskaitinėti visą naudą, kurią teikia tas įstatymas: be abejonės, tat numatė Šviesiausis Ciesorius, nes tasai veikalas, vertas šios apšvietimo gadynės, vaisius nenuilstančių pastangų duoti gerovę tautoms, po jo skipetru esančioms, užėmė jo protą, o kitos kartos su saldžiu jausmu minavos tą, ką šiandien piliečiai priima su pilnu džiaugsmo dėkingumu. Ir del to Lietuvos Gubernijos Bajorų Seimas, negalėdamas sutikti, kad tokia dovana būtų priimta tylėjimu, vienu balsu paveda Gubernijos bajorvedžiui, kad, tarpininkaujant karo gubernatariui, per Vidaus ministerį įteiktų tikriasiaus ir žemiausias dėkavones Šviesiausiam Imperatoriui už žydų padėties sutvarkymą, kurio įvykdinimas jau artinas, suteiks pasitenkinimą, sudarys naują gadynę, iš vienos pusės bus pradžia geram pačiam žydų būviui, o iš kitos pusės pakils ūkis, paremtas geresniu valstiečių gyvenimu“ [1]).

Kitaip priėmė tą įstatymą užinteresuotieji žydai. Jiems reikėjo išsikraustyti iš smuklių iki 1808 m. sausio 1 d. Kraustytis į Rusijos pietus, kur buvo leista žemes arti, nepajėgė, nei nenorėjo, be to blogai buvo sutvarkytas ir šitų viensėdijų įkūrimas, taigi teko kraustytis tik į miestus ir ieškotis naujo užsiėmimo. O kol ką gaus, būtų jie didelė sunkenybė senesniems miestų gyventojams—žydams. Žinoma, didžiai nenorėjo jie išsižadėti ir to pelno, kurį turėdavo iš smuklių. Pradeda kahalai po kits kito prašyti valdžios sulaikyti įstatymą, bent nevaryti jų iš sodžiaus smuklių. Pirmasis tai pradėjo 1804 m. Vilniaus kahalas, o paskui jį sekė ir daugybė kitų.

Vargiai galėjo padėti žydų kahalams jų prašymai ir net galingų valdininkų užtarimas. Vidaus ministeris jau buvo paruošęs caro įsakymą Lietuvos generalgubernatoriui, kad jisai kraustytų žydus neatidėliodamas, bet įsakymas taip ir buvo nepasirašytas ir nepaskelbtas, nes prasidėjo maišatis svetur, karas su Napoleonu, šio užtarimas žydų ir t. t.

---

[1]) V. B. D. 1805 - 1809 aktai.

Napoleonas, įvedęs naujus įstatymus Prancūzuose, turėdamas daug reikalų su savo žydais, kaipo akylas politikas negalėjo nutylėti žydų reikalų ir svetur. Jisai sušaukė į Paryžių žydų delegatus 1806 m. liepos m. 25 d. spręsti įvairiems klausimams apie žydų santykius su nauja valstybe; ketino sukviesti tokią pat žydų sinedriją, kuri buvo kitą kartą nepriklausomoj žydų valstybėj, Jeruzalės mieste, kas ir įvyko 1807 II. 9—III. 9. Buvo kviesta, ir atvyko ne tik prancūzų, bet ir italų, vokiečių žydai.

Rusų valdžia ir jos palaikomoji spauda skersavo į tai. Pravardžiavo Napoleoną žydų mėsija, krikščionių kankintoju ir kitais vardais. Napoleonui gi žydų sinedrija būtų naudinga jo politikai varyti kituose kraštuose.

Toks Napoleono elgimasis, rusų baimė, kad jisai žydų nepaviliotų prie savęs, prispyrė rusų valdžią pamainyti elgimąsi su žydais, ir ji paskyrė 1806 m. rugs. 24 d. naują komitetą iš 3 žmonių žydų klausimui spręsti. Ir tie, kurie pirma buvo už išvarymą žydų iš sodžių, tarė, kad dabar, neramiems laikams esant, reikią palaukti. Caras sutinka, tik liepia sudaryti naują, platesnį, iš 7 žmonių komitetą. Tuo pačiu laiku caras pasiuntė vieną senatorių ištirti dalykų stovį, ir liepė varyti žydus, bet jeigu tat bus galima šiaip susilaikyti, o 1807 m. vasario 19 d. prisakė Lietuvos gubernatoriams sušaukti žydų delegatus ir pasiklausti jų nuomonės apie žydų iškraustymą. Buvo tai daroma kaip tik tuo pačiu laiku, kai Paryžiuje sėdėjo žydų delegatai ir sinedrija.

O tuo tarpu į žmones buvo leidžiami atsišaukimai, kuriuose Napoleonas padarytas žydų mėsija (tarp jų panašiai rašė ir katalikų metropolitas Bohusz-Siestrzencewicz), žydams gi įkalbama buvo, jog Napoleonas juos sunaikinsiąs, jų tikybą griausiąs.

1807 m. birž. m. karas su Napoleonu pasibaigė; rusai buvo nuveikti, taika padaryta Tilžėje, ir dabar nebebuvo karšto reikalo atidėlioti žydų iškraustymą iš sodžių.

Ir jau 1807 m. spalių 15 d. prisakyta Lietuvos gubernatoriams kraustyti žydus „be jokio atidėjimo ir palengvinimo". Įsakyta iškraustyti per 3 metus, pradėti tą darbą nuo 1808 m. saus. 1 d., užbaigti 1810 m.

Kiekvienoj gubernijoj tam tikslui buvo sudaryti tam tikri komitetai iš bajorų, pirmininkaujant gubernatoriams, kurie turi raginti kahalus daryti rinkliavas, dvarininkus kurti žydų nausėdijas, turtingus žydus steigti pabrikus, išgauti ir iždų pašalpų.

Lietuvos bajorai vėl apsidžiaugė, gavę tą naują įsakymą. Savo Seimelyje Vilniuje nagrinėjo padarytuosius darbus. Jau 1808 m. pradžioj kai kuriuose pavietuose pa-

baigta žydų liustracija, prirengta viena schema, kuriąja vieną trečdalį žydų pavieto bajorvedis prirengs iškraustyti ir įneš į visuotinąjį susirinkimą, kas kaikurių ir buvo pirm mėnesio padaryta [1]).

Pradėta dalį žydų kraustyti; sunkiai ėjo darbas, nerangiai, kai kur išsikraustydavo tik ant popierio. Vėl eina krūvos prašymų į Petrapilį, pastangos paveikti ministerijos valdininkus.

Ir 1808 m. gruodžio 23 d. vidaus ministeris nurodė carui apie kliūtis, kurios kyla kraustant žydus, ir jau po 6 dienų, gruodžio 29 d., išėjo caro „ukazas", kad žydų nebekrastytų, o 1809 m. saus. 5 d. įsakė įsteigti vėl naują komitetą, kuris galūtinai ir vispusiškai ištirtų žydų reikalus.

Žinomas daiktas, maža žydų dalelė tebuvo iškraustyta iš smuklių. Iš dalies buvo dar kitokių painių. Kai kur vietos valdžia suprato naująjį „ukazą" šitaip: „ukazas" leidžiąs gyventi sodžiuose, tik ne smuklėse, ir todel atimdavę jiems duoną. Kilo naujas triukšmas, skundos; žydai turėjo Petrapilyje stiprių pečių, ypač grafą Mordvinovą ir kitus: nėra žinios — ar už pinigus ar be, juos užtarydavęs.

Senatas tuoj pakeisdavęs tokius vietos valdžios įsakymus ir leisdavęs kaip ir seniau gyventi smuklėse ir girdyti trokštančius. Žydai turėjo gerų pečių ir pačiame komitete. Netik pažintys ir pinigai veikė jo narius, bet ir nauja politikos padėtis.

Su Napoleonu, prancūzų ciesorium, rusų taika vėl iširo, buvo laukiama naujo karo. Žydai gyveno Lietuvoj, Rusų pasieniuose, taigi jie galėjo daug pakenkti rusam karo metu, todel komitetas, tais laikais dirbdamas, visą laiką atsižvelgė į politikos padėtį.

Laukiamas karas prasidėjo. Komitetas gi dirbo ištisus trejus metus ir 1812 m. kovo 17 d., užbaigęs savo darbą, parašė savo nuomonę apie žydų reikalus.

Jame buvo kitokia, negu iki šiol dvasia, griežtai priešinga visam kam, kas buvo iki šiol daroma. Dabar žydai pasidarė žmonėms labai naudingi ir reikalingi valstybei, užmiršta visa tai, ką tarytum buvo jie blogo padarę.

Pamatinės šio Komiteto nuomonės mintys šitokios: Valdžia gauna didelę naudą iš žydų gyvenančių sodžiuose, nes tenai ūkis pasitaiso, visi artojai dirba, užsimoka mokesčius, o 60.000 žydų šeimynų turi uždarbio ir mokesčius mokasi už save. Išvyti gi žydų nėra reikalo ir negalima, nes nebus kur dėti. Reikia jie palikti sodžiuose ir leisti smukles laikyti. Jeigu būtų uždrausta tatai daryti, tai juos

[1]) V. B. T. Posėdžiai 1808. I. 21 ir II. 25.

visus tektų iždui išlaikyti arba leisti skursti, o per tat ir neramu būtų. O jeigu skursta valstiečiai baudžiauninkai, tai čia jų ponų, o ne žydų, kaltė, nes ponai to iš žydų reikalauja, o kas pardavinės degtinę nėra skirtumo — ar žydas, ar krikščionis. Pavarius žydus, ponai į smukles pasodys krikščionis, o tuo dargi atitrauktų valstiečius nuo ūkio. Pramonė jų menka, be to visi amatai žydų rankose, tik tas, kas yra perviršr prigaminta, eina į smukles. Todel Komitetas liko tos nuomonės, kad žydai reikia palikti sodžiuose prie smuklių.

X.

Napoleono žygis 1812 m. ir Lietuvos žydai.

Dar besirengdama prie karo su Napoleonu ir jau karui prasidėjus, rusų valdžia turėjo prisiminti, jog yra pasieniuose žydų, jog dabar jau reikia kas nors su jais padaryti. Žinojo, jog žydai turi savo organizaciją, kahalus, kad kahalai savitarpyje susižino slapta, kad turi įsitaisę tam tikrą paštą; žinojo, jog ji pati blogai visuomet apseidavo ir apseina su jais, o jie gyvena tuose kraštuose, kurie yra pasieniuose, ir per kuriuos eis Napoleonas, todel jie gali būti pavojingi ir daug rusams pakenkti. Nėr ko stebėtis, kad valdžia žydų bijojo, jais netikėjo ir saugojos. Pradžioj 1812 m. uždrausta jiems statytis Dinabarko ir Bobruisko tvirtovėse. Jų tarpe tikrai buvo tokių žmonių, kurie teikdavo pasieniams reikalingų žinių. Žinoma, ir pelno iš to turėdavo. Bet kad būtų daug tokių žmonių, negalima pasakyti. Rusų valdžia apsiriko ir perdaug vertino jų kerštingumą. Prispausti jie buvo, neturėjo teisių, bet jie perdaug nuvarginti, dvasia prispausta, kad galėtų svajoti apie išganymą iš kur kitur. Napoleono darbai negalėjo patikti tikintiems žydams, o ypač rabinams, įtakingiems žmonėms kahale. Napoleonas, sušaukęs didžiąją Sinėdriją Paryžiuje, padarė kai kurias atmainas žydų gyvenime, kreipėsi į juos, kai buvo reikalingi, o paskui apie tą visa užmiršo. Žmonės, daug prityrusieji, negalėjo Napoleonu tikėtis, kad vėl paskui neapsiviltų.

Ir Lietuvoj žydų tarpe buvo tokių Napoleono priešų, to revoliucijos išperos. Minėtinas iš jų rabinas Šneer-Zalmanas, kuris leido atsišaukimus prieš Napoleoną, šnipinėjo jo nenaudai, siuntinėjo visur savo agentus prieš jį kurstyti.

Eidami prieš Napoleoną, jie neapsiriko. Jisai, traukdamas į karą prieš Rusiją, sukūrė Lenkijos valstybę, prikėlė Lietuvą, kurioj laikinąją valdžią sudarė Lietuvos ponai.

Šitoji valdžia tarp pirmiausių savo darbų buvo nusistačiusi daboti žydus, jau tarėsi juos išvyti, ketino susiaurinti jų teises, o ypač neleisti žydams smuklėse šinkuoti, žodžiu — ruošėsi elgtis su žydais taip, kaip buvo daryta ir pirm to.

Nepriklausomoji Lietuva ir Lenkija, kurioj viešpatavo vieni bajorai, žydams buvo nereikalingos, iš jų nieko gera sau nelaukė. Atpenč, jie galėjo daug ko tikėtis iš rusų biurokratijos, iš jos susikirtimo su dvarininkais, su anąja galima buvo susikalbėti. Nesistebėsime dabar, kad žydai ėjo po rusais. Dabar jie buvo rusams reikalingi ir naudingi. Prieš karą dar randame žinių, jog žydai buvo rusų žvalgai ir šnipai. Atėjus prancūzams, jie taip pat šnipinėja ir duoda žinias toliau. Šnipinėja pavieni žmonės ir kahalai. Būdavo atsitikimų, kad žydų žinios buvo greitesnės ir teisingesnės, negu kariuomenės žvalgų. Rusų vadai, žinodami jų gabumą uostinėti, dažnai jais naudodavosi. Ne sykį pasakodavo apie tokį atsitikimą, kaip žydai žvalgai pereidavo per prancūzus, pranešdavo kitai rusų armijai ir laimingai grįždavo; žinoma, neblogai tuo uždirbdavo.

Be abejo, apie tat žinodavo ir prancūzai; ne vienas žydas, bešnipinėdamas, pakliūdavo ir galvą padėdavo. Bet būdavo ir tokių atsitikimų, ar kad už pinigus, ar įbauginti sušaudymu, žydai padėdavo žiniomis prancūzams, išduodavo, ką žinodavo. Dargi tas pats žydų paštas tarnaudavo ir rusams ir prancūzams.

Prancūzai matė, jog žydai nenoromis jiems tarnauja, todel prispirdavo juos geruoju, pinigais ar piktumu. Jie nerodė jokios neapykantos žydams, tarp jų ir kitų gyventojų nedarydavo skirtumo. Neturėdami maisto, imdavo iš visų gyventojų prievarta, neklausdami nei tikybos, nei tautos. Berods ir atsitikdavo, kad paimdavo daugiau daiktų iš žydų krautuvių, bet jei kitokių toj vietoj nebūdavo.

Ėmė lygiai iš visų, nes prancūzams lygiai buvo svetimi, neatsižiūrėjo nei į kalbą, nei į tautą, nei į tikybą. Nepastebėta prancūzų užplūdimo metu, kad jie būtų norėję kaip ypatingai pasityčioti iš žydų. Dargi jiems, aukštesnės kultūros žmonėms, atrodė keista, kaip galima taip biauriai apseiti su žydais, kaip tat darė rusų, lenkų ar lietuvių ponai. Jie laikė žydus žmonėmis, o anie—kalbančiais gyvuliais.

Traukiant į Rusiją per Lietuvą didelei ir mišrai armijai, dažnai atsitikdavo, kad kareiviai plėšdavo žmones be vyriausybės žinios. Bėgant atgal, plėšimai pasidarė neišpasakyti. Napoleonas, kol galėjo, aštriai kovojo su tuo: daugybė kareivių buvo sušaudyti.

Žydai, kurių nemaža buvo Lietuvoj, turėjo drauge su kitais gyventojais kentėti karo sunkenybes. Kiekvienas nešė naštą pagal savo amato, turto ar padėties.

Ne sykį visus amatninkus, be tikybos skirtumo, suvarydavo visokių kariuomenei reikalingų darbų dirbti: drabužių siūti, lopyti, batų taisyti ir t. t. Jei kartais miestui būdavo įsakyta kontribucijas mokėti, žydai mokėdavo drauge su kitais gyventojais.

Į karą žydai nėjo: jų neimdavo, jie galėdavo išsipirkti. Neėmė jų nė rusai, nė laikinoji Lietuvos valdžia. Taigi del to daugelyje vietų žydai laimėdavo. Kai Lietuvos gyventojai, eidami į karą, turėjo mesti amatus, tuo tarpu tuoj jų vietą užimdavo žydai, ir paskui jie nebegalima buvo iš ten iškrapštyti. Ne be reikalo Vilniaus gvardija vėliau skundėsi savo vyriausybei, kad tarnavimas gvardijoj kenkiąs amatninkams: kai jie turi tarnauti, tuo tarpu žydai galį išsipirkti, per tai daugumas amatų perėję į žydų rankas.

Rusų karo valdžia turėjo dabar į žydus žiūrėti atydžiau ir elgtis su jais maloniau. Jie buvo labai naudingi, o piktuoju gyvenant, galėtų daug bloga padaryti. Prie armijos nuolatos buvo du žydų atstovu, žinioms iš žydų gauti ir jiems, kas reikia, pranešti.

Ne sykį atstovų rūpesčiai neturėjo nieko bendra su karo reikalais. Kai kuriuos dalykus jie ypač atsidėję sekdavo, nes jiems iš to buvo naudos. Pavyzdžiui, jie stropiai saugojo, kad kas nesugriautų Oginskio kanalo, nes per jį reikėjo gabenti medžiai. Vyriausybė matė, jog žydų tarnavimas jai ne visuomet paeina iš grynos širdies, todel taip jį ir tevertino. Vienas rusų generolas liepė pakarti tris žydus, kam jie klaidingai pranešė apie Napoleono žygius; o tas buvo juos suklaidinęs. Žydai nemaža drebėjo prieš rusus, nors jų armijai ir padėdavo. Rusai, atėję į Lietuvą, kankindavo žydus, taip tyčiojos iš jų, kad net svetimtaučiai stebėjos. Belaisvį prancūzą jie laikė geresnėj padėtyj, negu kad laisvasai žydas gyveno namie. Dargi belaisviai galėjo tyčiotis iš žydų ir mušti juos, tyčiotis iš jų tikybos.

Bet vis delto išvijus prancūzus, žydai sutikdavo visur rusus su džiaugsmu, ačiū sakydavo už išgelbėjimą, siųsdavo deputacijas carui ir vadams, meldės iškilmingai, kad jau pasibaigė ta nelaimė.

Rusų karininkai savo raportuose giria žydų ištikimumą, nurodo daug atsitikimų, kur jie rusams patarnavo. Viename mieste, Gardine, priėjo ligi to, kad žydų kahalui buvo pavesta žiūrėti tvarkos, užimti policijos vieta, ir buvo įsakyta visiems miesto gyventojams su reikalais kreiptis į kahalą. Vietinė milicija, kaipo neteisėtos valdžios įkurta, buvo pa-

naikinta, senieji valdininkai pabėgo, Gardino žydų kahalas beliko vienintėlė ištikima organizacija, kuri ir turėjo palaikyti mieste tvarką.

Dabar, karo metu, leista žydams gyventi ir Petrapilyje, kraustytis ir slėptis Rusijos gilumoj.

Atsimainė žydų santykiai su bėgančiais prancūzais: silpnų nebebijojo ir nesigailėjo. Berods, ne sykį parodydavo jiems kelią, persergėdavo juos, pasakydami, kur yra kazokų, bet tik tam, kad atitolintų ar prašalintų nuo savęs mūšį, skerdynes, plėšimą, taip pat ir apie prancūzus pasakydavo kazokams. Jie norėjo būti neutralūs, kad neįkliūtų. Alkaniems prancūzams neduodavo duonos, jeigu buvo vienas silpnas pabėgėlis. Jie dabar iš bėgančių galėjo daug pelnyti. Bėgo iš Maskvos žmonės prisiplėšę, daugybe turtų nešini, o alkani, nuvargę, kartais beginkliai. Buvo progos atimti iš jų pavogtąjį turtą.

Be abejo, būdavo kartais atsitikimų, kada prašnekdavo ir juose žmogaus balsas: pasigailėdavo nuvargusio kareivio, nors tekdavo paskui kartais patiems nukentėti, arba bijoti atsakomybės.

Išsikrausčius prancūzų armijos likučiams į užsienius, grįžo senoji rusų valdžia. Visoj Lietuvoj buvo pilna pabėgėlių, paklydėlių, kurie ieškodavo prieglaudos sodžiuose ir miestuose. Ne visi buvo svetimi, kurie traukė į Maskvą. Buvo tenai daug Lietuvos ir Lenkijos bajorų ir šiaip žmonių, nemaža jie buvo su savimi paėmę ir baudžiauninkų. Visi tie, kur išliko gyvi, pasiliko namie, tik mažas būrelis bėgo į užsienius.

Karo dalyviai, grįžę namo, galėjo galvoti apie atkeršijimą tiems, kurie tarnavo rusams, nenorėjo veltui praleisti šnipinėjimų, išdavimų. Ėmė žūdyti žydus jau karo metu ir po jo.

O rusų valdžia nei norėjo, nei galėjo rūpintis žydus užtarti. Leido bajoram daryti su jais, ką nori.

Baudžiauninkai, bajorai, traukusieji į karą su Napoleonu, grįžę namo, nenustojo vilties atsigauti. Jie svajojo apie tai, kad Napoleonas dar grįš, kad bus galima įgyti nepriklausomybė. Baudžiauninkai laukė taip pat savo būvio pagerinimo, ir jie svajojo apie laisvę. Žydai kaip tik čia daug bloga jiems buvo padarę. Valstiečiai iš savo pusės pridėdavo, jog jie yra ponų talkininkai. Todel nenustebsime, kad žyduose matė tik savo priešus.

Bajorų mesti kaltinimai rado tinkamą dirvą plačioj visuomenėj.

1813 m. prasideda bruzdėjimas prieš žydus. Eina po žmones kalbos, jog žadama žydus piauti.

Kahalai, pavieni žydai rašo skundus vyriausybei, prašo, reikalauja pagalbos, nurodo savo ištikimumą rusų valdžiai. Karo gubernatorius daro tardymus, kovoja su tomis neiemtomis kalbomis ir gandais. Žydų sušnipinėjamos žinios ir skundai vis auga.

Sušaudyti del tuščių skundų 12 žmonių, daugybė miestiečiu ištremti į Sibirą, plakti, kankinti. Gubernatorius buvo taip įbaugintas, kad ėmė bijoti naujos revoliucijos, jau laukė rusų skerdynių, o visa tai sušnipinėti ir susekti pavedė žydams. Šie tik rašė skundus, aiškių faktų ir įrodymų nedarė, ir, pagaliau, gubernatorius taip supyko, kad net ėmė grasyti pradėsiąs bausti už melagingus skundimus; uždraudė suimlioti žmones be tardymo ir aiškių įrodymų, įsakė tai pranešt kahalams. Ir žydai nurimo. Skerdynių gi teip ir nebuvo.

Gyvenimas palengvėl ėjo į savo vagą. Skundai turėjo liautis. Zydai savo darbą padirbo Napoleono laikais. Karui nurimus, jie vėl buvo nebereikalingi rusams, nors nevisiškai.

XI.

Pažangioji visuomenė ir žydai smuklininkai.

Toksai žydų užsilaikymas per prancūzmetį, pagamino šiokių tokių atmainų valdžios politikoj. Karo metu išimtinieji įstatymai prieš žydus sustabdyti, bent jų gyvenime nevykinta. Žydai įgijo dabar geresnių užtarytojų. Antra vertus, rusų valdžia nebe taip greitai pildė Lietuvos dvarininkų norus. Veltui rūpinosi gubernijų ir pavietų bajorvedžiai, kad žydus iškraustytų iš sodžiaus smuklių 1814, 1816, 1818 ir 1822 m.; policija, matyti, papirkta ar sulaikoma savo vyriausybės, nieko nedarė[1]).

Iki šiol buvo Lietuvių Statute žeminąs žydus įstatymas, kuriuo žydas negali būti liudininku teisme byloje tarp krikščionių. Jisai atmainytas 1814 m. 21 rg. d.[2]).

Žinomas daiktas, sulaikydavo kartas nuo karto „nešvarias“ varžytines, kurios kildavo tarp žydų amatninkų ir pirklių krikščionių: buvo bent taip vyriausybės įsakyta, prašant po daugelio nesėkmingų skundų, Polocko pirkliams[3]).

Dar 1817 m. žydams neleista Rusijos gubernijose degtinę varyti ir ji pardavinėti, bet, matyti, valdžios ir dvarininkų reikalas turėti ir pardavinėti ją buvo toks didelis, ir be abejo, žydų degtinininkų įtaka ir pažintys taip daug nusvė-

---

[1]) Iš pranešimų 1823 m. Vilniaus gub. bajorvedžio (V. B. D.).
[2]) Levanda, Nr. 81.
[3]) 1814 m. 17.VIII (Levanda, 80).

rė, kad jau 1819 m. leista žydams turėti Rusuose degtinės bravarus, kol atsiras rusų meistrų.

Žinomas daiktas, valdžia rūpinosi, kad žydai Rusuose, kaip visi valdiniai, nebūtų praleisti revizijų, gyventojų sąrašų, kad jie mokėtų mokesčius ir t.t.

Rusų valdžios 1813 m. neleista buvo Lietuvos žydams turėti valstiečių baudžiauninkų, nes jie krikščionys. Bet jie vis delto įsigydavo valstiečių ir juos valdydavo, žinoma, pridengę tą įgijimą. 1816 m. valdžiai atėjo tikrų žinių, kad dvarininkai išnuomodavo žydams dvarų krescencijas; senatas tatai uždraudė. Lietuvos žydų bendruomenių deputacija prašė atmainyti šitą senato įsakymą, nes jisai ekonomiškai žlugdąs žydus.

Toksai neteisėtas valdymas būdavo ir vėliau. Gardino gub. 1820 m. 42 žydu turėjo 19,438 vyrų dūšių baudžiauninkų. Senato uždraudimas pakartota. 1825 m. Minsko dvarininkas Sčyta už tatai patėko į areštą[1]).

Ne visuomet Lietuvos dvarininkams sekėsi kovoti su smuklėmis, žydų laikomomis. Įdomu toksai atsitikimas. Valdytojas Oginskio Indurų dvaro Eisimantas uždraudė miestelyje žydams šinkuoti, uždarė smukles, krautuves, o įsitaisė savo smukles. Indurų žydai kreipėsi į vyriausybę skųsdamiesi, jog nuo 1723 m. turįs Indurų kahalas privilegiją, kuriąja jie esą liuosi nuo dvaro ir galį savo namuose daryti, ką tinkami. Vyriausybė dargi uždarė Eisimanto smukles, joki jo skundai ir užtarymai nepadėjo[2]).

Lietuvos dvarininkų ekonominė padėtis liko ta pati, kaip ir prieš prancūzmetį. Jie reikalavo, kad, kaip ir pirmiau, sodžių smuklėse žydų nebūtų. Tatai rasdavo platų atbalsį ir raštijoj. Pramonė, vaizba, dargi ūkio žydėjimas anų laikų politikos raštuose susidurdavo su žydais, žinoma pirkliais, ir jie visa kuo buvo kaltinami.

Gardino vicegubernatorius Lachnickis savo knygelėje apie valstietį rašo apie žydus šitaip:

„Kol pramonė ir vaizba žydų rankose, kol žydų tauta, paremta religijos, sudaro vieną, didelį galingą kūną, su kuriuo be azardo turėti nuostolių ir net žlugti nedrįs varžytis nei pavieni žmonės. nei draugijos, sunku tikėtis, kad krašto būvis ir gerovė galėtų pakilti. Jokia valdžios pagalba ir pastangos pakelti krašto gerovę ir ūkį, pagerinti artojo būvį, bus veltui; nei laisvės gėrybės, nei apšvieta ir pats mokslas, jiems pritaikintas, negalės suteikti sodiečiams

---

[1]) Romanovič — Slovatinski. Bajorų istorija Rusuose p. 282-3.

[2]) Vilniaus Gen. Gub. archyvas 1816 Nr. 113.

laimės, kol tą kraštą laikys pavergus savo pramone tam kraštui svetimoji tauta"[1]).

Ir laikraščius randame prieš juos rašant. Ypač užsipuola ant jų liberalieji gaivalai, norį pakelti Lietuvos pramonę, panaikinti baudžiavą.

Vienas iš tokių veikėjų, Paškevičius, būdamas nepatenkintas, kad caro ukazas 1804 m. neišpildytas, rašo 1815 m.: „žydų luomas dėliai savo išsiblaškymo po visą mūsų kraštą ir dėliai tos daugybės kapitalo, kurį turi savo rankose, būtų naudingas mūsų kraštui, jeigu 1804 m. ukazas būtų išpildytas. Sodžiai ir smuklės pasiliuosuotų nuo žydų, praryjančių artojų darbą; tie patys žydai būtinai imtų dirbti žemę ir padidintų mūsų krašto produkciją, kurią dabar suėda, nieku iš savo pusės neprisidėdami prie žemės arimo. Tasai luomas be tikros reformos, kaipo užkrečiąs papročius ir nuvarginąs valstiečius, yra ir bus žalingas kraštui, ir pusiau jis prisideda prie ūkio nupuolimo[2])".

Kitas iš tokių veikėjų, matyti, turėjęs didelės įtakos visuomenėj, kad net Lietuvos bajorų seimeliai naudojas jo sumanymais, lenkų kun. Marčinskis rašo:

„Žydai, sudarydami valstybėje, kuri juos kenčia, atskirą tautą, turinčią savo teises ir išpildomąją valdžią — dvasininkus, persekioja ir net baudžia kiekvieną tokį iš savo tarpo, kuris nedaro drauge su jais bendro visiem reikalo. Vienintėlis jų rūpestis yra vengti visokio darbo, gyventi iš krikščionių apgauliais ir vyliais, slaptais susitarimais, pritraukti prie savęs visus turtus, įtikti laiku valdantiems ir į savo pusę patraukti; atitraukti artojus nuo dorybės ir, juos girdant, kiršinti vieną žmonių luomą prieš kitą ir tokiais gudrumais mokėti įtikti, kad lengviau abi pusi apviltų. Zydai trukdo kitos tikybos žmonėms pirkliauti, o visose krašto nelaimėse nenori patys nieko nustoti, tiktai vikriai naudojasi visais atsitikimais, ir neskęsdami visų potvinyje, tunka nuo visų nelaimių. Tokia sąjunga yra pavojinga kiekvienam krašte, o tuo labiau ten, kur jų tiek daug priviso[3])".

Jisai patarė imti žydus į rekrutus, žydų mokyklas pavesti universito priežiūrai, reikalauti iš rabinų pasaulinio mokslo, išvaryti žydus už 5 mylių nuo sienos, įvesti griežtą žydų knygų cenzūrą, uždrausti tiems žydams vesti, kurie neturi 500 rb. arba nedirba kokio amato ir t. t.[4]).

---

[1]) Lachnicki. Biografija włościanina, p. 12.

[2]) „Dziennik Wileński" 1815, II, 257.

[3]) Statystyczne opisanie gub. Podolskiej, t. II, p. 100—1.

[4]) Nurodyta pagal P. Chmielowski „Liberalizm i obskurantyzm" p. 128 ir tt. Tas pačias vietas cituoja Bielinski („Szubrawcy") nenurodydamas šaltinio.

Plačiau dar randame žinių apie žydus Vilniaus pažangiame laikraštyje „Wiadomości Brukowe“, kurį leido tam tikra „šubravų“ draugija. Buvo tai pajuokos satyrų laikraštis, pradėjęs eiti 1816 m., ir valdžios pasmerktas 1822 m. Leido jį parinktoji, šviesiausioji Lietuvos inteligentija, kurios tiek daug buvo pradėjęs gaminti Vilniaus universitas.

Jiems troški buvo esamoji visuomenės tvarka, jiems reikalinga buvo pakelti kultūra, apšvieta, turtas, ūkis, pramonė, vaizba, todel ir kovojo su visu kuo, kas tą augimą trukdė.

Jie norėjo panaikinti baudžiavas, žmonių buvį pagerinti. Išreiškė savo nuomonę ir apie žydus. Jie užsipuola ant jų, kaip ir ant dvarininkų, kurie anuos pasodino valstiečiams išnaudoti ir slėgti. Jų antisemitizmas ne poniško kilimo, bet kilęs del liaudies naudojimo.

Viename straipsnyje randame juokų patarimą: „Ypač išsižadėk tos prakeiktos žydų neapykantos. Jie yra didžiausiu, stipriu, ramsčiu teisėjams piilioriams, be jų kiekvienas valdininkas turėtų pirštus čiulpti, kojas laižyti. Jie, teisybė, daug duoti negali, jie duoda nedaug, bet dažnai“.

„Žydas labiausiai rūpinasi valstiečių gerove, jų sveikata, švarumu, nes degtinė iš triobos niekad neišeina. Iki šiol mužikai nepriprato užlaikyti šabo šventę, bet lengvai prie jos pripras“. Arba kitoj vietoj randame: vienas smuklininkas žydas sako kitam apie savo poną, kuriam paskolino pinigų: „jisai turi dvarelį su keliais valstiečiais, kuriuos man į nuomą atiduoda, tiktai prašo dar 10,000. Paskolink, ko man pritruks. Mano Sorė labai mėgsta šitą dvarelį ir dažnai sako, kad geriau būtų turėti savo valstiečių vaikams mazgoti, rūbams skalbti, ir kad gerai patarnautų per šabą ar kitą šventę. Kaip tu man viską padarysi, ko prašau, tai ir aš tau prirodysiu dvarelį su valstiečiais, kaip panorėsi pirkti, paimti įkaitu ar į nuomą. Su pinigais mums nesunku, nes mes, žydai, beveik visus pinigus valdome savo rankose“[1]).

Arba vėl, viena ponia išnuomoja dvarą žydui ir derasi su juo del kainos. Žydas pareikalavo, kad jam būtų leista valstiečius plakti, už tat jis pridėjo poniai daugiau pinigais ir prekėmis [2]).

Laikraštis rašė tik apie žydus, gyvenančius smuklėse, kur juos įleido ponas bajoras. Kitų jis nematė.

Tasai laikraštis neišpasakytai sujudino visus valdininkus, dvarininkus, žydus ir kunigus. Paliko tokį pėdsaką,

---

[1]) „Wiadom. Brukowe“. 1817. Nr. 53.
[2]) Ib. 1818 Nr. 71.

kad dar ir dabar, rašantieji apie anuos laikus Lietuvoje, negali dovanoti jo užsipuldinėjimams ant visuomenės šulų [1]. Tas laikraštis tuomet daug rašė del baudžiavos panaikinimo, stengėsi, kad baudžiauninkų neišnaudotų valstybė, ponai, žydai.

Tada literatūroj galima buvo rasti įvairių pažiūrų žydų klausimu. Vieni norėjo griežtu ir žiauru būdu nusikratyti žydais, kurių tarpe randame vieną tokį būdą, visai rimtai pasakytą: „surinkti ir išvaryti juos į stepus, ten daryti jų atskirą, pačių valdomą provinciją, nes tai atskiros tautos žmonės, turį savo kalbą, tikybą ir papročius, tenai reikia duoti žemės ūkiui vesti tiems, kurie norėtų tą darbą dirbti, o kitus sutraukti į manufaktūras, kurios būtų ten steigiamos, ir tada kraštui būtų nemaža naudos“! Ir, rodos, buvo ganėtinai šalininkų tokio žydų klausimo sprendimo.

Ponų šalininkai negalėjo sutikti su tomis nuomonėmis, nes tai buvo jų supratimu neišpildoma, ir negeistina, išsižadėti pelno iš parduodamos degtinės. Žinomas anais laikais ekonomistas V. Stroinovskis, viename savo darbe gailisi, kad neišpildytas 1804 m. ukazas, kuris buvo tik tolesniam išplėtimui § 7 įstatymo projekto, priimto per ketverių metų seimą. Jisai sutiko, kad žydai uždarbiautų, kaip kas sau nori, tik, sako, reikėtų neleisti jiems laikyti sodžiuose smuklių; lai jie eina į miestus ir miestelius, ir čia gali varyti visokius amatus, prekybas ir net smukles laikyti [2]. O mieste nenori jų amatninkai. Ir žydai mokėjo pagerbti tuos žmones, kurie kitaip į juos žiūrėjo.

1817 m. mirė Tadas Kosčiuška. Katalikų, protestantų bažnyčiose buvo laikomos gedulingos mišios su tam tikromis prakalbomis. Žydai taip pat meldėsi už jį, giedojo tam tyčia parašytą elegiją. Buvo tai Vilniuje ir kitose vietose [3].

XII.

Dvarininkų kovos del smuklių.

Juo toliau, tuo mažiau rusų valdžia paisė dvarininkų norų. Žydai patys mokėjo prieiti prie jos, ji pati turėjo rūpintis valstybės nauda, žiūrėti, ar koks įstatymas duoda jai naudos ar ne. Žinomas daiktas, ji turėjo daboti, kad žydai, jos nuomone, ne per daug čiulptų žmones, kad kri-

---

[1]) «Kwartalnie Litewski» Ciechowski czasopismo polskie na Litwie.

[2]) Stroynowski W. Ekonomija powszechna, krajowa narodów 1816 m. p. 375-81.

[3]) Zbiór mów w różnych miejscach mianych oraz opisów obchodu żałobnego nabożeństwa po zgonie ś. p. Tadeusza Kościuszki. Wilno 1818.

kščionys nepriguIėtų perdaug nuo žydų, nes jai mažiau visko tetektų.

1818 m. išleistas įstatymas, kuriuo žydai negali paimti už skolas krikščionio, kad valstiečiai negali eiti dienų ir atidirbinėti žydui už skolą (1819 m.), kad pas žydus negali tarnauti krikščionys (1820 m.), bet pas atpirkėjus jie gali tarnauti (1823 m.), pagaliau, negalima žydams nuomoti baudžiauninkų (1825 m.)[1]), tais pačiais metais įsakyta iškelti žydus ne savininkus nuo sienos už 50 varstų, kad nevarytų kontrabandos. Valdžia, žinoma, turėjo kitokių tikslų, negu dvarininkai. Berods tie įstatymai nelabai taip jau buvo pildomi: vienur pildomi jie netikusiai, o kitur ir visai nepildomi. Todel Vilniaus bajorų seimelis 1821 m. prašo valdžią, kad būtų pildomas įstatymas neleisti žydams laikyti smuklių, ir kad būtų neleista krikščionims žydams tarnauti. Tą pat jie pakartoja ir 1827 m., bet vistiek veltui[2]).

Policija, vykindama įstatymus prieš žydus, elgėsi sauvališkai, nes ir ji norėjo pasipelnyti. Varo į lauką kartais žiemą, išima langus, šaldo vaikus, o kurie išsiperka iš policijos rankų, tuos palieka, tik palieka apdraskytus, apiplėštus [3]).

Kodel dvarininkai per seimelius užsipuola ant žydų, kurių patys prisikvietė, patys išnaudodami savo valstiečius, patys girdydami juos, kartais paskirdami kiemui tam tikrą dalį degtinės išgerti ir, žinoma, užmokėti?

Įsigilindami į seimelių nusprendimus, palengva susekame tų nuolatinių skundų ir nutarimų priežastį.

Degtinės varymas duodavo didžiausį pelną taip iždui, taip ir dvarininkams. Valdžios tarpe kildavo kartais klausimų, ar neatėmus tą teisę iš bajorų ir ar nepavedus vienam iždui. Dvarininkai, žinoma, prieš tai protestuodavo.

Telšių bajorai 1820 m. buvo nusprendę priešintis tokiam sumanymui. Jų nuomone, artojų krašte bravarų laikymas — esąs didžiausia nauda dvarams; propinacija — tai sena įstaiga, leista senųjų įstatymų, paminėta lustracijose, apkrauta mokesčiais. Jeigu valdžia norėtų atimti, tai reikėtų pasirūpinti, kad toji dvarininkų gėrybė nepražūtų veltui ir nebūtų atimta, o dabar reikia pasirūpinti, kad bajorėliai neturėtų perdaug bravarų [4]).

Įstatymuose nebuvo nustatyta, koks bajoras gali laikyti bravarą ir smuklę. Todel smulkieji bajorai, sekdami

---

[1]) Levandos Nr. 90, 94, 99, 113, 129.

[2]) V. Baj. Dep.

[3]) Vizitatoriaus Dienynas (Archeogr. Sbornik, Vilniuje, t. XIV) 1825, XII 14, 19; 1827. III 9; 1829 I 9.

[4]) V. B. D. aktai.

didžiuosius, matydami iš to didelį pelną anuos gaunant, taip pat įsitaisydavo bravarą ar smuklę savo laukelyj ar sėdyboje, pasisodindavo ten žydą darbui dirbti ir girdydavo žmones. Žinoma, savųjų neužtekdavo, nes neturėdavo ar permaža jų turėdavo, todel girdydavo kaimyno dvarininko valstiečius. Del to kildavo varžytynių, vaidų, stipresnysis bajoras užpuldavo silpnesnįjį, sunaikindavo jo smuklę, atimdavo svaigalus. Bet šitokia kova nebuvo lengva. Reikėjo tai padaryti įstatymų leistu keliu. Ypač per seimelį lengva buvo tai pravesti stipresniesiems, nes smulkiųjų dvarininkų ten nebuvo, o tik vien didieji. Tat jie ir galėjo vienu balsu priimti tuos nusprendimus. Reikėjo tik pasirūpinti, kad valdžia išklausytų.

1823 m. Vilniaus gub. bajorvedis, rašydamas apie gubernijos padėtį, išdėsto, kodel galima leisti eiti tik didiesiems bravarams: jie yra geriau įtaisyti, turi geras mašinas, daug javų pervaro į degtinę. Nors dvarininkai ir gali didinti savo pelną, bet javams neužderėjus valdžia privalo paskirti, kiek javų koks dvaras gali degtinei suvartoti. O pakampinius bravarus, žydų laikomus, kurie vilioja savo bravarams javus iš valstiečių, juos nugirdo, ir yra jų nelaimė, reikia uždaryti. Be to reikia pasirūpinti, kad tie, kurie nemoka mokesčių nuo baudžianinkų, nes jų neturi, nebegalėtų taip pat varyti degtinės.

Užnerio pavieto seimelyje 1820 m. rugs. 19 d. priimta I. Chodzkos, žinomo raštininko, pasiūlymas: 1) kad nemoką akcyzų bajorai, laisvi baudžiauninkai ir žydai, esamais ukazais, negalėtų turėti bravarų, o kas juos gali laikyti, tai telaiko didždvariuose ir dvaruose; tai patikrinti reikia, kad būtų leista išrinkti iš parapijos dvarininkų antstoliai; 2) dėliai to, kad pirkliai ir žydai daro suktybių, reikia, kad saikai javams, mastai ir svarsčiai būtų vienodi, pažymėti, ir kad jie visur būtų akylai priežiūrima. Ten pat pasiūlė jau pirma minėtas Pr. Paškevičius, kad delegatai prašytų caro išvyti žydus, remdamiesi esamais ukazais. Susirinkimas su tuo sutiko ir tam tikru nusprendimu plačiau išdėsto savo reikalavimus: „Kadangi auga iždui mokesčiai ir prievolės iš žemės, prispirti yra Lietuvos Vilniaus gubernijos bajorai akylai sekti, kad jokių jiems skriaudų ir suktybių nebūtų daroma, nes jų pelną mažina ateiviai arba gyvenantieji ant mažo žemės ploto, kurie patys neduoda nė skatiko iždui, — prašo, kad tik vieni bajorai, kurie moka mokesčius akcyzus, nuo baudžiauninkų dūšių, revizijose surašytų, galėtų prie savo dvarų ar folvarkų laikyti bravarus, o sodžiuose prie smuklių, prie esančių vieškelių ir kelių, anie jų nekurtų, nes per tai didesnėms propina-

cijoms, kurių pelnas eina iždui, pasidaro didelių nuostolių. Todel gubernijos valdyba, laikydamasi savo nusprendimo, teiksis įsakyti išpildyti minėtąjį 1817 m. bal. 14 d. ukazą su tuo paaiškinimu, kad visi bravarai, pastatyti sodžiuose ir smuklėse, skyrium nuo dvarų ir folvarkų, būtų panaikinti ir jokiu būdu nebūtų toliau laikomi. Prižiūrėti, kad tai būtų tikrai išpildyta, prašo pavesti bajorų išrinktiems deputatams drauge su žemės policija, į talką jiems duota. Šitie deputatai privalo kuo greičiausia pradėti rūpintis, kad būtų uždaryti pakampių bravarai" [1]).

Tiktai Trakų seimelyj 1820 m. atsirado vienas žmogus už smulkiuosius bajorus. Susirinkimas reikalavo uždaryti bravarus einant įstatymais, o Karolis Stanevičius nesutiko su tuo nusprendimu, manydamas, jog tat priešinga Lietuvių Statuto 3 par. 2 artikului, ir kad tai būtų bajorų privilegijų panaikinimas. Kas turi žemės, nėra pakampiniu ar slaptu savininku. Jei turi žemės nors kokią proporciją, privalo turėti teisės laikyti bravarą savo ar kitų reikalams. Pasakė jis taip, gindamas sodžiaus bajorų reikalus [2]).

Pavieto seimelis, kur sėdėjo didieji savininkai, nežiūrėjo į nuosavybės šventumą, griežtai norėjo panaikinti savo varžytojų — smulkiųjų bajorų smukles ir bravarus.

Kai kur bajorų seimeliuose priminta, kad ir žydai kelius taisytų, nes ir jie jais naudojasi, taip bent norėjo telšėnai 1820 m., bet 1825 m. vos išėjo įstatymas, ir tai nepilnas, kad žydai drauge su kitais gyventojais duotų pastočių prie teismų.

Vilniaus gubernatorius, pranešdamas 1823 m. Lietuvos gen-gub-riui apie savo veikimą, išreiškė savo nuomonę apie tuos visus prašymus ir siūlo savo sumanymą, jog tikrai reikėtų žydus iškraustyti iš sodžių, bet taip pat pavojinga juos rinkti ir į miestus, nes pabrikų ten nėra, neturės iš ko gyventi, o šeimynos jų didelės. Geriau ir tiksliau būtų uždraudus vesti žydams nepilnamečiams ir beturčiams. O del smuklių, tai ten sakoma uždaryti jas smulkiųjų bajorų ir kitų gyventojų, nemokančių į iždą akcyzo, taip pat ir žydų, bet šiems reikia leisti pardavinėti smuklėse ir šinkiuose degtinę, pirktą iš dvarininkų, galinčių laikyti bravarus. Prižiūrėti, kad būtų įvykinta, norima pavesti pavietų bajorvedžiams [3]).

Bajorai kėlė klausimą apie smuklių uždarymą netik per seimelius, bet ir patys stengėsi tai pranešti valdžiai per policiją, per iždo valdininkus.

---

[1]) V. B. D. 1820. IX. 20.
[2]) V. B. D. 1820-II.
[3]) V. B. D. 28. V. 1823 Nr. 6240.

1822 m. Telšių bajorvedis skundžiasi, 'jok bajorėliai, kurie neturi baudžiauninkų, varydami degtinę, gadina javus, o tais metais, kaip tik javai neužderėjo. Taip pat skundžiasi Braslavos bajorvedis, kad bravarams išeina daug javų, kainos kyla, o javai neužderėję, taigi tatai kenkia dvarininkams. Jis primena, jog jau 1817 m. buvo kalbėta, kad degtinės nevarytų tie, kur neturi žmonių, reikia tokius bravarus uždaryti, o priežiūrą pavesti bajorams. Prie tokios pat išvados prieina Ūkmergės bajorvedis, būtent, jog reikia bravarus, smukles palikti dvarininkams, o žydų smukles ir bravarus uždaryti. Gubernijos valdybos išvada— palikti vienų dvarininkų bravorus ir smukles, kitų visų uždaryti. Lietuvos karo gubernatorius su tuo visai sutiko. [1]) Dvarininkai nelabai buvo pratę laikytis įstatymų. Kadangi žydai gyveno po jais, ir nuo jų priklausė, tai jie žydais nelabai ir paisydavo. Šie kartais skųsdavosi, tik nevisuomet kas nors lemto išeidavo.

Sykį Mirskienė, supykusi ant savo smuklininko žydo liepė ekonomui duoti jam 50 rykščių. Ekonomas davė daugiau, negu buvo paskirta. Vyriausybė gi, gavus žydo skundus, nei kaltus baudė, nei reikalavo nuostolių[2]). Kitoj vietoj vienas dvarininkas susiginčijo su žydu del smuklės ir keltuvo. Visas ginčas buvo tik del pinigų, tačiau teismas paskyrė duoti žydui 20 rykščių. Ir ilgai tęsėsi byla: prasidėjo 1816 m., o dar nebuvo užsibaigus ir 1826[3]).

Kėdainių kahalas skundėsi vyriausybei, jog juos spaudžiąs gr. Čapskis, išnaudojąs juos ir mušąs. Čapskis mokėjo nukreipti visą dalyką į kitą pusę, žydai virto kaltininkais, o Čapskis prašė padaryti tardymą ir nubausti žydus už maištą. Prasidėjo tardymas. Atrasta, jog dvaro tarnas, kuris ėjo rinkti mokesčių iš žydų, du žydu sumušė, ir žydai jį pavarė, tada dvaras pasiuntė kitus du tarnu egzekucijos daryti. Jiedu apsigyveno pas kaltąjį krautuvininką, ir šis turėjo juos maitinti. Dvaro tarnai čia besimaitindami, pasiėmė patys keliolika svarų mėsos. Tuomet visi miesto žydai subruzdo, užpuolė tarnus, primušė ir šituos. Tardytojų nuomone, kaltė be abejonės esanti žydų. Jie dar pastebėjo, kad ir per tardymą žydai negerbiamai atsiliepdavo apie dvaro tarnus. Del to kaltinimo suimti 5 žydai[4]).

O kartais žydų skundų dvarininkais visai nepriimdavo. Vienas smuklininkas skundėsi vienu kunigu, jog jį ir jo žmoną primušęs. Jokio tardymo valdžia taip ir nedarė,

---

[1]) V. G. G. 1823 m. Nr. 112.
[2]) Ten pat 1825 m. Nr. 151.
[3]) Ten pat 1824 m. Nr. 203.
[4]) V. G. G. 1824 m. Nr. 335.

tik uždraudė tam, kas parašė šitą skundą, toliau jokių skundų neberašyti[1]).

Teismuose pilna bylų del smuklių. Valdžios įstaigos nagrinėja skundus, del jų iškilusius — tai žmonės užpuola smukles, tai smuklininkai žmones.

Pranciškonų prokuratorius skundžiasi, jog dvarininkas Brenneris pasistatė arti Šeibakpolio pranciškonų smuklės savąją. Valdžia ištyrė tą atsitikimą ir rado, jog Brenneris iš tikro per arti pastatė savo smuklę ir liepė ją nugriauti ir pranciškonams savo varžytynėmis nuostolių nedaryti[2]).

Žydai netik patys šinkuodavo smuklėse, bet ir apsiimdavo organizuoti svaigalų pardavinėjimą. Valdžia pati, del blogo administracijos sutvarkymo, negalėjo kontroliuoti akcyzo sumokėjimo. Mokesčius iš degtinės ji rinkdavo tokiu būdu: dalį surinkdavo dvarininkai iš savo žmonių, kiek kas vyrų dūšių turi, tai tiek ir moka, o už tai jiems ir buvo leista savo smukles laikyti. Dažniausia gi teisė verstis svaigalais buvo parduodama kokiam pramonininkui atpirkėjui, o šis, įdėtuosius atperkant, pinigus grąžindavosi pats. Atpirkėjas sergėdavo, kad nereikalingi žmonės nelaikytų smuklių, kad nevežtų jie degtinės kitur, kur negalima ir t. t. Atpirkėjai turėdavo savo policiją, arba liubrikus ir sekiodavo smukles ir visokius savo varžytojus. Taigi prie rusų buvo tokia pat atpirkimo sistema, kaip ir nepriklausomoj Lietuvoj.

Atpirkėjais daugiausia būdavo žydai, nes jie galėdavo mokėti iždui pinigais: jeigu kartais vienas neišsigali, tai apsiimdavo visas kahalas. Jiems čia buvo daroma išimtis iš įstatų. Dargi 1823 m. buvo leista atpirkėjams žydams turėti tarnus krikščionis[3]), nors apskritai turėti tarnų krikščionių buvo uždrausta pirm 3 metų[4]), nes be jų negalėjo apsieiti, ypač be liubrikų.

Kartais žydai atpirkdavo viso miesto mokesčius, o paskui surinkdavo iš gyventojų už tiltus, gatves, grendinį ir t. t.

Svaigalai duodavo gerą pelną verteivoms ir iždui, todel kiekvienas norėjo pasinaudoti. Su mažesniaisiais bajorais varė kovą didieji, dargi su gera klotim, bet deja, tik ant popierio.

Prie to paties bajorų dvarininkų luomo priderėjo ir kunigai, kurie taip pat varžėsi su žydais ir didžponiais del degtinės ir smuklių.

---

[1]) V. G. G. 1823 m. Nr. 853.
[2]) V. G. G. 1822 m. Nr. 294.
[3]) Įst. 1823. VII. 30.
[4]) Įst. 1820. IV. 22.

1815 m. prašant katalikų vienuolynams, išleistas caro ukazas, kuriuo išspręstas klausimas: ar gali vienuolynai paaukotą bažnyčiai degtinę įvežti be muito į miestą ir ten pardavinėti? atrasta, jog ne[1]).

Janavos pranciškonai (Gardino gub.) skundžiasi, jog pats Gardino gubernatorius, nusipirkęs gabalėlį žemės, ir toj vietoj pasistatydinęs smuklę; taip pat kitas pranciškonų kaimynas, O'Brien-de-Lassy, pasistatydinės savo smuklę, o vienuolyno smuklę uždaręs. Jie skundžiasi tokia neteisybe. Pasibaigė šita byla tuo, kad pranciškonų smuklė buvo vyriausybės uždaryta[2]).

Vilniaus gailestingosios seserys sykį ėmė rūpintis, kad joms nereikėtų mokėti akcyzo, gaminant iš javų degtinę ir alų. Vietos akcyzninkai iš pradžių nesutiko, o paskui leido joms kasmet pasidaryti be akcyzo 74 viedrus degtinės ir 880 viedrų alaus savo ligoniams. Bet šitam leidimui pasipriešino kitos panašios įstaigos ir pagaliau, patsai caras išsprendė tą klausimą, leisdamas seserims veltui darytis svaigalus. Šį dalyką sukėlė vadai su atpirkėjais žydais[3]).

Kauno domininkonų klebonas 1825 m. skundžiasi valdžiai, jog jis buvo nusipirkęs Rumšiškėje 199 gorčius degtinės po 25 skatikus ir palikęs ją benediktinų dvare 7 varstai nuo Kauno. Atpirkėjas pareikalavo iš klebono mokesčio po 22 kap., paskui sulygo po 20 kap. nuo gorčiaus. Naktį vienuolyno vaikinas parnešė visą degtinę į vienuolyną ir paslėpė. Tuomet žydai pareikalavo, kad degtinė būtų parduota licitacijoj ir kad jiems, kaipo atpirkėjams būtų sumokėta baudos po 50 kap. nuo viedro. Kahalas subruzdo skųsties visur, kur tik galėjo, sakė jog policija nepadėjo žydams nutverti kaltųjų. Tardymas gana smulkiai buvo padarytas ir surasta, jog žydai be reikalo skundžiasi, jog vienuolynas pirkęs savo reikalams kiek degtinės, o vaikas parnešęs tokią daugybę pats, be klebono žinios, taigi klebonas negalįs atsakyti. Ir žydai nieko nepešė[4]).

Raseinių domininkonų prioras, versdamasis degtine, norėjo žydus apgauti. Jisai kokiam laikui buvo apsiėmęs prižiūrėti degtinės atpirkimą Raseinių mieste ir, bevarydamas verslą padarė šiek tiek suktybių, apgavimų, vylių. Del to taip susivaidijo su dvarininkais ir žydais, kad įsikišo į tą reikalą ir pasaulinė ir dvasinė vyriausybės; pastaroji rado jo darbus teisėtais, tik pasaulinė (senatas) jį papeikė

[1]) Caro. ukazas 1815. l. 15.
[2]) V. G. G. 1822 m. Nr. 287.
[3]) V. G. G. 1823 m. Nr. 667.
[4]) V. G. G. 1825 m. Nr. 814.

sakydama, jog vienuoliams nepridera šinkuoti[1]). Ta degtinė pagunda buvo didelė, nes daug duodavo pelno.

Žydams atpirkėjams tekdavo kovoti su tais dvarininkais, kurie norėdavo išsisukti nuo akcyzo ir mokesčių už degtinę.

Taip Telšių atpirkėjas Talpis pats renka mieste ir dvaruose 2 varstu atstumo nuo miesto akcyzą, imdamas po 2 rub. nuo vyro dūšios. Kai kurie dvarininkai nenori mokėti; atpirkėjas tuo skundžiasi vyriausybei, nurodydamas, kad jis galįs del to elgeta išeiti. Žydas siųsdavo į neklaužų ponų dvarus ir dvarelius egzekuciją, t. y. stato į mitybas kareivius, kad jie ten gyventų ir žmonėms nuostolius darytų, tuo būdu spiriama greičiau užsimokėti. Vienur policija palaiko žydus, kitur ne; teismas paprastai palaikydavo ponų pusę, nes iš jų tarpo jie susidėdavo, o biurokratija — žydų...[2])

Valdžia, leisdama įstatymus apie žydus, laikėsi tos nuomonės, kad jie laisvi žmonės, bet ne bajorai, tik jie ir ne visai pilnateisiai piliečiai. Vienus įstatymus prieš žydus, tuomet veikusio Lietuvių Statuto liekanas pakeisdavo, įvesdama kitus. Čia težiūrėjo į vieną dalyką, ar bus iš to iždui naudos, ar ne. Kartais, skaitant įstatymą, išrodo, jog norima apginti valstiečius, kad žydai jų neišnaudotų. Taigi jokiu būdu neleisdavo žydui virsti dvarininku. Suprantama, kodel tat buvo daroma: tai būtų buvę pavojinga kitiems dvarininkams ir būtų galėję pakenkti iždui. Žydai gali tiek iščiulpti valstiečius, kad nieko nebeliktų iždui, o iš žydo dvarininko, atsižvelgiant į esančią mokesčių organizaciją, menkai buvo galima pelnyti: mažiau negu iš krikščionio.

Del to tai valdžia akylai sergėjo, kad žydai neįgytų jokių teisių į baudžiauninkus. 1818 m. uždrausta atiduoti žydams už skolas krikščionys, 1819 m. uždrausta atidirbinėti pas žydus pono įsakymu, 1820 m. neleista tarnauti žydams krikščionims, neleista išnuomoti dvaro lažų žydams, 1825 m. išnuomoti dvarus žydams[3]).

Jeigu pažiūrėsime į tuos argumentus, kurius nurodo valdžia, leisdama įstatymą prieš žydus, tai rasime tokių: kad tai priešinga viešpataujančiai krikščionių religijai, kad norima pasirūpinti valstiečių sotumu ir t. t.

Visai kas kita, jeigu iš to darbo eina pelnas iždui: tuomet krikščionystė ir rūpinimasis valstiečių gerove at-

[1]) V. G. G. 1825 m. Nr. 361.
[2]) V. G. G. 1823 m. Nr. 417. Šita byla pasibaigė 1829 m., kuomet padarė iš to baudžiamąją bylą.
[3]) Levandos Nr. Nr. 90, 94, 99, 101, 129

krinta. Išimtis visuomet daroma atpirkėjams. Pav. 1823 m. buvo leista žydams atpirkėjams turėti krikščionių darbininkų ir valdininkų. Jiems buvo leista laikyti krikščiones tarnaites. Taip bent buvo padaryta 1827 m., tik pridėta paaiškinimas, jog dirbą žydams krikščionys privalo turėti skyrium virėją ir skalbėją ir dar tokiuose namuose, kur nė vieno žydo negyvenama [1]).

Kartais vietos valdžia, neturėdama iš Petrapilio aiškių įsakymų, siaurindavo žydų teises, o tenai Petrapilyje, dėka geriems žmonėms, tuos įsakymus atmainydavo.

1824 m. Vilniaus mieste buvo varžytynės arklių paštui laikyti. Norinčių jį laikyti buvo du žydu. Iždo Rūmai nenorėjo leisti laikyti žydams, nurodydami tokias priežastis: žydai šabais ir šventėmis negali dirbti, o krikščionių laikyti taip pat negali, nes įstatymu draudžiama, išimtis tėra tik degtinės atpirkėjams[2]). O jau 1826 m. valdžia leido žydams laikyti paštą, nes jie galėjo samdytis krikščionis[3]). Žydai turėjo pinigų, jie vieni pajėgė įdėti į tą įstaigą, užmokėti kur kas reikėjo, o kiti krikščionys to padaryti neištesėjo.

Įstatymai pirmiau buvo uždraudę, kad žydams netarnautų krikščionys. Iždo ir paties gyvenimo reikalai neleido, kad tas uždraudimas tiksliai būtų išpildytas. Žydai, varydami platesnius vaizbos ir pramonės verslus, negalėjo apseiti be krikščionių ar tai del savo švenčių, ar del darbo sunkumo ar biaurumo, kurį velijo užversti kitiems. Krikščionys buvo tam tinkamesni, ir buvo iš ko pasirinkti: iš vienos pusės baudžiauninkai, ponų pavaromi, iš kitos — nuvargusieji varžytynių kovoj amatninkai ir bajorėliai sudarydavo žydų darbininkus.

Retkarčiais tie įstatymai, aprėždami žydų teises, duodavo geros progos atsigauti ir laimėti varžytynių kovoj su žydais.

Įdomus toksai atsitikimas iš to paties Kauno miesto, kur jau daug metų be geros kloties kovojo amatninkai su žydais del savo būvio. Jie ir žydai šaukdavosi į talką įstatymus, teismus ir policiją.

Kauno policijos komisaras Kerevičius įsakė Kauno kahalui 1818 m. liepos 18 d., kad nė vienas žydas nelaikytų sau tarno ar šiaip kur prie darbo krikščionies, o policijos viršininkas, kai jo žydai pasiklausė, pasakė, kad galį laikyti. Šeštadienį liepos m. 19 d. tas pats komisaras pasiuntė kareivius į smukles ir šinkius įsakyti, kad niekur tą dieną nedirbtų pasamdytieji krikščionys. Kai 20 d., prasidėjus šventėms, vienas žydas mėsininkas, pasisamdė be-

[1]) Levandos Nr. 113, 161 1827 X 23.
[2]) V. G. G. 1824 m. Nr. 259.
[3]) 1826. 28. VII ir 1827. 24. XI.

turtį krikščionį mėsininką mėsai pardavinėti, atėjo krikščionys mėsininkai ir su komisaro talka, išmetė mėsą iš jo krautuvės, o pasamdytąjį mėsininką nusivarė. Pavieto viršininkas įsakė policijai sekti, kad krikščionys nedirbtų žydams. Taip skundėsi susitikę Kauno, Viljampolės kahalai ir Kauno pavieto puskahaliai 1819. VII, 18 Lietuvos karo gubernatoriui. Zydai savo raštu nurodo, jog įstatymais uždrausta žydams laikyti valstiečius krikščionis, o ne samdininkus. Todel prašo užtarti juos. Prasideda tardymas ir viso dalyko tyrinėjimas. Vilniaus gubernijos valdyba, kuri buvo įsakiusi pildyti tą įstatymą, pridėdama paaiškinimą, rėmėsi istorija ir visuomenės reikalų supratimu.

Jau 1565 ir 1690 m. konstitucijomis bravarai gali samdytis darbininkus ir vežėjus iš krikščionių tarpo (XII persk. § 9); toliau įstatymas sako, kad krikščionės negali būti žindyvėmis žydams ir totoriams, kad jos apskritai negali tarnauti žydams, tik vėliau 1818 m. bal. 20 d. ukazas nurodo kai kuriuos darbus, kuriems žydai galį samdytis krikščionių.

Matyti, šitos bylos eiga nepatiko žydams, ir jau 1820 m. rugp. m. 20 d. jie paduoda naują skundą Lietuvos karo gubernatoriui. Jie skundžiasi Kauno miesto ir pavieto policijos darbais, nes del jų žydai turį daug nuostolių, o del to kenčią iš dalies ir iždas.

„Dėliai to, sako jie, visos esančios miestuos ir miesteliuose smuklės gali liautis pardavinėjusios svaigalus, nes Kauno mieste tik 2 ar 3 žmonės iš krikščionių tarpo teužsiima tuo verslu. Neveizint į tai, kad žydų bendruomenės (kahalai) pasiėmė — mokėti akcyzą ir moka už tai 28,000 rb. asignacijomis, šeštadieniais ir šiaip šventadieniais smuklės uždarytos, nes policija liepė, ir nieko tuomet nepardavinėjama, nes žydams tomis dienomis pardavinėti negalima ir įstatymas draudžia.

„Del to gali nuskursti ir visos žydų bendruomenės, jos negali gauti bent mažiausio uždarbio, kad pramistų patys ir jų šeimynos, ir kad apmokėtų paskirtą ir iždui pritaikintą akcyzo mokestį. Kauno žydai prašo leisti jiems pasisamdyti tai šventės dienai ar šabui krikščionis, ypač gi smuklėse“.

Karo gubernatorius išklausė 1820 m. lapkr. m. 5 d. tą jų prašymą ir leido samdytis laikinai krikščionis[1]). O tais pačiais 1820 metais bal. m. 22 d. išleistas valdžios įstatymas, kuris uždraudė krikščionims tarnauti žydams: pirm to dar nesenai, 1818 m. IV—22 ir 1819. III 27, neleista žydams buvo tik turėti ir samdytis baudžiauninkų.

---

[1]) V. G. G. 1819 m. Nr. 83.

Zydų deputatai, nuvykusieji į Petrapilį, nerimo, veikė ir rūpinosi ministerijose, kad kaip nors suminkštintų šį įstatymą. Šis tas pasisekė padaryti. 1821.VII. 21, pranešdami Liet. generalgubernatoriui, senatas ir valdžia atrado, jog tik tikybos žvilgsniu žydai esą pavojingi krikščionims. Todel neteisingai daro tie valdžios atstovai, kurie uždraudžia žydams dirbti dailidėms, mūrininkams ir kitiems amatninkams. Iš kitos pusės Vitebsko gubernatorius yra gavęs iš gubernijos žinių, kad krikščionys tarnauja žydams šabe, nešioja jiems į sinagogą knygas, raktus, neteisėtai pas žydus gyvena. Todel Senatas nurodo, kad vieni valdžios atstovai perdaug kimba į žydus, o kiti perdaug nusileidžia jiems.

1822 m. Vidaus Ministerija išrado, jog Kauno kahalo skunda esanti teisinga, jog iždas galįs turėti nuostolių ir del to leido krikščionims pardavinėti smuklėse, juk tai nė asmeninis patarnavimas, o darbas — amatas[1]). Dabar, del to vieno paaiškinimo, patsai įstatymas įgijo kitokio turinio ir prasmės.

Žydų delegatai, kurie buvo Petrapilyje, akylai sergėjo ir sekė, ką daro ir mano apie juos valdininkai. Artinantis pavojui, jie pranešdavo kahalams, o tie iš vietų siųsdavo reikalingas delegacijas, prašymus, kad sulaikytų gresianti žydams pavojų.

Baigiantis 1823 m., kažin kas paleido kalbas, kad valdžia yra sumanius išleisti naują pamatinį įstatymą apie žydus, kuriuo ketinama imt žydus į kariuomenę, uždrausti pardavinėti svaigalus visiems tiems, kurie nėra įsirašę į gildijas, taigi nuo to būtų atstumti žydai neturtėliai ir maža teturį, uždrausti žydams vesti iki 25 m. amž. Žydų delegatai patyrę apie tuos sumanymus, skubiai leidžia žinias iš Petrapilio į kitus miestus, o tie, savo keliu, išnešioja jau po visus Lietuvos miestus ir miestelius. Rabinai sušaukia susirinkimus, uždeda maldas ir pasninkus, kad prašalintų gresiantį žydijai pavojų. Bet apie tą tarp žydų neramumą sužino administracija ir ji, stengdamasi juos nuraminti, skelbia, jog tos žinios esančios neteisingos, ir nori susekti, iš kur kilo tos kalbos ir nerimastis. Susekė, galų gale, kas buvo pranešęs. Bet žydai, neveizint į tai nerimavo; važiuojant carui per Oršą, jie įteikė jam tuo reikalu prašymą [2]).

Žinios žydų gautos, neveizdint į vietos administracijos užginčijimą, buvo teisingos, toks sumanymas tikrai buvo. Kai kurios to sumanymo dalys po kelių metų virto įstatymu, o kai kurios sulaikytos.

---

[1]) 1822 IV. 5. Nr. 289 (V.G.G. 1819 Nr. 83).
[2]) V. G. G. 1824 m. Nr. 29.

Rusų valdžios bandymai kraustyti žydus iš sodžių.

XIII.

Lietuvos dvarininkai be paliovos varė savo darbą, rūpindamiesi įgyti degtinės varymo monopolį: jie prašinėjo administraciją, užpuldinėjo smukles, savo seimeliuose darė nusprendimus, rinko žinių. Juo tuoliau, tuo labiau kitėjo jų prašymų forma. Pirmiau dvarininkai rašydavo ir kalbėdavo apie žydus, o dabar jau ima kalbėti apie smukles apskritai. Mokesčių našta nėjo mažyn, bet kilo; ūkis negerėjo, bet puolė; laikas nuo laiko pradėjo neužderėti javai, ir žmones pradėjo lankyti badas, o pinigai mokesčiams vis tiek reikėjo surinkti. Pramonės, vaizbos, pabrikų krašte nebuvo, todel pinigus iš žmonių gauti tebuvo vienas šaltinis — ta pati degtinė.

Telšių bajorai 1826 m. buvo nusprendę: „kad vyriausybė apgalvotų priemones prekybai pakelti, įsteigti pabrikams čionykštėj gubernijoj, kur artojas galėtų parduoti savo produktus, nes bajorai ir valstiečiai taip yra nuvargę, jog labai sunku surinkti iždo mokesčius."

Dėliai žmonių nuskurimo ir žydams blogai klojosi. Telšių bajorai prašo „kad vyriausybė uždraustų valkiotis žydams pavargėliams ir elgetoms, kurie dideliais būriais su pačiomis ir vaikais, vaikščiodami po svietą, išnešioja ligas ir užkrečia jomis žmones, vargina pasiturinčius, o nustoję vilties gauti, gąsdina imsią vogti ir plėšti". Ir, baigdami savo prašymą, prašo carą išvyti žydus[1]).

Taip pat skundžiasi blogais metais ir badu Ukmergės pavieto bajorai. 1826 m. jie prašo prašalinti žydus iš sodžių ir panaikinti smukles. Blogą krašto padėtį išdėstė L. Petkevičius, vėliau 1831 m. pasižymėjęs revoliucijoj ir žinomas, kaipo demokratas.

Užnerių bajorvedys gr. Mostauskas visuotiname bajorų susirinkime kartojo savo senąjį reikalavimą del bravarų,

---

[1]) V. B. Dep. aktai.

kur žydai nustumiami užpakalin, o pirmon vieton statomi dvarininkų reikalai. Jisai reikalauja palikti neuždarytus tiktai dvarinkų bravarus, o žydų ir valstiečių uždaryti. Jo nuomone, lengvas įsitaisymas bravarų ir pigus pinigų iš degtinės gavimas kenkiąs valstiečių gerovei. Kadangi karališkieji žmonės taip pat taiso bravarus, tai, jo supratimu, šituo atžvilgiu reikėtų įvesti tokią tvarką: bravarai tegali būti dvaruose, uždaryti ir neleisti jų laikyti prie smuklių, neleisti jų visai ir valstiečiams, nes bravarų laikymas tai — ponų, bajorų privilegija, ir dar neturėtų varyti degtinės tie visi bajorai, kurie neturi baudžiauninkų[1]).

Nors įstatymai draudė be leidimo laikyti bravarus, nors buvo daugybė to įstatymo nepildymo skundų, bet tatai mažai tegelbėjo. Vilniaus gub. valdyba įsakė policijai 1823 m. neleisti pakampinių smuklių. Bajorvedžiai, savo keliu, renka žinias apie smukles slapukes.

Del tų smukliu nuolatos kįla ginčų. Žiūrima ir daroma smuklių reikalu, einant šitokiomis taisyklėmis: kas nemoka akcizo, tas negali turėti bravaro. Šiaulių bajorvedis šiaip praneša vyriausybei apie dalykų padėtį[2]):

„Šiaulių paviete, sako jisai, yra tokios valdos, kurios susideda iš valstiečių sodžių be dvaro ir dvaro laukų, priklausomų ponui, kaip antai Grintenės ir Pavenčio seniūnijos, iš kurių pirmoji turi apdėtų mokesčiais vyrų 81, o antroji — 294, patys valstiečiai sumoka akcizą ir laiko keliolika bravarų ir smuklių. Yra taip pat ir sodžių kituose pavietuose, priklausomų dvarams, kurie, gavę leidimą, varo degtinę ir pardavinėja ją ar patys namie, arba jų pasamdytasis žydas prie sodžiaus, kokioj daržinėj, smukle vadinamoj, ir laiko bravarus, pardavinėja svaigalus, paprastai degtinę, slapta ją vežioja po aplinkinius sodžius, vilioja iš žmonių, lyg mainais, javus, paukščius, daržoves ir kitus ūkio gaminius; nuvargindami gyventojus ir darydami ponui skriaudą, kuris paskui privalo savo žmonėms padėti, pradėdamas beveik nuo mažiausio daikto. Kai kurie dvarininkai, tame pačiame paviete gyveną, bet turį dvarą net už kelių mylių, duoda tokią pat laisvę savo valstiečiams ir žydams sodžiuose. Ginčams kilti padeda dar vienas abejojimas, ar dvarininkas, mokąs akcizą, turįs bravarus prie savo didždvario ir palivarkų, nedaro skriaudos savo kaimynams dvarininkams, leisdamas dar savo valstiečiams iš javų varyti degtinę, arba vėl duodamas niekuo neaprėžtą tą privilegiją žydui. Kiek toliau apmo-

[1]) V. B. D.

[2]) 1825 m. XI 9 į gubernijos bajorvedį (V. B. D.).

kamųjų vyriškų dūšių privalo turėti dvarininkas, kad pačiam būtų galima teisėtai laikyti bravarą ir šinkuoti namie? Ar tik smuklėje? Bajorai, kurie neturi apmokamų dūšių ir gali varyti iš javų degtinę savo reikalams, remiasi tąja teise, kad savo turtą jie gali vartoti kaip nori, kad tik daugiau iš jo pelnytųsi. Kai kurie siūlo atimti jiems bravarus ir visą naštą mokesčių už degtinę užkrauti turtingiesiems; bet toji nuomonė tik paviršiaus rodosi teisinga; ims tada bajorai slapta šinkuoti, skolinti svetimiems valstiečiams degtinę tąja sąlyga, kad jie atiduotų skolą javais; priima iš valstiečių javų degtinei varyti, gaudami užmokesnį ir tam tikrą atlyginimą, vadinamą katiline („kotłowe"), ir dovanų, kad laiko tai viską paslaptyj. Šie — ir panašūs atsitikimai, tap pat ir priešingos dvarininkų nuomonės, gamina vaidų, o tai ir paragino mane ieškoti išėjimo, kad rasčiau tam tikrą tinkamą priemonę, kuri pašalintų visokius nusižengimus, piktnaudžiavimus ir ir iš to kilančias skriaudas. Norėdamas tat įvykinti, kreipiuosi į Tamstą, pirmiausią bajorų viršininką, su nužemintu prašymu, kad teiktumeis galutinai aptarti dėsnius del bravarų ir smuklių laikymo, ir juos man leisti vykinti ir užlaikyti, kad nebūtų peržengiami."

Tokių pat žinių rinko ir Raseinių bajorvedys. Gaudamas iš savo dvarininkų daugybę skundų, išsiuntinėjo į kiekvieną parapiją 1824 m. liep. m. 12 d. deputatus joms ištirti, kur ir kas be teisės ir prieš įstatymus varo degtinę, kiek bajorų yra, kurie neturi valstiečių ir nemoka akcizo po 2 rb. nuo dūšios. Deputatams betiriant teko spręsti tokie klausimai: 1) ar gali akolicos bajoras, turįs 1—3 dūšių valstiečių, turėti bravarą; tokių bajorų bus kiekvienoj parapijoj po keliolika, ir jie padaro savo darbais didelių nuostolių dvarininkams; 2) ar gali dvarininkas, turįs gerokai dūšių, turėti bravarų ne tik didždvary ir dvareliuose, bet dar ir prie smuklių, išnuomotų žydams, kurie tenai ir varo degtinę parduoti? 3) ar gali dvarininkas, kurs turi daug dūšių vienoj parapijoj ir laiko bravarą, o kitoj parapijoj tiktai vieną kiemą, taip pat ir šioj laikyti bravarą? 4) ar gali karališki žmonės, kurie nepriklauso jokiam dvarui, ir kur visai nėra dvaro laukų, o moka savo valdytojui per 12 metų metinę čyžę, laikyti smukles ir bravarus, išnuomotus žydams?

Su tokiais klausimais kreipėsi bajorvedys į Vilniaus gabernatorių, bet atsakymo nesulaukė.

Toliau tas pats Raseinių bajorvedys praneša, jog akolicų bajorai, kurie neturi baudžiauninkų arba tik 1—3 dūšias, ir net karališkieji žmonės varo degtinę parduoti, o kara-

liškieji žmonės daugumoj atsitikimų ją varo visai niekieno nevaržomi.

Dvarininkai, kurie turi daugiau kaip 10 dūšių, nuolat gauna nuostolių, nes jie moka akcizą už teisę varyti degtinei po 2 rb. nuo dūšios, iš akolicos bajorų ir karališkų žmonių akcizas neimamas. Šitie dar blogiau vieną dalyką daro: varydami degtinę bravaruose, jie naikina karališkas girias, prie kurių gyvena. Niekur jie malkų neperka, taigi prisiveža iš miškų dvigubai daugiau negu paprastai būtų reikalinga. Todel Raseinių bajorvedys prašo išspręsti pastatytąjį klausimą kuo greičiausiai prieš ateinant žiemai, kad sulaikytų skriaudas dvarininkams [1]).

Matome, jog visur dvarininkai reikalavo įstatymo, kuriuo degtinės varymas išeitų jų naudai. Jau žydai buvo pastatyti nuošaliai. Dabar jie visai vieni norėjo girdyti žmones.

Vyriausybė, leisdama ar drausdama žydams gyventi šioj ar toj vietoj, varyti tą ar kitą amatą, rūpinos tik iždo reikalais. Kaip jau buvo minėta, 1825 m.[2]) ji uždraudė žydams gyventi už 50 varstų nuo sienos. Tasai iškraustymas duodavo daug pelno policijai. Net iš Trakų jie varydavo žydus, nes sakė tai esą 52 varstu nuo sienos. Jei kurie norėjo likti senoje vietoje gyventi, turėjo policijai išsipirkti. Atparkai buvo tokie dideli, kad žydai nebeturėjo nė iš ko pramisti[3]). Priėjo tatai, pagaliau, ir iki vyriausybės; ji šiek tiek sulaikė policiją ir išaiškino, kad kontraktai pasilieka galioje, taigi reikia palaukti kol jie išeis, o tie, kurie turi nuosavybę, visai niekur nesikrausto[4]).

Kas buvo užginčijama pirm kelerių metų 1823 m. (žiūr. 147 p.), greitai virto įstatymu. 1827 m. rugp. 26 d. išėjo caro ukazas, kuriuo skelbiama, kad ir žydai turi eiti į rekrutus ir tarnauti kariuomenėj. Žydai didžiai nusiminė, jie nežinojo, nė ką daryti. Atėjo policija žydų naujokų gaudyti, jie bėga, slapstos, o negalėdami pabėgti arba pasislėpti kartais net pasikaria, badu marinas; bet niekas negelbsti[5]). Iš paimtųjų į rekrutus kai kurie virsta atskalūnais, nes negali atlikti visų savo tikybos pareigų, taigi atsisako nuo savo tautos ir kai kurių jos papročių. Žmonės, taikūs valdžiai, pripratę tik prašyti, ima jau kalbėti ant paties caro piktus ir neapykantos žodžius, ir visokias bai-

---

[1]) VBD. 1830 m. Nr. 49.
[2]) Levandos 1825 m. Nr. 124, 131, 266.
[3]) Vizit. Dien. 1825. XII. 19, 1827. III. 9.
[4]) 1825 m. Nr. 131.
[5]) Viz. Dien. 1827. X. 18, XI. 15.

sybes. Cia policija gavo progos pasipelnyti ir dar žydams nesmagumų pridaryti. Pavyzdžiui Žasliuose policija šabe reikalauja iš žydų kvitų, kad viską, kas reik, jie yra apmokėję[1]).

Atsirado ir tokių politikų, kurie tarė, jog lygios pareigos, uždėtos žydams, labiau sulies juos su kitais žmonėmis. Bet vyriausybė kiekviename žingsnyje darė skirtumų tarp žydų ir nežydų; tą pat padarė ir kariuomenėj. 1828 m. bal. 6 dienos ukaze buvo pasakyta, jog žydas kareivis negali būti karininko tarnas, o dar vėliau 1832 m. birž. 12 d. paskelbta, kad žydai tegali pasiekti tik puskarininkio laipsnį ir tai dar atsižymėję kare. Bajorų tarpe žydų ėmimas į rekrutus padarė daug džiaugsmo, tą džiaugsmą jie pareiškė eilėraščiais ir proza.

Žydai į rekrutus nėjo ramiai. Vietomis buvo jų pasipriešinimų, kurie baigėsi tuo, kad reikėjo atiduoti maištininkai karo teismui[2]). Kadangi išleistas įstatymas sudarė daug painelio, valdžia turėjo leisti dar naują įstatymą apie rekrutus, senąjį sutvarkyti, papildyti ir pataisyti, jį išleido 1831 m. VI. birž. 28 d. Pačioj kariuomenėj reikėjo taip pat atsižvelgti į žydų tikybą ir papročius. Per šabą jiems leista buvo nedirbti darbų, už tat krikščionių šventėmis jie dirbo darbą. (1832. XII. 24.).

Žydų kraustymas iš smuklių, uždarymas slaptų bravarų ėjo pamaži, nes tatai daug priklausė nuo bajorvedžio ir jo santykių su policija.

Caro ukazu 1827 m. lap. 7 d., paskelbtu Lietuvoj 1828 m. vasar. mėn., įsakyta, jog visuose sodžiuose ir tuose bajorų dvaruose, kur nėra 10 vyriškų apmokamų dūšių, negali būti nei bravarų, nei smuklių. Jį vykinant jau buvo pradėta uždarinėti smukles ir bravarus Raseinių ir Telšių pavietuose. To paties norėjo ir Šiaulių bajorai, bet jų paviete žydų niekas nejudino. Todel jie skundžias savo vyriausybės pasielgimu 1830 m. sausio mėn. seimely. Jie sako savo rašte, jog „bajorų akolicose, karališkių, kunigiškių ir bajoriškių sodžiuose yra daug bravarų ir šinkių, kurie užpila valstiečius degtine, išvilioja jų gėrybę, yra priežastim jų nuskurimo, o dvarininkams turintiems bravarus ir mokantiems akcyzą, daroma didelė skriauda“[3]).

Eidami tuo ukazu, reikalauja iškraustyti iš sodžių žydus ir Upytės (Panevėžio) par. bajorai[4]).

---

[1]) Ten pat 1828. XI. 22—24.
[2]) 1827. X. 4. (Levandos Nr. 159).
[3]) VBD. 1831 m. Šiaulių byloje, 8.
[4]) Ten pat, byl. 1.

Bajorų gubernijos seimelis, susirinkęs Vilniuje, buvo nusprendęs prašyti vyriausybę, kad iškraustytų žydus, del patogumo mažiau minėdami smulkiųjų bravarų varžytynes. Tarp kita ko jie šitaip rašo: „Yra bajorų prašymas, kad žydams, kurie išnuomoja šinkius ir bravarus del to, kad naikintų valstiečių turtą, ir neturi doros jausmų, būtinai uždrausti sodžiuose pardavinėti degtinę, varyti jų nusamdytuose bravaruose. Tasai uždraudimas gali būti naudingas tiek patiems žydams, tiek ir visam kraštui, nes jie, nustoję varyti tą apgauliojimo amatą, pradės arti arba dirbti kur pabrikuose." [1]).

Netrukus dvarininkai susilaukė dar geresnės progos plačiau kalbėti apie žydus. Tatai atsitiko del kraustymo žydų iš sodžių Gardino gub., kur tuo dalyku ušsiėmė caraitis Konstantinas, caro vietininkas Lenkijoj, bet turėjo valdžios ir Lietuvoje, gavęs iš caro leidimą išvaryti žydus 1827 m. gruodžio 2 d. ukazu. Tame ukaze buvo įsakyta pradėti kraustyti žydus iš vienos tik Gardino gub. Tam darbui atlikti, ten buvo pasakyta, reikią sutverti iš tam tikrų valdininkų žydų komitetas, kuris ir išdirbtų iškraustymo planą, rūpintųsi suteikti žydams palengvinimų besikraustant. Iš viso buvo paskirta jiems išdalyti 25.000 rb.; kiekviena pavargėlio žydo šeimyma galėjo gauti pašalpos 100—200 rb. Jeigu kas iš žydų panorėtų įsteigti pabriką, tai tas galėjo gauti paskolos, iš viso tam reikalui buvo paskirta 50.000 rb. Toliau, kas apsigyvens miestuose, ir panorės pasistatyti namus, gaus dykai visą mišką iš iždo. O kas norės eiti ušdarbiauti į kitas kaimynines gubernijas ar į Lenkiją, tai gali keliauti be jokių kliūčių.

Įsakyta buvo šitą žydų komitetą sudaryti gruodžio 16 d. Jisai iš pradžių vien tik rinko medžiagą. Reikalingų žinių prisirinkti netrūko. Komitetas patyrė, jog Gardino gub. sodžiuose ir smuklėse yra iš viso 3.220 žydų šeimynų, kur buvo 7.780 vyrų ir 8.088 moterų. Paklausus komitetui, kur kas nori kraustytis, žydai davė tokius atsakymus:

į miestus ir miestelius	2.926 šeim.	7.010 vyrų	— 7.315 mot.
į pabrikus	55 „	183 „	180 „
į kitas gubernijas . .	230 „	555 „	566 „
grįžti į Lenkiją . . .	9 „	32 „	27 „
	3.220 šeim.	7.780 vyrų	— 8.088 mot.

Berenkant tas žinias pasisekė ištirti ir ekonominė žydų padėtis.

[1]) VBD, Prašymo 5 §, ar buvo įteiktas toliau, ar liko tik juodraščiai, nėra žinios.

Turinčių	500 — 1.000	rb.	turto	buvo	52	šeimynų
„	800 — 200	„	„	„	219	„
„	199 — 100	„	„	„	489	„
„	99 — 50	„	„	„	601	„
„	49 — 25	„	„	„	655	„
„	24 ir mažiau	„	„	„	968	„

Taigi negalėjo užtekti paskirtų pinigų, kad to visus reikalingus žydus būtų buvę galima sušelpti. Caraitis Konstantinas, žydams besirenkant naujai apsigyventi vietas, dar išaiškino, jog žydai, kurie nori persikraustyti į Vilniaus guberniją, negalės gyventi sodžiuose, o tiktai miestuose ir miesteliuose. Žydų komitetas uždraudė jiems Gardino gub. sodžiuose varyti degtinę tuoj nuo pavasario 1828 metų. Prasidėjo žydų tarpe bruzdėjimai atviri ir slapti, nes jie pasijuto ekonominiai nuskriausti. Vienas iš jų, Abromas Rubinavičius, pasiskundė šituo Komiteto nusprendimu ir, matyti, gavo paspirties, nes vietininkas Caraitis Konstantinas 1830 m. vas. 15 d. įsakė sulaikyti tą komiteto nusprendimo vietą, kur kalbama apie degtinės varymą, kol jisai pats parūpinsiąs savo įsakymą. Tuoj žydai vėl ėmė varyti degtinę ir grįžti į sodžius, grįžo dargi ir tie, kurie buvo jau išsikraustę.

Komitetas pamatė, jog žydai moka prieiti prie agštesnių už jį žmonių, jog jo darbas bus bergždžias, net atmainoma tokie svarbūs nusprendimai, kad tas darbas niekad nebus padirbtas, todel jis 1839 m. kovo m. beveik jau nustojo veikti. Netrukus kilo Lietuvoj ir Lenkijoj revoliucija, kuri visai sustabdė to komiteto darbus Gardino gub.

Sumanytoms priemonėms išaiškinti, žydų komitetas Gardine nurodo, kodel reikia uždrausti žydams varyti degtinę.

Degtinė — didžiausia sodžiaus ūkio pelno dalis, todel žydai kaipo miestelėnai (o jie visi į juos yra įsirašę), neprivalo tuo užsiimti; žydai degtindariai skriaudžia dvarininkus, mokančius po 2 rb. nuo dūšios. Toliau, žydai smuklininkai nugirdo sodiečius ir kenkia jiems. Tad gubernijos bajorvedys ir prašo žydams neleisti degtinės varyti ir jos pardavinėti. O žydai, skųsdamiesi caro vietininkui, įrodinėjo, jog uždraudimas degtinę varyti bus jų prispaudimas, tada daugybė žydų šeimynų visai pavargs, neteks turto ir uždarbio.

Atsirado, berods, dvarininkų tarpe[1]) vos keletas asmenų žydų apgynėjų. Tarp jų viena ponia, Nesiolauskienė,

---

[1]) V. G. G. 1831 m Nr. 2394 l. 9—15, Gardino gub. bajorvedžio apyskaita.

skundėsi tam pačiam vietininkui Žydų Komitetu, kad jisai neteisingai uždraudęs žydams šinkauti ir degtinę varyti.

Jos dvare degtinė jokių nuostolių nedaranti, o dar esanti jai naudinga; iš to pelnąs ir iždas, surinkdamas mokesčius iš degtinės, ji pati pelnanti, valstiečiai turį kur pardavinėti javus, gyvulius ir užsidirbą pinigų, o uždraudus žydams daryti degtinę, esą, visi pelnai išnyktų. Todel prašo leisti žydams gyventi ponų dvaruose. Ar ir daugiau buvo tokių gailestingų ir rūpestingų valstiečiams ponų, mes nežinome.

Buvo suskaityta, jog Gardino gub. 78 miesteliuose, ponų ar karaliaus, žydai turi savo bravorų—315, samdo — 14, iš viso jie išvaro į metus 93.797 viedrus.

Suteikęs surinktąsias ir augščiau išdėtąsias žinias Vilniaus gubernatoriui, caro vietininkas prašo jo duoti tokią žinią apie Vilniaus guberniją ir pranešti, ar reikalingas žydų iškraustymas[1]).

Šitą caraičio pranešimą V. Gubernatorius tuojau pasiuntė bajorų Seimeliui, kuris tuomet buvo susirinkęs. Bajorai svarstė, kaip atsakyti ir kas daryti, ir buvo tuo klausimu du posėdžiu kovo 1 ir 7 dieną (§ 28). Jie negalėjo pasitenkinti tomis nepilnomis ir netikromis žiniomis, kurių turėjo ir kurias pirmiau buvo valdžiai įteikę. Todel nusprendė dar sykį ištirti tą dalyką vietoje. Kai kuriuose pavietuose lengva ir greitai buvo tat galima atlikti, nes ir pirmiau rinko savo reikalui smulkesnių žinių, negu buvo prašoma[2]).

Už 1—2 mėnesių pradėjo eiti į Vilnių iš pavietų bajorvedžių nuomonės; kai kurios gana įdomios savo nusistatymu ir argumentavimu.

Raseinių Bilevičius rašo, jog, pasiuntęs deputatus tam visam reikalui ištirti, bet dar negavęs jokių žinių. Turįs žinių tik iš pažįstamų dvarininkų ir jų vardu atsakąs: uždrausti žydams daryti degtinę yra būtinai reikalinga, dvarininkai mokėdami akcizą taip pat ir žemesnysis luomas del to nedaug teturėsią nuostolių[3]).

Ukmergės bajorvedys plačiau išdėsto savo nuomonę. Jisai sako: a) Žydų dauguma yra miestuose ir miesteliuose, Beveik visos smuklės ir bravarai jų rankose. b) Lietuvos valstiečiai esą taip pripratę prie girtuoklystės ir taip pasitikį žydais, kad kunigai ir dvarininkai ne tik negalį panaikinti jų įtakos, bet ir apsilpninti jos nepajėgią. c) Žydai viską perką už degtinę, žinodami tą valstiečių silpnumą.

---

[1]) Rašyta 1830. II. 15 Nr. 479 (VBD. Nr. 49).

[2]) VBD. 1830 Nr. 49.

[3]) Ten pat, 1830. IV. 26 Nr. 333.

d) Kai kurie dvarininkai, pašalinę žydus, pasodiną tose pačiose smuklėse ir bravaruose krikščionis; bet nauda iš propinacijos sumažėjanti beveik pusiau. Tam esančios kelios priežastys: kaimynai žydai duodą mažesnį saiką, del to gali pardavinėti pigiau, duodą skolon (bargan), už javus ir įkaitą, pridedą vandens, o dvarininkas neleidžiąs duoti skolon, reikalaująs, kad būtų mokama už degtinę gyvais pinigais. Moterys taip pat geria, žydės iš jų viską viliojąs, tos slapta nuo vyrų nešą į smuklę visokius daiktus, arba jiems už degtinę verpią, mazgoją, tarnaują. e) Žydai, atėjus rudeniui, renką javus iš valstiečių, kartais naktimis. O tuo tarpu dvarininkas privalo užlaikyti valstiečius, už juos mokėti, o tie net į magazinus supiltuosius javus kartais prageria. f) Žydai, duodami į skolą, apgauboja, priskaito, o paskui atsiima daugiau, o dvarininkas moka už valstietį čyžę ir mokesčius. g) Reikią būtinai atitolinti žydus nuo valstiečių. Tuomet valstiečiai turėsią gyų pinigų, geriau mokėsią iždui mokesčius. Suprantamas dalykas, jog Ukmergės bajorvedys buvo tos nuomonės, kad reikia žydams uždrausti laikyti bravarus ir smukles [1]).

Trakų bajorvedys geresnėmis akimis žiūri į smukles. Jo nuomone, dvarininkas turįs didelės naudos ir pelno iš bravarų, smuklių, todel reikėtų po senovės palikti žydus prie degtinės darymo ir pardavinėjimo [2]).

Trumpai atsakė Ašmenos bajorvedys. Žydai, šinkuodami, tik daro nuostalius dvarininkams [3]).

Atsargiau rašo Užnerių bajorvedys. Teisybė, sako jisai, valstiečiai del to nuskurę, kad žydai šinkuoja ir bloga daro valstiečiams, Reikia todel jie pašalinti iš sodžių ir prispirti eiti žemės arti arba griebtis amatų. Iš to bus nauda ir dvarininkams ir valstiečiams. Bet staiga visa tat padaryti negalima, nes dvarininkai turi surasti tinkamų žmonų į žydų vietas, o šie taip pat staiga negali permainyti užsiėmimo [4]).

Trumpai ir griežtai atsako į šį klausimą Šiaulių bajorvedys. Didžiausias piktas valstiečiams esanti žydų degtinė. Del jos jie nustoją turto ir sveikatos. Išvarius žydus, pelnytų dvarininkai ir valstiečiai, ūkis pagerėtų ir daugiau pelno duotų [5]).

---

[1]) Ten pat, 1830 III 17, Nr. 403.

[2]) Ten pat 1830 III 19, Nr. 195.

[3]) Ten pat 1830 III 24, Nr, 116,

[4]) Ten pat 1830 III 28 Nr. 181,

[5]) 1830 III 28 IV 125, V 15.

Telšių bajorvedžio vietininkas trumpai atsako, jog sutinka su Gardino Komiteto nuomone[1]). Bet tikrasis bajorvedys, grįžęs už mėnesio, išreiškia kitokią, priešingą pirmajai, nuomonę. Jo apskaitymais, krikščionių esą daugiau negu žydų, o šių tarp pavargėlių ir elgetų esą kur kas daugiau. Ne kiekvienas gali užsiimti ūkiu ar amatu. Jeigu uždraustumėm žydams smukles ir bravarus, tai pavargėlių būtų daugiau. Jeigu jau pradėti reformą tarp žydų, tai reikia tik nuo jaunosios jų kartos, iš to bus naudos patiems žydams ir visam kraštui. O kokia turi būti reikalinga reforma, jisai taip ir nenurodo[2]).
Vilniuje teisėta palaikyta pirmoji bajorvedžio vietininko nuomonė, nes jis ėjęs bajorvedžio pareigas; mažiau paisyta į tai, kad antroji pakeičia pirmąją[3]).
Kauno bajorvedys nurodo, jog degtinę daro ne tik bajorų dvaruose, bet ir kunigai bei iždo žmonės. Žinoma, išvaryti reikėtų žydai iš smuklių ir bravarų. Berods, iš pradžių būtų nuostolių dvarams, mažiau paimtų gyvų pinigų, bet paskui viskas susilygintų. Jeigu jau drausti ką žydams, tai drausti visur, be jokios išimties[4]).
Upytės bajorvedys pasisakė esąs nustatęs, kad žydai būtų visai išvaryti iš sodžių, šiuo atžvilgiu nereikia daryti jokių išimčių. Būtų tai didelė valdžos geradėjystė tam kraštui [5]).
Platus buvo atsakymas Vilniaus pavieto bajorvedžio Šumskio. Jisai kaltina visa tuo piktu pačius dvarininkus ir policiją, kurie taip leido įsigyventi žydams. „Mano nuomone, sako jisai, didžiausia priežastim, kad taip maža javų uždera dabartiniais laikais ir tokia skurdi mūsų valstiečių padėtis,—yra gyvenančių smuklėse žydų suktybės; vienas apsukrus žydas padarys per vieneris metus tiek bloga artojams, kad ponas ir per keleris metus besirūpindamas negalės atitaisyti.“ Nieko negalėsiąs dvarų sergėjimas ir akylumas, nes net naktimis žydai išrenką iš valstiečių javus, arba kartais net ir patys valstiečiai prageria smuklėje javus, paimtuosius maitinti pačiai ir vaikams.
Todel reikia uždrausti žydams šinkauti. O tie šinkoriai, kuriuos pastatys dvaras, privalo kas savaitė sumokėti pinigus už degtinę, gali pardavinėti tik už pinigus, ne į skolą ir ne už javus. Kadangi mūsų laikais pinigų visur

[1]) 1830, III 31 Nr. 138.
[2]) K. Danilavičiaus raštas Nr. 228.
[3]) Taip pranešta į Telšius gubernijos bajorvedžio Nr. 531.
[4]) Gr. Zabiela, 1830, IV 17, Nr. 159.
[5]) Gr. Zaluskis, 1830, V 5, Nr. 2.

trūksta, tatai ir nupratins valstiečius girtuokliauti. Smuklėse reikia pasodinti žmones su mažesne šeimyna. O žydai — turi per dideles šeimynas, po keliolika asmenų, o kartais gyvena vienoj karčiamoj net ir po kelias šeimynas. Tokiems šinkoriams reikės dabar mažesnio uždarbio, kad pramistų. Zinoma, ir šinkorius krikščionis busiąs už žydą geresnis: tikyba ta pati, baimė Dievo ar pono „sulaikysianti, sako jisai, šinkorių — krikščionį nuo nusižengimų, darančių krikščionims skriaudą, o pas žydą šito akstino nerasi, gal, net dar toji aplinkybė žydams veikia atbulai, tuo labiau, kad jie visai nepriklausą dvaro valios". Nuostolių vargiai bus, jeigu ir bus, tai tik laikinai. Geras dvarininkas nesigailėsiąs, žydus iš smuklių išvaręs. Ir žydams busią tat naudingiau: užsiimsią amatais, ūkiu, nustosią būti keliaujančia, nomadų tauta. Tačiau negalima esą tai staiga padaryti: busią nuostolių ir žydams ir dvarininkams, tat reikią pradėti darbas iš lengva[1]).

Kaip matome, tik vienas Trakų bajorvedys buvo už tai, kad reikią palikti žydai, o visi kiti — išvaryti. Vieni įrodinėjo, jog reikią pamaži tai daryti, kiti — apie reformų vykinimą neprasitarė nė žodžio.

Surinkęs tuos atsakymus, berods, negavęs medžiagos apie žydų ir smuklių bei bravarų skaičių Vilniaus gub. bajorvedys, pasiremdamas bajorų seimelio nusprendimu, pareiškia Lietuvos bajorų nuomonę Vilniaus gubernatoriui.

„Lietuvos bajorai, rašo jisai, esą už tai, kad reikėtų visus žydus išvaryti visam laikui iš smuklių ir sodžių. Seniau Lenkijoj žydai neturėję privilegijos varyti degtinę, kas matyti iš 1562 ir 1678 m. konstitucijų, kur pasakyta, „kad žydai nedrįstų laikyti jokių atpirkimų, rinkimų, pelnų, vis tiek kaip pavadintum, nei patys, nei kitų vardu prisidengę, ir 1804 m. caro ukazu taip pat neduota tos privilegijos. Jau žydai išvaryti iš Kuršo, Gudijos, Gardino gub.[2]). Tie kraštai laimingi ir džiaugiasi savo gera padėtim. Vilniaus gi gubernija gali atsidurti dar blogesnėj padėty: čia gali užplūsti žydai iš kitų gubernijų. Žydai reikią išvaryti iš visur: iš sodžių ir dvarų, iš visų smuklių, kieno jos būtų. Galį žydai gyventi tik gubernijos ir pavietų miestuose, tenai galį jie laikyti ir smukles, ir degtinę varyti ir pardavinėti; šiaip reikią uždrausti žydams bravarus laikyti."

---

[1]) 1830. V. 6. N. 275 (VBD.).

[2]) Matyt, klaida — Gardino gub. išvarymas sulaikytas, žr. pusl. 155, bet jie rašydami, matyti, nežinojo.

Šitas bajorų reikalavimas nevirto įstatymu. Žydai pasiliko gyventi, kaip gyvenę, įgiję tarp augštų rusų valdininkų užtarytojų. O tuo tarpu ištiko Lietuvoj revoliucija. Tuomet ypač aiškiai apsireiškė priešingumas tarp žydų ir nežydų interesų; ir žydai turėjo eiti po rusų valdžia, jai padėti.

XIV.

Užnemunėje. 1795—1830 m.

Po Prūsais (1795—1807).

1795 m. Rusai ir Prūsai pasidalino Lietuvą, vieną jos dalį, Užnemunę (kairiąjį Nemuno krantą), paėmė Prūsai, iš kurios drauge su tam tikra didesne Lenkų žemės dalim padarė Naujuosius Rytų Prūsus (Neu-Ostpreussen).

Čionai prūsų valdžia padarė savo, kitonišką tvarką. Tarp kita ko ėmė kreipti dėmesio ir į žydus, kurių rado apie 10 % iš visų gyventojų.

Iš karto naujoji valdžia dar nesigriebė jokių naujų priemonių, nes turėjo ištirti padėtį, be to neturėjo lėšų ir dar ji turėjo daug painiavų pas save, viduje ir užsienyje.

Žydų klausimas Prūsams nebuvo naujas. Jau jie buvo susidūrę su tuo klausimu užėmus Vakarų Prūsus iš po Lenkų 1772 m.; čionai valdžia varė paprastą savo politiką (1750 m. įstatymu pradėtą) persekiojimo ir vijimo pavargėlių žydų; nuosakiai ėjo prie to tikslo ir palengva išvijo žydus iš sodžių į miestus, o pavargėlius dargi į svetimas šalis.

Naujiems Rytų Prūsams (ir Pietų Prūsams) valdžia išleido 1797 m. bal. 17 d. įstatymą apie žydus (General-Juden-Reglement).

Tasai įstatymas nedavė žydams jokių lengvybių, o tik pasunkino jų padėtį, įvesdama per savo biurokratiją tam tikrą savo tvarką. Berods, nedaug tenuveikė tas įstatymas, nes Prūsų viešpatavimas buvo per trumpas, ir neturėjo tinkamų priemonių savo sumanymams iki galui įvykinti.

1797 IV. 17. įstatymas buvo tokio turinio.

Karalius, kaip skaitome tenai, norįs rūpintis savo valdiniais, žydai gi spaudžią juos, per daug jų esą, kenkią, be apgavimo gyventi negalį, taigi reikią gyventojai apsaugoti nuo žydų.

Žydai tik p a k e n č i a m i, teisėtai gyveną paliekami (1 § 1), kiti gi išvaromi (§ 2). Tam tikslui reikią daryti visų žydų sąrašai ir patikrinti (§ 3). Svetimieji žydai galį atvykti trumpam laikui, ir tai tik turtingesni, turintieji pini-

gais ar prekėmis iki 50 dol. (§ 5—11). Įvesta žydams pavardės, kurių iki šiol neturėjo; tos pavardės, kaip ir krikščionių, pereina vaikams (§ 12).

Apsaugoti, kad žydų per daug nepriaugtų, reikalingas leidimas vesti. Kas ves pačią be leidimo, tai tą išvys; bet baudžia ir tą, kas sujungs tą porą. O leidimą vesti gali gauti žydas, turįs 25 metų amžiaus ir varąs kokį nors amatą; išimtis gali būti padaryta pasiturintiems ar turintiems amatą ar galintiems įsigyti per vedybas savo verslą. Vesti galima savo vietos žydę, o iš svetur tik turtingesnę, būtent jeigu įneš kraičio bent 500 dolerių (I §§ 14—17). Žydai negali įgyti nekilnojamojo turto ir mainyti be leidimo savo gyvenamosios vietos, o gyventi turi mieste, iš sodžiaus iškraustoma tam tikra eilė (II §§ 1—3), mieste gi padedama jiems įsitaisyti, ypač tuščiose vietose, net leidžiama tenai įgyti tam tikromis sąlygomis turtas, jeigu tuo nevaržo krikščionių, bet vis tiek gettai, kur jie yra, nenaikinami (§§ 4—7).

Žydų amatai ir verslai prižiūrimi ir ne visiems leidžiami, varžoma pirklyba sodžiuje, ypatingai pardavinėjant ar bargan duodant svaigalus ir tt.; vaikštinėti su kromu po sodžius draudžiama, ir ant kiekvieno žingsnio pabrėžiama skirtumas tarp jų ir krikščionių, nes pridedama, jog žydai sukčiauja (III 1—5). Pirkliai turi vesti knygas vokiečių ar lenkų kalba, bet ne žydų (§ 6).

Norima, kad žydai verstųsi amatais, bet ar gerai jie moka savo amato, spręs krikščionis — meistras (§ 11). Varžoma priėmimas gizelių. Žydai gali turėti fabrikus, bravarus, sodžiuose ūkius, gali dirbti su samdininkais (bet ne baudžiauninkais) ar savo jėgomis, bet žydų ūkiai tegali būti naujai įkurtieji, krikščionys bernai tegali būti 3 metus, o paskui žydai (12—17)[1]).

Smuklių laikymas žydams varžomas, be to jiems privalomi ir bendrieji tuo reikalu įstatymai (18).

Žydų amatų nėra, žydai gali verstis visais amatais, bet jie ypatingai prižiūrimi (19).

Ypač žiūrima lupimo, tokios skolos eina iždo naudai (22).

Tikybos reikaluose yra pastangų išvaduoti liaudį iš po rabinų įtakos.

Pasilieka senoji ponų teisė skirti ar pripažinti išrinktąjį rabiną ir imti atatinkamą mokestį.

Sinagogų skaičius reikia mažinti, nes kai kur jų yra per daug.

---

[1]) Žydams prie to paraginti buvo skiriamos dovanos.

Rabinai turi mokėti vokiečių ir lenkų kalbas. Visokie rabinų teismai naikinami nuo 1. VI. 1797 m., viskas atiduodama krikščionių teismui, o jeigu bylose eitų apie dalyką, suristą su žydų tikyba, tai kviečiamas rabinas prisėda (asesorium) į teismą.

Sąžinės laisvė garantuojama; nebegalima bausti už nusižengimus prieš tikybą, namie padarytuosius, o jei kas viešai trukdys kitiems pamaldose, tai už tą tegali bausti krikščionių teismas, ir rabinai ar kiti nebegali dėti nei didžiųjų nei mažųjų prakeikimų (IV §§ 1—6).

Kadangi žydų vyresniuosius rinkdavo skoloms grąžinti, mokesčiams rinkti, tai, kad nepakenktų skolintojų interesams, įsakoma ištirti skolas ir nurodoma greitas likviduoti būdas; tuomet nebereikėsią jokių vyresniųjų rinkti, solidarumas atsakomybėje naikinamas. Prie sinagogų įvairiais tikslais buvo daugybė tarnautojų, kurie iš tikrųjų neturėjo darbo, tik sunkino paprapijos naštą, todel tyrinėjama, ar jie reikalingi; jeigu reikalingi, tai žiūrima, kad būtų čia būviai, bet jie negali verstis prekyba ar amatais (IV §§ 1—13).

Pažiūrėtą į menką žydų apšvietimą, ypač einama prieš mokymą vienos teologijos; tai kliaudai pašalinti ketinama įkurti tinkamesnės mokyklos miestuose, kur mokytų mokytojai valstybės pastatyti. Tos mokyklos prižiūrimos tam tikrų žydų atstovų ir vyriausybės pastatytųjų žmonių (IV, 14—15).

Žydų į kariuomenę neima, už tat jie moka daugiau mokesčių. Tie mokesčiai — atsipirkimas nuo kareiviavimo ir užmokestis už gimimą. Tą mokestį moka visi vyriški žydai nuo 14 m. iki 60 metų: už sūnų moka tėvas, jeigu pas jį sūnus gyvena, o už berną — šeimininkas.

Bet žydai gali įstoti į kariuomenę; tuomet tų mokesčių nemoka.

Kitose Prūsų provincijose žydai atsako už savo bendratikius solidariai, čionai gi tat panaikinta, kiekvienas teatsako už save.

Žydai gali vesti sulaukę 25 m., o kas ves anksčiau, turi mokėti tam tikrą mokestį; be to, dar imama nuo gaunamos žmonos dalies (V 1—9).

Už kiekvieną, patkartojimą, nepildant įstatymo, didinama piniginė bauda, o paskui jau tokie žydai išvejami. Tuo būdu Prūsų valdžia galėjo paliuosuoti kraštą nuo pavargėlių, pririšti likusius prie amatų ir prekybos, bet gerokas skaičius turėjo eiti ten, kur tokio varžymo nebuvo. Sodžiuose šiek tiek žydų sumažėjo.

Šitas įstatymas negalėjo ilgai veikti, nes Prūsų karalių sumušė Prancūzų Napoleonas; taikos sutartimi, padarytąja Tilžėj 1807 m. liepos 9 d., atimta visa, ką buvo gavę Prūsai iš Lenkų ir Lietuvių, ir padaryta iš to Varšuvos kunigaikštija[1]).

2. Varšuvos kunigaikštijoj ir Lenkų karalystėj (1807—15).

Napoleonas, įkurdamas Varšuvos kunigaikštiją, paliko ją savo globoje. Jo leidžiamieji įstatymai ir varomoji Prancūzijoj politika atsiliepė ir čionai šiokiu ar tokiu būdu. Be bendrų įstatymų (Napoleono Kodekso), pripažįstančių visų lygybę, buvo ir specialių įstatymų, skiriamų žydams.

Žydai, remdamiesi Napoleono kodekso dėsniais, reikalavo, kad lygybė prieš įstatymus būtų pravesta iki galui. Bet Varšuvos valdžia pridėjo dar kitą, į jų reikalavimą atsukė savo reikalavimą: lygios teisės turi būti surištos su lygiomis pareigomis, o žydai to dar neina. O ir Napoleonas panašiai galvojo. Ir jam rūpėjo nepalaikyti žydų skirtingumai, bet sulieti juos su čiabuviais, panaikinus išimtinius įstatymus. Tat jis buvo padaręs Elzase 1808 m. kovo 17 d. dekretu, reikalaudamas iš žydų lygių pareigų ėjimo. Tas pats nutarta padaryti ir Varšuvos kunigaikštijoj, išimtis gi galima padaryti pavieniems asmenims. Taigi neduoda žydams lygių teisių, nes esą visuomenei žalingi, neiną piliečių pareigų, kaip antai, tėvynę ginant ir t. t. Napoleonas pritarė šitam įstatymui, tik sutiko žodžiu, o rašto duoti nenorėjo. Išėjo karaliaus dekretas 1808 m. spalių 17 d.

Daugiausia tą nelygybę atjautė Varšuvos žydai, ypač turtingieji, kurie norėjo išeiti iš savo gettos ir eiti toliau, būti lygiais kitiems tos šalies gyventojams.

Šitame dekrete pasakyta.

„Mūsų Varšuvos kunigaikštijos gyventojai, išpažįstą Moizės tikybą, dešimčiai metų nustoja politinių teisių, kuriomis jie galėtų naudotis. Tikimės, kad per tą laiką jie pames tas ypatybes, kurios juos taip skiria nuo kitų gyventojų.

---

[1]) Šaltiniai: Mylius Novum Corpus Constitutionum 1796—1800 m. ta X, Holsehe, Herzberg, Krug.

Holsehe. Geographie und Statistik von West- Süd- Neu-Ostpreussen. 1 B. 1800.

Herzberg. Süd-Preussen u. Neu-Ostpreussen. Berlin. 1798.

Krug. Beiträge zur Beschreibung von Süd- und Neu-Ostpreussen. Berlin 1803. B. I.

„Minėtas punktas nesulaiko mūs nuo leidimo kai kuriems atskiriems asmenims, dargi iki išeisiant dešimčiai metų, naudotis teisėmis, jeigu jie užsipelnys šitos augštos mūsų malonės, atsakydami visoms sąlygoms, kurios bus nustatytos atskirame įstatyme apie asmenis, išpažįstančius Moizės tikybą".

Tokio įstatymo taip ir neišleido, o daugelio žydų prašymus duoti lygias teises, kuriuose nurodinėjo į savo turtą, apšvietimą, europėniškus drabužius, paprastai atmesdavo. Kai 1809 m. 17 žydų prašė duoti jiems teisių, nurodydami, jog nebedėvį žydų drabužiais, šneką lenkiškai, tai gavo neigiamą atsakymą — per maža esą vienų drabužių, reikią gyventi to krašto reikalais, nebenorėti grįžti į savo protėvynę, nelaikyti šio krašto ištrėmimo vieta, nebesijausti atskira tauta.

Varšuvos vyriausybė suvaržė ne tik politines, bet ir jų pilietines (civilines) teises. Nuo žydų imama mokestis nuo košero; svetimšaliai žydai, kad neprivažiuotų jų per daug, mokėjo už leidimą ir t. t.

Siaip tie skirtingumai atsiliepė tik Varšuvoj ir keliuose dideliuose miestuose; mažuose miesteliuose, kur jie nuo seniau gyveno, nebuvo nei užgintųjų gatvių, nei kvartalų.

Varšuvos kunigaikštija ėmė reikalauti ėjimo piliečių pareigų ir iš žydų. 1808 m. išėjo įstatymas apie privalomą visiems piliečiams kareiviavimą nuo 21 iki 28 metų, taigi ir žydams. Žydai karštai priešinos tam įstatymui, surasdami tam įvairių priežasčių, tarp jų ir tikybinių; ypač karštai agitavo įvairūs cadikai. Norėtų rasti vieną išėjimą — atsipirkti. Atėjus sunkiems laikams, Napoleono karui su rusais, žydams pavyko savo pasiekti: esant blogai finansinei kunigaikštijos padėčiai pasinaudojo tuomi ir atsipirko visi žydai už 700.000 auksinų mokesčio kasmet (Įstatymas 1812. 1. 29). Palaikė tą žydų reikalavimą finansų ministeris.

Vyriausybė ruošėsi prie karo. Ji tikėjosi, kad Napoleonas laimės, kad gaus ir visą Lietuvą, ne tik Užnemunę, kurią jau turėjo. Tenai žydai gyveno kitais įstatymais, rusų dabar leidžiamais, ten tų kovų suartinti žydus su vietos gyventojais visai nebuvo, rusai dargi priešinos.

1812 m. (X. 30) išėjo Varšuvoj įstatymas, kuris uždraudė žydams pardavinėti degtinę ir laikyti smukles nuo 1814 m. liepos 1 d. Priežastis — noras apginti valstiečius nuo nuskurimo ir nugirdymo. Buvo ir politinių motyvų. To įstatymo autoriai sako: „greitai laukiama daug atmainų, ir tuomet lauks eilės daug kitų skubių reikalų ir klausimų; dabar patogu pasinaudoti pasitaikiusiu protarpiu — įvesti

tokiems įstatymams, kuriuos pravesti vėliau bus sunku, ypač kad mūsų kraštas padidės tąja šalim, kur yra kuo daugiau žydų, laikančių smukles... Tinkamiausia prieš juos priemonė bus jau išdirbtas, veikiąs įstatymas."

Įvairiaip žiūrėjo žydai į Napoleoną ir jo žygį į Rusiją. Šviesesnieji, pasiturintieji buvo įsitikinę, jog jo reformos neša išvadavimą. Tamsesnieji, ortodoksai, klerikalai matė emancipacijoj ir asimiliacijoj pavojų savo gyvybei, tikybai...

Jie skersavo į Napoleono sušauktąją sinedriją Paryžiuje, į jo įkurtąją Varšuvos Kunigaikštiją ir ėjo už Rusiją. Bet tos kovos lizdas buvo Gudų žemėse ir Lietuvoj, šiapus Nemuno. Tarp tokių veikėjų reikės paminėti cadiką Šnejerą Zelmaną, patekusį į atgaleivių, fanatikų žydų — chusidų vadus; jis rado, jog ir Talmūdas yra atsitolinęs nuo tikrojo mokslo, reikią vaduotis Kabbala; jo nuomone, esamos viešpataujančios srovės gresia povojum žydams; jis tvirtina jog ir esamieji rabinai pažangūs, todel jis kovojo prieš žydų emancipaciją ir asimiliaciją ir manė, kad laikantis senojo mokslo, o einant prieš naujovę, bus galima apsiginti nuo išnykimo; uždarbių gi srityje jis prikalbinėjo užsiimti smuklių laikymu, politikos — šlietis prie Rusijos ir jos naudai viską daryti, tarp kita ko ir šnipauti.

Napoleono planai neįvyko; žlugo ir lenkų svajonės apie praplatinimą savo valstybės, paėmus ir Lietuvą.

Dabar Varšuvos Kunigaikštijoj (vėliau pramintoj Lenkijos karalija) įgijo balso ir rusų caras bei jo skiriamas Lenkams vietininkas.

Žydai daug padėjo rusams kare su Napoleonu, bešnipinėdami, beteikdami žinių, todel jie kovoje su lenkų valdžia ir visuomene galėjo visuomet atsišaukti į carą, nurodydami savo nuopelnus; be to, galėjo ir su pinigais prieiti prie rusų valdininkų, kurie neturėjo ir politinio intereso palaikyti lenkų ponus; tos kovos lenkų su žydais dargi davė rusams progos įsikišti į lenkų reikalus. Išsižymėjo tąja politika Novosilcovas, Vyriausiosios Tarybos vicepirmininkas.

Žydų atstovai kreipėsi i laikinąją valdžią ir į Novosilcovą, prašydami užtarimo panaikinti 1812. X. 30 įstatymą, kuris nuo 1814. VII. 1. draudė žydams varyti ir pardavinėti degtinę. Iš pradžių jie neturėjo geros kloties, o paskui pavyko sulaikyti tą įstatymą, bet tik vieneriems metams (iki 1815. VII. 1). Novosilcovas padarė tai, paėmęs iš žydų didelius pinigus ir, be to, norėdamas padaryti atžagariai lenkų visuomenei, kurios nemėgo. Novosilcovas buvo žydams ypač naudingas pereinamais laikais, kai

buvo neaiški šalies padėtis. Ir tikrai jis gelbėjo žydus visą tarpą nuo 1812 iki 1815 m.

Žydai jautė, kad pateks po rusais, todel meilinos prie caro, ieškojo jo užtarimo, gaudavo net caro audiencijas (Paryžiuj, Berline, Varšuvoj) ir surasdavo užtarimą per artimus jam žmones; ypač čia visuomet ėjo talkon Novosilcovas. Laikinai sulaikytasis įstatymas, draudžiantis žydams užsiimti degtinės pardavinėjimu ir smukliavimu, vėl turėjo būti iškeltas. Rodės, kad dabar jau nebus sulaikytas šitas dekretas. Varšuvos kahalas griebės būdo, tik išimtinais atsitikimais vartojamo. Jis įsakė visiems žydams, neišėmus moterų, trijų dienų pasnyką, kad permaldautų dangų ir nukreiptų nelaimę nuo savo galvų, o del pasnyko sutaupytus pinigus liepė sunešti į kahalą. Buvo surinkta daug pinigų; Novosilcovas gavo 120.000 auks. ir žadėjo nepraleisti šito įstatymo. Matyt, nelengva buvo ir Novosilcovui, nes Lenkų vyriausybė tam labai priešinos. Tuomet Novosilcovas, pranešdamas apie tą įstatymą carui, stengėsi priduoti jam politinę reikšmę, kad žydai — smuklininkai gali daug padėti lenkų užmačioms susekti. Galų gale skelbimo dienoj atėjo iš caro vietininkui įsakymas įstatymą sulaikyti. Žydų kahalas išreiškė ačiū Novosilcovui, o šis atsakė, jog caras yra labai palankus žydams, tik Lenkų valdžia daranti kliūčių. Tuo keliu Novosilcovas gaudavo sau iš žydų del išimtinų įstatymų daug pelno, o Rusų valdžiai gamino palankių žmonių, priešingų lenkams ir jų įstatymams; jis žydams įkvėpė įsitikinimą, jog jie išganymo tegali laukti iš Rusų caro ir jo valdžios.

3. Lenkų karalijoj. 1815—1831.

Ruošiamam konstitucijos projekte, Čartoryskio parašytame ir caro pasirašytame 1815 m. geg. 25 d., buvo 36 §, kuris kalba apie žydus: „Žydų tauta užlaikys sau pilietines teises, kuriomis ji iki šiol naudojasi esamais įstatymais ir taisyklėmis. Atskiras įsakymas nustatys tas sąlygas, kuriomis žydai galės plačiau naudotis visuomenės gyvenimo gėrybėmis".

Žydai įgijo vilties ir, tuo remdamiesi, prašė valdžios praplėsti jų teises. Išėjusioj gi konstitucijoj vieta apie žydus buvo praleista. Bet caras pavedė Novosilcovui surinkti medžiagos žydų reikalais ir ištirti visus jų reikalus.

Be to, turėjo palytėti žydų klausimą ir komisija, sudarytoji 1815 m. liepos m. valstiečių padėčiai pagerinti, nes buvo nuomonių, kad jie daug kenčia nuo žydų naudojimo. Tarp kita ko, tai komisijai padavė savo nuomonę, išdėstytą atskiriame rašte, lenkų vyriausybės galvinys Čartoryskis, kuriame jis palytėjo miestėnų klausimą. Tame rašte jis įrodinėja, kad žydų vargą galima prašalinti tik pagerinus jų ūkio padėtį, pakėlus pilietinę dorą ir t.t. Žydai, sako jisai, ne čiabuviai, jie atėjūnai. Privilegijos jų gautos ne už nuopelnus kraštui, bet už pinigus. Duodant teises, reikią atsižiūrėti į teisingumą, žmoniškumą, naujos gadynės dvasią ir valstybės interesus. Visi tie žydams daromi priekaištai del nešvarumo, nedorumo, tingėjimo, negabumo—ar nepamatuoti, ar tik pripuolamas dalykas, pareinąs nuo gyvenimo sąlygų. Žydai gali turėti lygių teisių, bet turi eiti ir lygias pilietines pareigas. Vyriausybė privalo viską šalinti, kas erzina ir žemina žydus, kas juos tolina nuo vietos gyventojų, ir atvirkščiai, duoti žydams visa tai, kas artina juos prie krikščionių gyventojų, — vienodas darbas, mokslas, drabužiai, išėmus tik tikybos reikalus.

Tų pažiūrų prisilaikė ir valstiečių komisija. Ir, siūlydama savo sumanymus žydų klausimui rišti, ji rado tokią išeitį, kad žydai nebegirdytų svaigalais valstiečių, nelaikytų

smuklių, kad ir jie imtųsi artojų amato, apsišviestų, išeitų iš savo siaurojo rato ir t. t.; tarp kitų priemonių rado ir tas, kad reikią panaikinti kahalai. Tačiau žydai, kurių dauguma visai ir nenorėjo įgyti politinių teisių, pavojingų, jų nuomone, padavoms ir tikybai, stengėsi vien pagerinti savo materialinę padėtį, nežiūrint į kitų skurdą, o pirmiausiai pasilikti smuklėse, sutikdami dargi už tai mokėti atskirus mokesčius. Todel nesutiko su valstiečių komisijos nuomonėmis[1]). Pavojui prašalinti vėliau jie prašo Novosilcovą užtarimo.

Žydų klausimą svarstė gausiai atsiradusios knygelės ir laikraščių straipsniai. Tarp jų reikės paminėti kunigą Stanislovą Stašicą, žinomą visuomenės darbuotoją, kuris aštriai pasisakė prieš žydus; jo įtaka buvo didelė; jis rado, jog žydai dar nėra priaugę prie lygybės.

Jau 1816. II. 5. Valstybės Taryba nutarė iškraustyti žydus iš sodžių, pradėjus nuo 1816. VII. 1; ant vietos galėjo visai pasilikti tik žydai ūkininkai; dvarų bravoruose degtindariai galėjo likti dar šešeris metus, o miestuose ir miesteliuose žydai tegalėjo verstis degtine vos 2 metus. Varšuvos kahalo galviniai, sužinoję apie tat, kreipėsi į Novosilcovą; ir jisai tuojau ėmė trukdyti tam įsakymui išeiti; remdamasis caro įsakymu, pareikalavo iš vietininko prisiųsti jam naujus pagamintuosius įstatymų sumanymus apie žydus, o padarytąjį įsakymą sustabdyti, palikus viską po senovei, kaip iki tol yra buvę. Lenkų vyriausybė matė tuose Novosilcovo darbuose kenkimą krašto reikalams; prasidėjo varžytynės, kas palenks carą į savo pusę. Novosilcovas buvo greitesnis; iš viso įstatymo beliko vienas draudimas: žydai negali pardavinėti degtinės skolon (1816. V. 28).

Novosilcovas padėjo žydams stiprėti Varšuvos mieste, kai kilo sumanymas kraustyti juos iš kai kurių gatvių.

Jisai stengėsi rodyti žydams kelią į Petrapilį. Tenai sėdėjo žydų atstovai iš Gudų ir Lietuvos ir žiūrėjo, kad nepraeitų priešingi įstatymai. Ir dabar ne sykį veikė išvien abiejų kraštų žydai, prašydami caro užtarimo.

1816 m. Novosilcovas pats pagamino kitą projektą, priešingą išdirbtajam valstiečių komisijos, o žydams tinkamą ir, be abejimo, dalyvaujant Varšuvos kahalo atstovams.

Jo turinys šitoks.

Visos privilegijos, žydams duotos, ar tai del svaigalų ar del apsigyvenimo, naikinamos, bet jie naudojasi tomis pat teisėmis, kaip ir kiti.

---

[1]) Kandel, Novosilcow a żydzi p. 144.

Reikia žiūrėti, kad žydai laikytųsi savo tikybos, o kas nepildys visų jos reikalavimų, bus teismo baudžiamas.

Vaivadijų miestuose bus žydų direkcijos, o vyriausioji — Varšuvoj; visi jų nariai skiriami valdžios iš žydų pristatytųjų kandidatų. Rabinai ir vyresnieji skiriami iš tokių pat kandidatų. Direkcijos rūpinas tikybos, švietimo, labdarybės, dargi ūkio reikalais, be to, dar riša šeimos klausimus (persiskyrimus).

Direkcijos surašo savo gyventojus.

Bendruomenės pačios pristato prideramą žydams skaičių rekrutų. Smuklės paliktos už tam tikrą mokestį.

Į žydų tarpą įtraukiama ir karaitai, kurie visuomet kovodavo su rabinistais, ir jie priklausė žydų direkcijoms.

Valstybės Taryba griežtai nusistatė prieš tą žydų įstatymą. Jisai sudarė atskirą žydų valstybę Lenkų valstybėje; dabar vieton nusigyvenusių, susikompromitavusių kahalų pastatyta stiprios, galingos direkcijos. Pasipiktinta lenkų tarpe del tylėjimo apie žydų drabužių draudimą, del leidimo pardavinėti svaigalus, nustebino atidavimas karaitų rabinistų malonei, kurie steigsis juos sunaikinti, nes jie kaip tik buvo Talmūdo priešai[1]).

Valstybės Taryba svarstė šitą sumanymą 1817 m. Nors ten nepraėjo, bet žydai per Novosilcovą veikė toliau, ir tasai sumanymas turėjo būti caro noru svarstomas kitur, kitoj komisijoj. Bet ir čia buvo nutarta taikinti žydams bendrus visiems įstatymus, žydų švietimą pavesti švietimo ministerijai, rabinai turi mokėti lenkų kalbą, ir jie būsią vyriausybės skiriami.

Caras ir tą sumanymą sulaikė.

Prieš esamus įstatymus žydai pradėjo Varšuvoj statytis namus ginamose gatvėse. Šitoj kovoj su vyriausybe Novosilcovas daug pelnė, o negalėdamas visų priežadų ištesėti, suversdavo visą kaltę ant lenkų valdžios.

Ten, kur turėjo naudos iždas, tai mažiau atsižiūrėta ir į įtakingus užtarytojus. Pastebėta, kad Lietuvos ir Lenkijos pasienio žydai verčiasi šmuklium (kontrabanda), todel 1823 m. sausio 23 d. išėjo dekretas (paskelbtas 1823. III. 9), kuriuo uždrausta gyventi žydams per tris mylias nuo sienos.

Rusijos ir Lietuvos žydai skaitėsi Lenkų karalijoj svetimšaliais, berods, tokiais buvo ir visi kiti gyventojai, iš ten kilusieji, nežiūrint į tikybą.

Žydų suvaržymo reikalavo krikščionys amatininkai ir pramonininkai, kad prašalintų žydus varžytininkus, ir šio

[1]) Tas pats Novosilcovas 1834 m. pirmininkavo Senate, kuris nutarė patenkinti Trakų karaitų reikalavimus, iškraustyti iš Trakų visus žydus, remiantis senomis privilegijomis.

to pasiekė. Bet kartais tie įgytieji uždraudimai pasiekdavo atvirkščio rezultato: pagerindavo žydų padėtį.

Įkūrimas amatų bendrovių (cechų), į kurias žydų nepriimdavo, leido jiems be jokios kontrolės slopinti suvaržytus krikščionių amatininkus ir juos nuveikti.

Varžėsi su žydų pirkliais ir pramoninkais ne tik čiabuviai, bet ir atėjūnai iš užsienio ir reikalavo žydų suvaržymo. Pavyzdžiui, gelumbės pabrikantai nurodinėjo, jog žydai pirkliai, apsiėmę pristatyti gelumbės kariuomenei, ima ją ne iš vietos pabrikų, bet perka iš užsienio, geriau būtų palaikyti vietos gelumbės pramonę; taip pat jiems teko kariauti su vilnų pirkėjais žydais. Tokie pat klausimai buvo iškilę ir medvilnių audžiamoj promonėje,

Nesiliovė gyvuoti ir spaudoj ir valdžios įstaigose mintis, jog susiartinti žydams su vietiniais gyventojais tėra vienas kelias — susiartinti išvaizda, apšvietimu, dargi kalba, taigi suartinimą reikia pradėti nuo apšvietos.

O tam darbui didžiausia kliūtim buvo kahalai, nes tyčia laikė tamsybėje liaudį, kad ilgiau viešpatautų. Todel 1822. l. 1. dekretu kitaip sutvarkyta tikybinė organizacija, kahalai panaikinti ir įvestos maldyklų priežiūros, kurios padidino vyriausybės kontrolę ir sumažino klerikalinių atgaleivių gaivalų įtaką, bet ilgainiui ir tos priežiūros įgijo senųjų kahalų valdžios ir įtakos.

Manyta buvo įkurti ir tikrai įkurta mokykla naujiems, šviesesniems rabinams prirengti, bet kloties neturėjo. Užtat geresnės kloties turėjo kitas judėjimas iš apačios, einąs prie emancipacijos.

Žydų kareiviavimo klausimas iškila, kas keleri metai, keliant vienai ar kitai pusei.

Carui įsakius, buvo išleistas 1816 m. spalių 17 d. dekretas, kuriuo atleidžiami visi vedusieji ir vesiantieji iki 20 metų amžiaus. Kadangi dauguma žydų veda anksti, tai jų daugelis ar beveik visi galėjo būti atleisti nuo kareiviavimo, todel išėjo naujas dekretas (1817. l. 7), kuriuo turi eiti kareiviauti vedę ir nevedę žydai. Bet buvo pridėta, kad, pasirodžius, jog žydų netinkama kuriuomenei, jie galės išsipirkti.

Tatai sukėlė subruzdimo žydų tarpe, pradėjo rūpintis žydų atstovai Petrapily, kad galėtų išsipirkti; ten nurodinėjo, jog žydams tarnauti kliudą tikybos reikalavimai, be to žydai netinką del savo silpnumo, nesveikatos ir t. t. Lenkijos žydai prašė, kad žydų kareivių nuošimtis atatiktų kitų gyventoju skaičiui; be to, prašė duoti leidimą, kad skirtų į kariuomenę ne vyriausybė, bet žydų viršininkai.

Caras sutiko leisti išsipirkti. Prasidėjo derybos del sumos, nes valdžia nenorėjo papiginti, todel ir nesisakė, kiek reikalaus, o stengėsi ištirti, kiek žydai duos. Skyrium buvo susitarta del visos Lenkų karalijos (be Varšuvos) 600.000 florinų ir skyrium del Varšuvos miesto — 100.000 florinų. Taigi tuo būdu žydų viršininkų valdžia buvo vėl pastiprinta, nes jie turėjo organizuoti tų pinigų rinkimą.

1825 m. vėl buvo įkurtas komitetas žydų klausimui sutvarkyti; jo įkūrimo prašė ir patys žydai, bet nieko gera abiem pusėm nepadaryta.

Varšuvos žydai veikė Petrapily išvien su Lietuvos ir Gudijos žydais. Nors skirtingi buvo įstatymai, bet žydų reikale tokio skirtumo nebuvo. Abi delegaciji veikdavo išvien, rinkdavo pinigus „didžiūnų širdims palenkti".

Mirus Aleksandrui, ir užėmus sostą carui Mikalojui (1825 m.), vėl įsakyta priruošti įstatymas, kuriuo žydai turi drauge su kitais eiti į kariuomenę.

Tą projektą priruošti Varšuvoj buvo pavesta Novosilcovui.

Baimė ištiko žydus. Šiaip taikūs legitimistai, net ėmė manyti apie pasipriešinimą. O tuo tarpu rinko pinigus papirkimui. Petrapilyje sėdėjo dviejų žydų dalių (vienos ir kitos Nemuno pusės) atstovai, vaikščiojo po įvairius valdininkus, ieškodami užtarimo ir pagalbos.

Novosilcovas rašė savo nuomonę, bet nesiskubino pristatinėti. Galų gale išėjo įstatymas, kuriuo visi žydai kareiviavimo reikalu sulyginti su kitais gyventojais.

Novosilcovas paėmė už gerą žydams nuomonę 20.000 dukatų (raudonųjų); tuos pinigus buvo surinkę rabinai, įsakę 2 savaičių pasninką. Novosilcovas nusiuntė į Petrapilį savo nuomonę, palankią žydams, bet jau išėjus įstatymui; įtiko žydams ir nepasipriešino caro norams.

Žydų delegatai pareikalavo iš jo, kad grąžintų pinigus, bet nieko negavo.

Pinigus ėmė ir kiti rusų valdininkai, nuo kurių parėjo to įstatymo likimas. Vienas senatorius, gr. Mordvinovas, už vieną tylėjimą Senate, besvarstant žydų įstatymą, gavo 200.000 rub. Daugumai senatorių pasisakius už žydų atleidimą nuo kareiviavimo, Mordvinovas išėmė 200.000 rub. ir įteikė čion esančiam carui, sakydamas: jeigu jam už tylėjimą žydai davė 200.000 rub., tai kiek gavo tie, kurie palaikė žydų pusę. Taigi ir Mordvinovas apvylė žydus.

Už pinigus buvo galima prašalinti pavojų, gresiantį rabinų viešpatavimui ir tikybos srityse.

Nuo 1814 m. pradėjo veikti Varšuvoj anglų įkurtoji Londono „Biblinė Draugija", panorėjusi platinti krikščio-

nystę žydų tarpe. Iš Londono ėmė eiti knygelės, žydų (senąją ir dabartine kalba) agitacijos tikslais parašytos. Rabinai, padedant Novosilcovui, ėmė kovoti su jomis. Cenzūravo žydų cenzoriai, visuomet atrasdavo ten neleistinų ir maištiškų daiktų. Be to, Novosilcovas susekė, jog toji draugija ir jos leidimai pavojingi katalikams, nes platina anglikanizmą ir t. t.[1]), taigi Novosilcavos už žydų pinigus gynė nevą katalikų tikybinius reikalus, o iš tikrųjų tik tarnavo žydų tamsiesiems klodams.

XV.

1831 m. revoliucija.

Revolucija prasidėjo Varšuvoje 1830 m. lapkr. mėn. Ji pagamino aidą ir Lietuvoje. Pirmiausiai sukilo pavasary Zemaičių valstiečiai, bet tuojau sukilimo vadeles paėmė į savo rankas bajorai, išsklaidė nenuoramas, prašalino juos, ir jau steingėsi rūpintis tik savo reikalais. Sukilimo vadai negalėjo užtylėti žydų, kurių buvo gana daug Lietuvoje, vikraus ir apsukraus gaivalo, kurie juda — kruta miestuose ir miesteliuose, jungė miestą su sodžiumi, o kartais ir dvarą su sodžiumi.

Ką siūlė Varšuvos lenkų valdžia, mes sužinome iš instrukcijos, kurią įdavė Laikinos Lenkų valdžios pirmininkas generolui Chlapovskiui, tvarkančiam Lietuvą. Anas tos instrukcijos 7 § nurodo, kaip šisai turi pritraukti žydus. Reikia, sako jisai, priminti jiems, jog rusų valdžia persekioja žydus, imdama rekrutus į kariuomenę ir į laivyną, todel reikia žydams duoti vilties, jog gaus šiek tiek palengvinimų, kaip antai: jie turės lygias teises su Lenkijos žydais, į rekrutus jų nebeims, bus panaikintos daromos jiems kliūtys prekyboje. Geresnei darbo kločiai reikia pritraukti rabinus ir kahalų viršininkus miestuose, o sodžiuose smuklininkus, kurie turi Lietuvoje didelės įtakos į sodiečius. Pagaliau, nurodo, kad žydai, pirstatydami visą, kas reikalinga kariuomenei, galį gerai pelnyti [2]).

Kaip matome, Lenkų valdžia nieko tikro žydams nei žada nei duoda, o tik nurodo, kaip reikia agituoti patraukus žydus prie sukilimo.

---

[1]) Rašydamas naudojaus: 1) David Kandel. Żydzi i 1812 r. (Biblioteka Warszawska 1910 t. II). 2) David Kandel. Nowosilcow a żydzi (ten pat 1911 t. II). 3) Ю. Гессенъ. Исторія еврейскаго народа въ Россіи 1916 t. I. 4) St. Kutszeba: Sprawa żydowska w Polsce. Lwów.

[2]) Spazier, II d. p. 417—426.

Lietuvoj nebuvo vienos visam kraštui susidariusios valdžios. Kiekviename paviete buvo skyrium susidariusi valdžia, ir tik paskui jos suseidavo savitarpyje ir tardavos. Bendros visai Lietuvai veikimo programos visi pavietai neturėjo, bet elgėsi maždaug vienodai; vieni pavietai surašė ir paliko raštą apie savo norus, kiti ne, bent neturime apie juos aiškių davinių. Žinome tik Telšių pavieto atsišaukimą, kuriame jisai išdėsto savo reikalavimus. Tenai randame § 3 pasakyta apie žydus. „Lai Izraeliaus vaikai, žydai, primena savo tautos likimą, kaip žlugus jų karalijai ir galybei, persekiojami, ašaromis paplūdę prie Jordano, Nylo, Tibro, ieškodami prieglaudos Vyslos ir Nemuno pakraščiuose, iš karto buvo priimti vaišingai, o tėvynė Lenkija, priimdama juos į savo glėbį, apdovanojo privilegijomis ir laisvėmis, kuriomis naudojos per tiek amžių, gausiai išsiplatinę ant tos žemės, jeigu jie šiandien nuolatinėmis pastangomis ir pasišventimu kraštui ir turtais neparodys, jog yra verti tų geradarybių, kurias patyrė Lenkijoj, tai, jei sulauks suniekšėjime priešo grįžtant, tai tas iš pašaknų išnaikins jų padermę“[1]).

Tas atsišaukimas išleistas pačioj sukilimo pradžioj 1831 m. (III. 20—IV. 1). Jis nieko jiems neduoda, nieko nežada, tik primena, kokių geradarybių yra buvę, o už neprisidėjimą prie maišto graso. Berods, gąsdina ne savo kerštu, o rusų, jeigu jie grįžtų, nes po jais viskas ein blogyn.

O Zydai patraukti prie sukilimo buvo labai svarbu. Jų smuklės buvo didelis daiktas. Jų buvo tiek daug, buvo tai vienintėlės viešosios pasaulinės vietos, kurias ponai buvo parūpinę savo valstiečiams. Sekdami sukilėlių žygius, rasime, kad smuklės tai poilsio ir užeigos vieta, kur žmonės galėjo pasistiprinti, susitarti, kur buvo galima gauti pinigų ar juos praleisti. Jos būdavo prie kelio, kuriuom visi eidavo: sukilėliai ir rusai, šnipai ir išdavikai, talkininkai ir prieteliai. Kelias daug matė, žinojo, girdėjo. Taip pat viską žinojo, kas ką darė, kas ėjo ir kalbėjo, žydas smuklininkas. Apsilankiusieji pas jį svečiai, išsipasakodavo apie viską, žydas, begirdydamas pakeileivius, girdėjo jų kalbas ir galvon dėjo. Kieno bus viršus šitoj kovoj, jam nerūpėjo, kad tik nebūtų blogiau ir pačiam sveikam išlikus. Pripratę girdyti žmones, misti iš jų vargo, sugedę dora, smuklininkai, daugumoj atsitikimų, viską galėdavo padaryti už pinigus. Nesibendravo su žmonėmis, į viską žiūrėjo ir dabar savo pelno akimis.

---

[1]) V G G, Nr. 2340, l. 772.

Iš pradžių buvo sukilėlių viršus. Iš Lietuvos visų miestų ir miestelių (be Vilniaus) išvarė jie rusų kariuomenę ir valdininkus, ir žydai, gyvenantieji tų visų atsitikimų vietose, turėjo tik pritarti. Telšių valdžiai, pasakojo vienas tų laikų dalyvių, nutarus ginkluotis ir imti visur žmones į kariuomenę, atėjo žydų atstovai į posėdį, sakydami, kad jų, kaipo neturinčių ginklo ir nemokančių su juo apseiti, nešauktų į kariuomenę. O kaip pridėjo iš savo pusės, jog gali sukilimui ateiti talkon kitokiu būdu, duodami gyvais pinigais, pristatydami visokių reikalingų kariuomenei daiktų, kaip geležies, odų, parako ir t. t., tai tokį žydų pasiūlymą Telšių valdžia priėmė ir įtraukė į protokolą. Reikia, berods, pridėti, kad Žemaičių žydai iš pradžių užujautė sukilimui, kuris ir jiems siūlė didesnių laisvių, būtent, vaizbos laisvę, bet vėliau, „visokiais slaptais prižadais pakurstyti, iš Petrapilio, Vilniaus ir Kuršo, žydai visai atvėso ir net dažnai biauriu ir nedoru būdu tarnavo mūsų nevidonams“ [1]).

Suprantamas daiktas, kodel taip padarė Telšių žydai. Jie atsipirko nuo maišto, savo žmonių į maištą nedavė, iš jų ir sukilėliai nereikalavo, o pristatydami visokių dalykų karo reikalams, galėjo uždirbti, nors ir su pavojum, bet kitos išeities nebuvo.

Žinomas dalykas, kad galėjo čionai žydų nusistatymui veikti ir rusų biurokratų priežadai, pasiūlyti per Vilniaus ir kitus kahalus, bet apie tat permažą turime žinių ir įrodymų.

Vėliau viename žydų laikraštyje buvo rašoma pasaka, būk Vilniuje sukilėliai (kur sukilimas neįvyko!) norėjo padaryti žydų skerdynes, kad jie nepalaiką sukilimo, bet rusų valdžia neleidusi [2]).

Gavę tokių pasiūlymų, lengvai galėjo praplatinti žinias apie juos tarp visų Lietuvos žydų. Bet jeigu atsiminsime, kokie buvo santykiai tarp žydų ir bajorų, jeigu prisiminsime, kad šie ir dabar nieko tvirta nežadėjo, tai turėsime suprasti, jog rusų priežadai turėjo surasti tinkamos dirvos.

Žydai, bijodami keršto vietose, turėjo nuduoti prielankumą revoliucijai, bet širdyje to neturėjo, ir, apskritai, tas visas reikalas buvo jiems svetimas.

Rusų nekęsti negalėjo, nes dar neturėjo progos jų pažinti, o tikėtis pagerinimų dar galėjo. Del to, atėjus rusų pulkeliui, nurodydavo, kur nuvyko sukilėliai. Prie to juos

---

[1]) Wrotnowski, Zbiór pamiętników, I spaud. 108—109 (II sp. 75).

[2]) „Jidiše Ceitung“ 1909 Nr. 144 (cituoja Stanislavski laikr. „Jevreiskaja starina“).

spirdavo pinigas, kumštis ar net ir neapykanta sukilėlių. Kartais, baimės apimti, kad neskurstų, sutinka žydai sukilėlių būrelį su duona ir druska, o jam praėjus, elgias jau atžagariai. Ašmenos pavieto dalyvis pasakoja, jog atėjus „sutiko mus prieš miestelį žydai, šventiškais rūbais, su duona ir druska. Bet tai buvo tik tuščias nudavimas; jau mums jie nebeprijautė“ 1).

Tame pačiame paviete del žydo įklimpo į rusų rankas Ašmenos vadas Važinskis, kuris slapstėsi, sukilimui žlugus, miškuose. „Sužinojo apie tat kažin kokiu būdu žydas, smuklės valdytojas, tuojau davė žinią netoli stovintiems kazokams“ 2).

Ar sukilėliai matė, jog žydai yra svetimi ir padeda jų nevidonams, ar nusimanė, jog jie savo elgesiu patys prigamino pas save išdavikų, ir nieko kita nebelaukė, — nežinome; aišku viena, kad iš pat pradžių sakilėlių bajorų apsėjimas su žydais buvo labai blogos.

Iš jų darė rekvizicijas, kaip ir iš kitų gyventojų. Jiems, kaip ir kitiems, įsakydavo, kiek kuris kahalas ko turi pristatyti. Sukilėliai žiūri į žydus, lyg į nevidonus. Sunku buvo kovoti su rusais tokiomis sąlygomis. Buvo vietų, kur visi žydai buvo paskelbti šnipais.

Įdomus vienas tokių raštų, kurį buvo išleidęs sukilėlių karininkas Sedos kahalui Žemaičiuose (Telšių paviete), kurį visą išvertęs suteikiu.

«Sedos kahalui įsakymas:

Kadangi visur, visose gubernijose, teko įsitikrinti, jog Izraelio giminė pamėgo vergijos jungą ir randa saldumą savo paniekinime ir nužeminime, todel šita aplinkybė prispyrė uždėti tvarką begėdžiams žydams. Taigi įsakau Sedos miesto kahalo vyriausybei, kad po tris kartus paskelbtų, jog, jeigu kas kokį žydą užtiks ant kelio už 100 žingsnių nuo miesto, kur yra kahalas, užmuš jį kiekvienas, kas jį sutiks. Šitą įsakymą karo taryba liepė jums pranešti, o jeigu iš kokio kahalo žydas bus užmuštas, tai tas kahalas už neprižiūrėjimą užmokės baudos lenkų kariuomenei lenkiškų 333 auksinų ir 10 skatikų. 1831 m. birželio 8 dieną Lenkų legiono komendantas Borisevičius» 3).

Jo įsakymas nebuvo vėjais paleistas. Neužilga jisai išleido tokį paliepimą:

«Sedos kahalas išduos mūsų gurguolei storo popieriaus šūviams 5 libras, o rašymui 2 libri, lako 2 lazdeli.

---

1) Wrotnowski I leid. 244; II leid. 169.
2) Ib. I — 249 (II — 172).
3) V. G. G. 1832 m. Nr. 2340. I. 153.

Be to, persergiu, kad jokių šnipų nesiuntinėtų, nes vakar pono Jankauskio smuklininkas Ickus, Dovydo sūnus, Duchinas, del šnipinėjimo buvo pakartas. 1831 m. birž. 17 d. Kapitonas Borisevičius»[1]).

Toksai apsėjimas ypač apsireiškė sukilimui baigiantis, kai žmonės kartais buvo įsitikinę, jog aplinkui esą daugybė nevidonų savųjų tarpe, ir kad tik teroras galįs kiek padėti. Bet tas pats apsėjimas buvo ir pačioj sukilimo pradžioj. Ponų neapykanta visuomet krisdavo ant niekinamųjų žydų ir kitiems leisdavo lieti ant jų savo apmaudą. Valstiečiai, kurie pirmiau matė juose ponų talkininkus, savo žudytojus ir jų turto grobikus, dabar jau galėjo savo tariamų skriaudėjų padermei visai atkeršyti.

Neradau niekur sukilėlių raštijoj, o ir vėlesniais laikais, pasibiaurėjimo iš to apsėjimo, arba abejojimo, ar buvo jisai reikalingas ir naudingas, bent politikos atžvilgiu.

Buvo žmonių, kurie be pasigailėjimo kankino ir korė žydus. Vienas partizanas, Eismantas, „liepdavo be jokių aplinkybių pakarti kiekvieną žydą, kurį jisai arti pamatydavo, del to nedrįsdavo pasirodyti arti nė vienas šnipas", taip rašo generolas Dembinskis, girdamas jo darbą, o buvo tai žymus žmogus, akylas vadas [2]).

Kitas žmogus, ramus visų tų įvykių liudininkas, vyskupas S. Giedraitis, praneša: „nuo kai kurio laiko Žemaičių sukilėliai tuos visus ramius gyventojus, kurie priešinos jų nedoriems darbams, bjauriai žudo; jau daugybė žydų ir krikščionių abiejų lyčių, net jaunamečių buvo pakarta"[3]).

Su žydais nuožmiai apseidavo ir garsus Suvalkijos partizanas, Šonas. Rusai pagavo jį Suvalkuose ir pakorė. Vienas tos gadynės istorikas pasakoja, jog žydai siūlė rusų karininkams pinigų, kad jį paleistų gyvą[4]). Nesuprantamas būtų žydų duosnumas savo kankintojui. Gal bus teisingesnis generolo Dmebinskio pasakojimas, kuris buvo tuomet tose vietose ir šiaip rašo iš savo kelionės apie tą atsitikimą: „Birž. 1 d. atvykome į Mariampolę, sutiko mus šaltai. Žydai, kurių daugiausia mieste gyveno, buvo baisiai išsigandę, nes jie yra davę pulkininkui... 80 dukatų, kad jisai nelaimingąjį partizaną Šoną, kurį jis norėjo sušaudyti, pakartų. Tuomet jie, apspjaudė jį, garbės kryžius nudraskė, ir kitus begėdiškumus darė"[5]).

---

[1]) ib. I. 152.

[2]) Dembinski. Mein Feldzug, 54; tik to partizano pavardės jisai nemini. Teko ją surasti kitur.

[3]) S. Giedraičio laiškai, Nr. 30. (Russ. Arch.).

[4]) Spazier II 209—210.

[5]) Dembinski, 34.

Revoliucijai baigiantis, iš pradžių partizanai slėpdavos miškuose, o paskiau jau ir to nebegalėjo daryti. Del padarytų ir nepadarytų žiaurumų, rusai ėmė gaudyti miškuose, kur užvesdavo rusus žydai ir kartais valstiečiai.

Revoliucijai pasibaigus, jos vadai pateisindavo šitą terorą. Tik juo, sako, buvę galima sulaikyt plėšimą ir šnipinėjimą. Taip žiūri į tai vienas iš akylesniųjų, pažangesniųjų veikėjų, Petkevičius [1]).

Žydai pirmieji pajuto visas blogas revolucijos puses. Nedalyvaudami kare, sukilėlių ir rusų niekinami, turėjo nesmagumų iš abiejų pusių. Berods, turime pasiskundimų tik sukilėlių žiaurumais, nes ne jie laimėjo ir ne jie patys teisė. Bet atsimenant, kokiu paniekinimu žiūrėjo 1812 m. rusų valdininkai ir karininkai į žydus, kaip jie elgėsi iki šiol, galime tikri būti, jog dalykų stovis pas rusus neatsimainė.

Žydai turėjo pergyventi ir kolierą, kuri aplankė Lietuvą. Žuvo daug žmonių Vilniuje, Ukmergėje. Sako, šioj vienoj mirę iki 75 žmonių, miestas virtęs į ligoninę, ir sergantieji, lyg giltynės, vaikščioję po miestą, laukdami mirties[2]).

Sukilėliai korė žydus už šnipinėjimą ir sukilimo pradžioj ir jam baigiantis.

Byčkauskio dvaro miške ties Širvinta pakartas 1831 m. rugs. 25 d. žydas Jankelis [3]).

Daubėnų dvare 4 valstiečiai naktį 23 — 24 geg. 1831 m. užpuolė ant Papiškių smuklės, kuri priklausė kunigų karmelitų Visų Šventųjų ordinui, užmušė smuklininką Iršą, jo pačią, dvi dukteri ir apiplėšė turtą, atėmė pinigus. Buvo tai paprastas plėšikų darbas [4]).

Ties Rūdnikų miesteliu pakartas gegužės 8 d. žydas Ausėjas; pakorė jį valstiečiai. Nagrinėjusis tą atsitikimą rusų teismas atrado, jog nėsą įrodyta, kad valstiečiai būtų dalyvavę sukilime; teisybė, jie vedę žydą pakarti, bet juos tai prispyrę padaryti sukilėliai, todel karo teismas valstiečius išteisino [5]).

Iš Alsėdžių sukilėliai valstiečiai, pasiųsti vadų, paėmė žydą Mankų ir pakorė Medingėnų miške [6]).

Telšiuose buvo pakartas vėliau pragarsėjusio rusų generolo Rozeno tėvas, kuris vadinos Monašis Lukinker (Luokiškis) [7]).

---

[1]) Pietkiewicz, La Lithuania 135.
[2]) Ten pat, 215.
[3]) V. G. G. 1831 Nr. 157, Nr. 1058.
[4]) V. G, G. 1831 Nr. 1234,
[5]) Ib. 1831 Nr. 814.
[6]) V. G. G. 1831 Nr. 2018 l. 24.
[7]) Stanislavski („Jevreiskaja Starina").

Pas rusų genorolą Tolstojį stovykloj susirinko daug arklių ir karvių, atimtų iš dvarų ir sukilėlių. Žydai norėjo uždirbti prie to išpardavojimo varžytynėmis. Liepos 2 d. važiavo į tą vietą su pavieto viršininku (isprauninku) 7 žydai pirkliai. Mažas sukilėlių būrelis užpuolė ant jų, pinigus atėmė ir tuojau visus 7 pakorė Pakalniškių miške; viršininkas gi išliko gyvas, nes bene buvo išsprukęs anksčiau[1].

Pačioj sukilimo pradžioj pakarta 2 žydu Jurbarke, 1 Skirsnemunėj[2].

Ties Nemaniūnais pakarta 2 žydu — Mauša ir Benjaminas[3]. Žydų tarpe atsiranda satyros, pajuokimo sukilėlių. Be abejojimo, kaip ir kiekviename kovos rašte, rasime perdėta, savaip nušviesta. Nupasakoja daugiau, negu buvo. Pav. pasakojama, būk viena viestuvių kompaniją važiuojančią iš Šiaulių į kitą miestą, sukilėliai pagavę ir iškorę. Žinoma, perdėta legenda[4].

Sukilėlius gaudyti rusams padėjo žydai. Skaitant tardymo aktus, taip ir mirguoja nurodymai, kad žinios gautos iš žydų. Pasibaigus revoliucijai, jie nurodydavo dalyvius, tai keršindami, tai uždarbio ieškodami. Kartais patys matė ir žinojo, kartais iš kitų žmonių surinkę ir išklausinėję pranešdavo[5].

Sunku spręsti, ar visi pakartieji — šnipai. Sukilėliai tardymo aktų nepaliko, nes jų nebuvo. Žinias surinkdavo sukilėliai, o paskui jie patys ar pasislėpė, ar žuvo, taigi visa ko susekti negalima, ir tik apie dalį tų žudymų priežasčių žinome.

Tarp žydų buvo daugybė rusų šnipų ir skundikų. Vieni skundė del to, kad buvo nukentėję, ir del to nekentė sukilėlių, kiti gi tai darė del uždarbio. Prie Vilniaus karo gubernatoriaus buvo vienas šnipų organizatorius ir geras žvalgas žydas Chlaupovič, kurį šisai siuntinėdavo, jeigu reikdavo kas ištirti ir sužinoti[6]. Muravjovas (vėliau pramintas Koriku), atvykęs malšinti revoliucijos, žinias rankiojo iš žydų: žydai buvo jam šnipais[7].

Kad žydai daug pasitarnavo rusų valdžiai, liudija visi, kurie rašė sukilimo istorijas, iš rusų pusės Smitas, Račas ir kiti. Tą pačią rašo pasigėrėdamas žydų darbais ir

---

[1]) V. G. G. 1831 Nr. 2018.
[2]) 1831 Nr. 2406.
[3]) 1831 Nr. 383.
[4]) Stanislavski („Jevr. St.").
[5]) Žiūr. mano „Valstiečiai 1831 m."
[6]) V. G. G. 1831 Nr. 305.
[7]) K r o p o t o v Žizń. Muravjova p, 364.

liberalas profesorius iš žydų Oršanskis[1]). Jisai tarp kita ko sako apie žydus revoliucijos laiku:

„Pažvelgdami į žydų veikimą revoliucijos judėjimu lenkų provincijose Rusijoj, mes rasime, jog žydai buvo griežti valdžios ir teisėtos tvarkos šalininkai...

„Daugybė žydų, senai atpratusi nuo bent kokio gaminamojo darbo, prie kurio jų neprileisdavo, pripratę misti trupiniais nuo ponų stalo ir matyti svarbiausią savo pelną patenkinime ponų reikalų, žinoma, žiūrėjo į sukilimą, kaip į pelningą įmonę apkvaišusių bajorų ir nepraleido progos pasipelnyti revoliucijos darbymety.

„Toksai kišimasis į politikos darbą del to tik, kad duoda jisai pelno, savaime tegali būti papeiktas, bet reikia gerokai suminkštinti rūstų sprendimą ant Lenkų žydų, jeigu paimti atidon baisų moralį ir fizinį galingų bajorų slėgimą ant gyvenančių jų valdose valstiečių ir žydų, galvijų vietoje, spaudžiantį žydus iš senų laikų, skurdą be išeities, stoka bent senesniais laikais, tvirtos paspirties iš pusės valdžios prieš sukilusių bajorų užmačias ir reikalavimus, ir executed pripratimą iš senų laikų gyventi iš pono panaberijų ir ponų nerangumo, tuštumo ir apsileidimo. Argi galime mes, žinodami tas visas aplinkybes, kaltinti žydus, kad jie į lenkų reikalą dažniausiai žiūrėjo neširdingai, neatvirai, be kilnios dvasios ir kad jie del pelno padėdavo dalykui, kurio nelaikė geru...

„Matyti, kad žydai dideliu noru tarnavo agentais ir šnipais rusų valdžiai, šituo užtraukdami ant savęs nuožmių sukilėlių persekiojimų. Mes spėjame, kad nėra galima aiškinti viską vien tik žydų godumu, nes jeigu žydai būtų pasiėmę šnipinėti tik del pelno, tai jiems būtų ramiau, pelningiau, būtų mažiau pavojaus šnipinėti lenkams, kurie turėjo žydų daugiau, negu visos tautos pasaulyje...

„Žydai Lietuvoj ir Gudijoj labiau už kitus buvo sukilėlių spaudžiami, bet jie su nusižeminimu ir drebėdami kentėjo visa...

„Tokį pasyvų žydų santykį į sukilimą galima aiškinti tik jų nupuolimu, nuvargimu, stoka kokio nors pajautimo savo jėgos“...

Vienas žydas išaiškinęs skirtumą tarp lenkų ponų ir rusų: „Prie rusų valdžios iš manęs ima kyšius; užtatai mano galva čiela ir mano pačios ir vaikų galvos taip pat čielos. Pas lenkus ne tas. Pas lenkus pirmas dalykas

---

[1]) Tie rusų liberalai iš žydų atsižymi tuom, jog kalbėdami apie Lietuvą, Lenkiją rusišku šovinizmu pralenkė reaktiškumu rusus. Oršanskis giria visas priemones žydų padarytas revoliucijos laiku.

žydas, o žydą reikia pakarti ir primušti reikia žydą... ar maža jie žydų prikorė Vilniaus gubernijoj, ir už ką korė?"[1]) Žinoma, santykiai tarp žydų ir dvarininkų nuo to elgimosi nepagėrėjo.

Užnemunėje.

Sukilimo laiku kartais žydą pagaudavo rusų šnipas, bet dažniausiai tai būdavo vietos žydai, retai pasitaikydavo ateiviai iš anapus Nemuno[2]).

Prasidėjus sukilimui, didesniuose miestuose žydai neva prisidėjo prie jo, kitur ar nieko nedarė ar buvo priešingi sukilimui, ir net padėjo rusams. Atėjūnai (litvakai) iš anapus Nemuno buvo palankesni sukilimui.

Caras, žydams pritraukti, buvo 1831 m. sustabdęs jų persekiojimą Ukrainoj, bet tik tam laikui praėjus pavojui vėl varė senąją politiką.

XVI.

Po 1831 m. revoliucijai.

Praėjo pasibaigusios be geros kloties revoliucijos audros. Lietuvai vėl teko grįžti į senąją, blogesnę jau vagą. Valdžia po senovės kinkė valstietį į tą patį baudžiavų jungą, po senovės palaikė tą pačią visuomenės tvarką, tik plėtė valdininkų teises. Žydai buvo valdžiai daug padėję gaudyti jos priešų sukilėlių, žinoma, kaip kurie ir užsidirbo iš to darbo. Bet valdžios pažiūra į žydus neatsimainė: ji buvo gera, kol buvo pavojaus.

Lietuvos dvarininkai, maištams praėjus, suirutėms nurimus, grįžo prie senesniųjų savo darbų ir vėl iškėlė žydų klausimą. 1832 m. kovo mėn. susirinko Vilniuje bajorvedžiai ir nagrinėjo įvairius savo luomo reikalus. Kovo mėn. 17 d. jie grįžo prie žydų, liedami, kaip paprastai, krokodilų ašaras, dėliai blogos baudžiauninkų padėties ir neliesdami politikos. Savo nutarime jie sako: „Daugelio metų patyrimas galutinai pertikrino, kiek pikta padaro artojų luomui žydų įtaka, gyvenančių sodžiuose ir mintančių tik iš degtinės pardavimo. Artojų, tos gausingiausios krašto gyventojų klasės, skurdas baisiai padidėjęs, kaip visų pastebėta ir nesykį vyriausybei sakyta, svarbiausiai pareina nuo žydų. Šita tauta iš prigimimo gudri, tingi,

---

[1]) Oršanski. Jevreji v Rosii., p. 255—259, 265.

[2]) David Kandel. Żydzi w Królestwie Polskiem po 1831 r. („Bibl. Warsz." 1910 t. III p. 542—558.)

susibūrusi, jokiu proto darbu ir naudingu amatu neužsiėmusi, visą įgimtos sau gudrybės galybę apvertė tiktai menkam tikslui, kad, renkant beveik visus prasčiokėlių kruvino darbo ir triūso vaisius, pramistų pati ir pramaitintų labai lengvai ir nesuskaitomai besivaisiančias savo šeimynas. Nėra reikalo atkartoti apie tiek jau sykių įrodytą, taip ištobūlintą žydų gudrybę ir vikrumą išvilioti iš artojo kartais net paskutinias reikalingas pragyvenimui atsargas, ir, be obejojimo, negalima užginčyti, kad žydų giminė neturi nė menkiausios civilizacijos, nė jokio noro prie darbo arba kokių nors naudingų užsiėmimų, užsiėmus vien apgavimu, kurį leidžia jų fanatiškoji prietaringoji tikyba, o visuomet nuskurusi, apsileidusi ir sutingusi, ji buvo ir yra kenksminga kiekvienam kraštui, kur ji tiktai apsigyveno, tuo labiau aiškiai ir apčiuopiamai galima įsitikrinti, jog tos galingos žydų tautos dalies įtaka, kuri gyvena po sodžius, prie vieškelių, bravaruose ir slaptose smuklėse ir minta iš degtinės pardavimo, yra baisiai kenksminga prastiems artojams, nesugebantiems nei suprasti, nei išvengti pinklių, baisiai gudriai jiems žydų sumanytų ir padarytų. Būdamas tos nuomonės, amžinos atminties Šviesiausias Ciesorius Aleksandras įstatyme apie žydus, jo patvirtintame 9 gruodžio, teikės įdėti tokią vietą 34 §: „Niekas iš žydų, pradedant nuo 1807 m. 1 sausio, gubernijose Astrachaniaus, Kaukazo, Ukrainos, Naujarusių, o visose kitose nuo 1808 m. 1 sausio nė vienam sodžiuje ir bažnytkiemyje negali laikyti jokių arendų, šinkių, kabakų, smuklių, ar užeigos namų, savo ar svetimu vardu, juose negali ne tik pardavinėti degtinės, bet ir gyventi kokiu nors pretekstu, jei bent pravažiuodamas. Toksai uždraudimas palyti visus šinkius, smukles, užvažiuojamus ir kitus namus, esančius prie didelių traktų, kieno valdoje jie tik būtų—ar kokios bendrovės, ar pavienių žmonių. 35 §: kiekvienas dvarininkas, tam lakui praslinkus, leidžiąs žydui savo sodžiuje ar bažnytkiemyje laikyti kokią nors arendą, smuklę, šinkių arba kokį nors kitą gyvenimą degtinei pardavinėti, pirmuoju įskundimu, padarius Žemajam Žemiečių Teismui ištyrimą, ir pasirodžius, jog tat teisinga, užmokės pavieto teismo sprendimu baudą visuotinos globos ir skundiko naudai pusiau ant pirmo sykio po 5 rub. iš kiekvieno kiemo, jo sodžiuje esančio, antrą sykį dvigubai, o trečią sykį jo dvaras imama globon 10-čiai metų, nuomon paėmusieji valdytojai ant visados prašalinami nuo valdų ir dvaro, ir laikraščiuose daroma skelbimai, jog toliau jų valdyti negali ir 36 §: „žydas, apkaltintas tokiu pardavimu, pirmą sykį moka baudos 100, antrą sykį 200, o trečią sykį

siunčiamas Sibiran apsigyventi; jeigu gi žydas neturėtų pinigų užmokėti minėtai pabaudai, tokiame atsitikime einama įstatymais apie skolininkus, neturinčius turto skoloms apmokėti". Tasai, be abejo, palaimintas įstatymas dėliai prasidėjusio neužilga karo su Prūsais, ypatingai pasienio gubernijose, tame skaičiuje ir Vilniaus gubernijoj, nebuvo išpildytos. Tuojau pasibaigus karui, Šviesiausias Caras Aleksandras, rūpinęsis savo žmonių gerove, atnaujino jį 1807 m. 19 sp. d. ukazu, Jo parašytu, kuriame, išaiškinęs priežastis sulaikyto įstatymo apie žydų iškraustymą, panaujino minėtą ukazą šiais žodziais: „iškraustymą žydų iš sodžių ir bažnytkiemių, pradėjus neatmainytinai nuo rako, bendrame įsakyme pažymėto, papildyti karo ir civilių gubernatorių priežiūra, einant šiomis taisyklėmis: pirmaisiais metais, t. r. 1808 m., perdanginti bent trečią dalį, kitais 1809 m. perdanginti dar tokią pat dalį, o trečiais 1810 metais paskutinę dalį, kad tokiu būdu, praslinkus tiems tretiems metams nebeliktų nė vieno žydo bažnytkiemiuose ir sodžiuose". Toji šventoji Galingiausio palaimintos atminties Viešpaties valia beveik visose Rusijos valstybybės provincijose buvo išpildyta; tenai kitų gubernijų prasčiokai ir dvarininkai džiaugias matomai ir gera geradėjingo įstatymo klotimi, o tuo pačiu tarpu Vilniaus gubernijos artojas ir dvarininkas ne tik nieko iš jo nepasinaudojo, bet dar didelė daugybė žydų seimynų prispirta išsikraustyti iš kitų provincijų, apsigyveno Vilniaus gub. po sodžius, bravarus ir karčiamas, ir tuo padidino tos kenksmingos giminės skaičių, o del to artojai, o su jais ir bajorų dvarai paskutinai nupuolė ir suvargo, stovėjo ant prapulties krašto. Kokia galybe ir kokiais gudrumais sugebėjo žydų giminė Vilniaus gubernijoj išsisukti nepildydama Augščiausios Valios, negalima susekti; bet dabar kaip tik laikas prisiminti apie gyvus to įstatymo vaisius, tai laimingai mums viešpataujantis Monarka savo nenuilstančiu darbštumu ir tėvišku rūpestingumu sergsti ir trūsia savo tautų likimui, ir tai beveik kasdieną turime įsitikrinimą, jog Augštieji mūsų gubernijos viršininkai, sekdami Geraširdžio Monarcho norus, nesigaili vargo ir darbo tenai, kur eina gubernijos gerovei, jų augštam valdymui pavestos. Ir todel susirinkę bajorvedžiai, įdėdami į Civilinio Gubernatoriaus rankas nužemintus savo viršiau išdėstytus norus, išdrįsta maldauti tikrai pasistengti kur reikalinga, kad, greitai žydus iškraustant, artojai būtų išgelbėti nuo galutinos pražuties ir suvargimo".

(B. d.).

Tas prašymas nuėjo pas pilietinį gubernatorių, šis atidavė Karo gubernatoriui, o tas ministeriui [1]).

Šitas visas darbas žydų klausimu buvo plačiai ir gerai organizuotas; bajorų balsai girdisi ne tik iš Vilniaus, bet ir iš Gardino gub. Nors jie nesudaro bendros organizacijos, apimančios visą Lietuvą, bet jiems nesunku susieiti ir susitarti. Buvo bendras kultūros centras — Vilniuje, beto buvo dvarininkų, kurie turėjo dvarų abiem Nemuno pusėm. Delto tai randame, kad tuo pačiu klausimu abiejur vienodos nuomonės tuo pačiu laiku reiškiamos, tik kartais kitais žodžiais pasakyta, arba šis-tas naujo pridedama.

Tą pat buvo nutarę ir Gardino bajorvedžiai, susirinkę tuo pat laiku, kaip ir vilniškiai. Jie reikalauja to paties, nurodo, jog dargi buvę pradėti žydai kraustyti, kaip buvęs įkurtas komitetas, bet Caro brolis Vietininkas sulaikęs visa tai 1830 m., todel dabar prašo žydus išsikraustyti [2]). Gubernatorius atranda, jog mintis teisinga, tik negalima esą iš karto kraustyti visų žydų. Bet tuomet ir vėliau jisai buvo tos nuomonės, jog jie vis delto reikią iškraustyti [3]).

Vidaus Ministerija, sustabdžiusi žydus kraustyti iš Lietuvos, revoliucijai praėjus, grįžo prie to paties klausimo, šiek tiek daugiau pamačiusi ir prityrusi, negu pirmiau. Ministerių Kabinetas vėl naujai tą klausimą nagrinėjo 1832 m., atsižiūrėdamas, tarp kita ko, į Lietuvos bajorų reikalavimus. Min. Kabinetas atrado, jog Lietuvoj badas esąs ne toksai jau didelis, kaip sako bajorai, todel jų reikalavimas esąs mažai pamatuotas. Ministerių Kabinetas išdirbinėjo naują įstatymą apie žydus. Jo nuomone, išleidus naują įstatymą ir paskyrus 3 metus, galima iškraustyti iš sodžių visi žydai, tuomet jie nustosią girdyti žmones. Reikėtų palikti juos miestuose ir miesteliuose, kur duotomis privilegijomis nebuvo jiems uždrausta gyventi. Žinoma, reikėtų leisti jiems būti degtinės darytojais ir meistrais prie bravarų ir šiaip prie visokių darbų miesteliuose ir sodžiuose. Bet pasiklausia gubernatorių, ką jis mano apie tą visą dalyką [4]).

O tuo tarpu Petrapilio žydų atstovai pradėjo agituoti, kad iš provincijos eitų prašymai sulaikyti žydų atstatymui nuo degtinės. Iš daugelio Gard. gub. miestelių ėjo krūvos prašymų, kad neuždraustų žydams užsiimti degtinės

---

[1]) VBD. aktai.
[2]) V. G. G. 1831 Nr. 2394: 2.IV. 1832 m. Nr. 474.
[3]) Ten pat 1832 V. 6. Nr. 5057.
[4]) V. G. G. 1831 m. Nr. 2394 V. Min. K. Gub. 1832 III.21. Nr. 185.

varymu[1]. Vyriausybė vėl klausinėjo apie tat Vilniaus karo gubernatorių.

Lietuvos karo gubernatorius savo keliu rinko vietose tą pačią miedžiagą apie žydus. Jisai nesekė aklai bajorų nuomone. Jisai kitaip žiūrėjo į žydų padėtį ir klausimą, negu dvarininkai; jam rūpėjo viena — ar kenkia jie valstybei ir iždui.

Revoliucijos audrai praslinkus ir gyvenimui įėjus į savo vėžes, jisai padarė daugybę įvairių sumanymų. Juo nuomone apie kunigus caras pilnai patvirtino. Dabar jis kalba apie žydus. Nurodo jų galingą ekonominę jėgą. Jie, sako, yra paėmę į savo rankas visą pramonę, vaisbą, amatus, degtinės varymą, smukles, jie tvirkiną žmones, užsiimą kontrabanda. Buvę išleisti prieš tai įstatymai, bet jų niekada nepildę. Jisai norėtų, kad jau galutinai iškraustytų žydus iki 1834 m. sausio 1 d. — tai žydai imąsi kitų užsiėmimų. Be to, reikią atstatyti žydai nuo sienos, tuomet nevarysią šmuklio per sieną. Uždraudus svaigalus dirbti ir pardavinėti, nebūsią kam betvirkinti žmonės ir dvarininkai, nes kiekvienas dvarininkas turįs savo žydą, kuris jam darąs visas paslaugas.

Žinoma, negalima esą užmiršti, kad žydai buvę naudingi tuo valdžiai, kad nurodydavę maištininkus, nenuoramas ir išduodavę jų užmačias.

Bet valstybei, sako, naudingiausia būtų, jeigu jie užsiimtų pabrikais, artų žemę, eitų į kariuomenę tarnauti ir t. t.[2]).

Kad reikią žydai iškraustyti iš sodžių, būta tos nuomonės ir Gardino gubernatoriaus [3]).

Gautosios žinios iš Lietuvos nukeliavo į Petrapilį. Vidaus Ministerija nepasitenkina surinktomis žiniomis, renka dar naujų. Jau žydų komitetas buvo išsprendęs tuos klausimus, kad žydai galį varyti ir pardavinėti degtinę miesteliuose ir miestuose, tiktai neišspręsta, ar gali jie tat daryti sodžiuose, ar gali pastoti degtinvariais pas kitus. Surinktomis žiniomis [4]), Vilniaus gub. nedaug tebūta tokių kahalų, kurių turima teisės varyti degtinę ir turėta savo vardu bravarai. Jų būta iš viso dviejų — Merkinėje ir Valkininke, kurių privilegijos siekia nuo 1642 m. [5]) taigi, uždraudimas neturi didėlės reikšmės. Iškraustyti reikią iš sodžių, palikus jiems miestus ir miestelius.

---

1) Ten pat l. 66.
2) V. G. G taip pat—V. Ministeriui 18.VII. 1882 m. Nr. 1627.
3) Ten pat (l. 80—82) Nr. 19044.
4) V. B. D. Nr. 49.
5) V. G. G. (l. 159—174).

Žydų kahalai turėjo iš visų pusių subrusti, kad apsigintų nuo gresiančio pavojaus. Jų atstovai veikia Petrapilyje įvairiose ministerijose, komitetuose, komisijose, duoda kyšių, nori įtikinti valdininkus. Įtikinėja visokiais būdais, pradėjus nuo to, kad jie nenugirdą žmonių, kad duodą iždui pelno, ypač gi naudoja politikos įrodymus, kad jie ištikimi buvę carui sukilimo laikais.

Viename žydų įteiktame rašte, 1833 m. randame tokių minčių ir vietų.

Zydus įstatai slėgia, nors pareigas turi vienodas; ypač į rekrūtus ėmimas juos kankina, nors jie nesijaučia kalti bent kokiu nusidėjimu. Žydai visuomet buvo ištikimi caro valdžiai. Buvę tai 1812 m., o ypač 1831, lenkų revoliucijos laikais, kai žydai nurodinėjo vyriausybei maištininkų būrius, jų žygius, užmačias, nežiūrint į tai, kad daugybę jų pagavo maištininkai, mušo, kankino, žudė, korė, už tą caras 1833 m. geg. mėn., pravažiuodamas pro Dinaburką, buvo pareiškęs per karo gubernatorių apie žydus: „aš jais esu labai patenkintas".

Žydus persekioja lenkų bajorai ir jų bajorvedžiai, teisėjai, valdininkai. Už vieno nuodemes kenčia visa tauta. Kaltinimai visai esą neteisingi. Nori išvaryti iš sodžių, kam jie nugirdą ir nuvarginą valstiečius. O iš tikrųjų yra tokių dvarininkų, kurie prašo palikti sodžiuose, o juk jie rūpinas savo valstiečiais. O yra ir kitų priežasčių, kodel reikią žydai palikti sodžiuose. Nes žydai, parodžiusieji 1831 m. sukilimo laiku savo uolumą, pristatydami vyriausybei įvairių žinių apie maštininkus, daugiausiai buvo iš tų, kurie gyveno smuklėse ir sodžiuose, valstiečių ir dvarininkų tarpe, taigi iš šitų žydų daug pakarta, užmušta ir nužudyta; be reikalo pramano ant žydų, kad jie kenkia sodžiams ir bažnytkiemiams, degtinės varymu ir pardavinėjimu nuskurina valstiečius, nors tat užtektinai sugriauna nurodytąsias aplinkybes. O jei kas valstietį nuskurdina, tai tat atsitinka ne del žydų pramonės, bet vien tik del žiaurių ir nepakeliamų pačių dvarininkų darbų, o ypač del iždo, kunigų ir kitų dvarų valdytojų elgimosi, kurie apkrauna valstiečius nereikalingomis sunkybėmis, darbais ir mokesčiais [1]).

Lengva buvo administracijai turėti reikalų su bajorais dvarininkais. Jie turėjo savo seimų ir seimelių, savo išrinktų atstovų ir valdininkų, patys prašė uždarymo smuklių ir žydų išvarymo. Buvo galima per ką veikti.

---

[1]) 4. IX. 1833 Nr. 16859.

Kas kita buvo su kunigais. Nei gubernatorius, nei bajorvedžiai neturėjo jokių teisių įsakyti kunigams uždaryti smukles, ar žydų į jas neleisti. Kaip matėme, kai kurie kunigai gana stiprai kovojo del savo teisės girdyti žmones. O palikti nejudintus kunigų žydus nebuvo galima. Todel gubernatorius kreipėsi į Vilniaus vyskupą Klongevičių, siūlydamas jam, kad jisai įsakytų kunigams neatiduoti smuklių žydams, nes tuo būsią galima pasiekti geresnio žmonių būvio ir pataisyti jų dorą[1]).

Vyskupas tat padarė, išleistu aplinkraščiu kvietė savo kunigus, turinčius dvarus ir dvarelius, kad nebeišnuomotų žydams smuklių, stovinčių pakelėse ir sodžiuose, kad neleistų gyventi žydams be leidimų ir raštų ir neužsimokėjusių visų iždo mokesnių [2]).

Kai kuriems kunigams nepatiko šitas gubernatoriaus kišimasis į bažnyčios reikalus, bet buvo ir tokių, kurie ėmė pildyti tą patarimą rimtai ir griežtai, ir del to žydai sukėlė triukšmą visose valdžios įstaigose. Ir jau į mėnesį po to gubernatorius, žydų nulenktas, praneša vyskupui, jog anas jo reikalavimas neduoti žydams smuklių yra tik patarimas, kurį jisai ir visi kunigai gali ir nepildyti, be to pranešė, kad apie žydus ketina išeiti naujas įstatymas [3]).

Matyti, žydų atstovai ir Petrapilio vyriausybė veikė Vilniaus gubernatorių, kad nesiskubintų žydų kraustyti. Kai kur iš tikrųjų jie buvo pradėti kraustyti, žinoma, vykdant jo paties įsakymą. Gubernatorius skubinas sumažinti savo kaltybę tame darbe ir stengiasi suminkštinti įsakymą. Jisai gubernijos bajorvedžiui kitaip aiškina savo pirmiau pareikštą norą.

1833 m. rugsėjo 4 d. jisai ragino kraustyti žydus, o jau spalių 23 d. jisai rašo: „žadama atitraukti žydus nuo varymo ir pardavinėjimo degtinės, bet dvarininkai tuojau neprivalo atimti žydams tos pramonės, jo anas nurodymas —tai tik patarimas, o ketinamasis įstatymas naujas, nežinia kas tikrai bus, o jis ir išspręs klausimą ir degtinės ir žydų. Bet bajorvedžiai privalo daboti, kad žydai negyventų be pasportų“ [4]).

Pasportų klausimas, užsirašymas į knygas, rūpėjo valdžiai, nes iš jų buvo nauda iždui ir buvo žmonių kontrolė.

---

[1]) Vilniaus kahalo raštas apie žydų tautos reikalus (1833 m.) (Spausdintas laikr. „Jevrejskaja Starina“ 194 Nr. 1 p. 96—109).

[2]) Neteko rasti Žemaičių vyskupo aplinkraščių; tur būt, ir jis buvo panašių raštų paleidęs.

[3]) 24. X. 1833 (V. G. G. 1831 Nr. 2394 l. 157).

[4]) 23. I 1833 Nr. 20475 (V. B D.)

Dvarininkams gi labiau rūpėjo kitas dalykas—ar visi bajorai ir žmones gali laikyti smukles ir bravarus.

Dvarininkai, matydami, jog valdžios neturima aiškaus nusistatymo, darė savo ir toliau. Darbui palengvinti padalyta pavietai į apskritis, kurių buvo paskirti tam tikri viršininkai, kitur išrinko tam tikrus deputatus slaptoms smuklėms sekti. Visur išdaviniai parėjo nuo pavieto vyriausybės ir nuo pačių dvarininkų noro.

Telšių bajorvedis, begaudydamas dvarininkų varžytojus degtinę varant, surado, jog tik dviejose seniūnijose karališkų valstiečių mokama iždui mokesniai, visose kitose savo namuose laikoma bravarai, smuklės, nemokama mokesnių iždui ir tuo daroma nuostolių dvarininkams. Jisai prašosi policijos pagalbos jau kelis sykius, pradėjus nuo 1830 m., bet nieko iš to neišėjo [1]), matyti, kad jų būta kieno nors prašyta ar papirkta. Buvo tokių pat painių su policija ir Vilniaus paviete beuždarinėjant smukles.

Dar platesnis kivirčas išėjo su policija Ašmenos paviete.

Apskrities viršininkas Umiastauskis, gavęs įsakymą uždaryti visus šinkius ir smukles, atsiradusius be tinkamo leidimo, tam darbui atlikti pasiuntė Šešnikų raktvaitį (kliučvaitį). Atvyko jisai į Dieveniškio miestelį, uždarė visus žydų bravarus ir smukles. Pakilo kahale triukšmas. Puolė žmonės prie viršininko (isprauninko); šisai liepė antspaudus nuimti ir leisti žydams degtinę varyti ir pasakė kiek nemalonių žodžių apie Umiastauskį. Prasidėjo ginčai tarp bajorvedžio ir policijos, kuriuos išsprendė gubernatorius. Matyti, bajorvedis laimėjo. Kodel pavieto viršininkas (isprauninkas) papulkininkis Valadka palaikė žydus, nežinome,—ar paprašytas, ar turėdamas pyktį ant dvarininkų [2]).

Pagaliau išėjo Petrapilyje valdžios išdirbtas įstatymas, kuris padarė daug atmainų žydų padėtyje.

Caro išleistame manifeste 1835 m. bal. 13 d. pranešta apie naują žydų įstatymą ir nurodyta, kas reikia tuojau įvykdyti. Iškraustymas iš sodžių pasirodė negalimas ir sunkiai įvykdomos daiktas, todel įsakyta sulaikyti išvarymą iš sodžių ir bažnytkiemių, kur tatai dar nepradėta, dovanoti bausmes tiems dvarininkams, kurie laikė pas save žydus priešingai įstatymams ir bylas apie tat panaikinti. Žinoma, dvarininkai gali, jeigu nori, savo dvaruose žydų nelaikyti, bet žydams, gyvenant sutartimis, negali jų vien savo noru išvaryti prieš pasibaigiant kontraktui ir dermei, o karališ-

---

[1]) V. B. D. Nr. 49
[2]) V. B. D. Nr. 49

kuose dvaruose gali taip pat laikyti ar nelaikyti žydus dvarų laikytojai[1].

Taigi caras atsižiūrėjo daugiausiai į iždo reikalą; buvo svarbesni dvarininkų reikalavimai, per daugelį metų atkartoti ir visais galais keliami, galutinai atmesti, tik nesivadavo caras rūpestimi žydais.

Naujasis įstatymas mažai ką teatmainė esamoj tvarkoj. Dar nesenai 1834 m. gr. 11 d. įstatymu leista žydams šinkuoti smuklėse, leista kontraktų nelaužyti, tik uždrausta naujų daryti, ir tai jeigu toj vietoj žydams uždrausta gyventi[2].

Užnemunėj.

Pasibaigus sukilimui visai nebebuvo reikalo stengtis švelniau apseiti su žydais. Kelti jų apšvietimą ir artinti su čiabuviais buvo priešinga rusų politikos interesams, ir visa, ką buvo sumanęs tam tikras žydų reikalams komitetas, 1826 m. įkurtasis, buvo sulaikyta. Rusų politikai buvo naudinga, kad žydai liktų tamsybėje, todel apsunkinta pradedamųjų mokyklų steigimas, nebeleista į aukštąsias, tepalikta rabinų mokykla, bet ir ta per 36 metus neišleido nė vieno rabino, nes valdžia tyčia skyrė rabinais chasydus, o ne tos mokyklos mokinius. Materialinė žydų padėtis pablogėjo, galėjo naudoti biednuomenę visokie košero atpirkikai ir t.t.; vyriausybė ėmė kraustyti žydus už trijų mylių nuo sienos, ieškoti kahalo skolų ir t.t.

Čionai vykinama, kaip ir visur, 1842 m. įstatymas, kuriuo žydus imama į rekrutus; jų ėmimas ėjo tais pačiais keliais, kaip ir kitur: kartais gaudydavo 10 metų vaikus ir gabendavo juos į Rusijos gilumą, į Sibirą.

1845 m. įsakyta nusikirpti peisus, barzdas, dėvėti kitais drabužiais, bet nepasakyta — kokiais, ir iš to neaiškumo buvo galima daug uždarbiauti rusų ir ne rusų valdininkams.

1846 m. uždrausta priiminėti žydus į valstybės tarnybą[3].

XVII

Žydai ir miestų savyvalda.

Dvarininkams ir valdžiai, bevarant žydus iš sodžių į miestus ir miestelius, susirinko čionai didelė jų daugybė. Būdavo atsitikimų, jog jie savo skaičium nustelbdavo senuosius gyventojus ir sudarydavo daugumą mieste. Miestų

---

[1]) V. B. D., tas pats. pav. Levandą. Nr. 296.

[2]) Levandos Nr. 296.

[3]) D. Kandel. Żydzi w Królestwie Polskiem po 1831 r. (Bibl. Warsz. 1910 t. III).

žydai jau senai darė varžytynes amatininkams ir pirkliams krikščionims. Nepriklausomoj Lietuvoj ir Lenkijoj žydai turėjo pilną tautinę tikybinę autonomiją. Tuo jos organu buvo kahalas, apie kurį buvome jau minėję. Jokia valdžia jo neprižiūrėjo. Kahalas rūpinos ne tik tikybos, bet ir kitais reikalais, kurie palytėjo žydus. Jisai darydavo teismą žydų tarpe, organizuodavo pramonę, amatus, laiduodavo už pavienius žydus, kurie paimdavo vieną ar kitą pramonės šaką ar atpirkimą, kartais visas kahalas pasiimdavo savo vardu kokią nors įmonę. Ir šitose uždarbio šakose ar atskiras žydas ar visas kahalas be skirtumo palaikydavo savišką žydą. Kadangi tikybiniai reikalai būdavo svarstomi toj pačioj vietoj ir tame pačiame kahale, ką ir pasauliniai dalykai, tai rabinai, tikybinio gaivalo atstovai, įgijo didelės galios kahale. Jie žiūrėjo, kad nė vienas žydas neišsiveržtų iš jų įtakos, nes skilimas tikyboje ir apeigose gresią pavojumi visiems, todel jie varžydavo asmenį ir rišo jį visur. Žydas būdavo gerbiamas krikščionių pasaulyje tik tiek, kiek jis turėdavo pinigų. Taigi piniguočiai buvo kahalo ramščiu, del to tai jie ir įgijo tenai didelės galybės. Tokiu būdu kahale viešpatavo konservatyvai— klierikalai rabinai ir piniguočiai. Žinomas daiktas, dažnai jie apversdavo tą įtaką kahale savo naudai. Dėliai to tai, laikui bėgant, kilo kahalo viduryje kova prieš jo viešpačius. Buvo tai tikybinė, tai socialinė kova del asmens laisvės. Ta kova buvo jau prasidėjus senai, dar prieš rusams Lietuvą užimant; tęsėsi ir šiems viešpataujant.

Rusų valdžia, užėmus Gudiją 1772 m., atgaivino jau apirusį del suiručių kahalą. Žydai dabar įgijo tokios plačios autonomijos, kurios dar niekad nebuvo turėję iki šiol.

Rusijoj rusų valdžia jų nekontroliuodavo, leisdavo viską daryti. Bet greitu laiku įvyko didelių permainų.

1778 m. įvesdintos Guduose rusų gubernijos įstaigos. Zydai, užsirašiusieji ir į pirklius ir į miestelėnus, nes jie priguléjo prie kahalų, o tie visuomet buvo miestuose, galėjo dalyvauti miestų rinkimuose. 1783 m. leista jiems įeiti į miestų valdybas, užtatai kahalas beliko tikybinė įstaiga, teismas gi visose bylose priklauso bendroms miesto įstaigoms. Miestelėnai krikščionys priešinos tam, nenorėdami įleisti žydų į miestų valdybą, todel prašė vyriausybės neįleisti, žydų kai kur ir iš tikro neįleido. Tuomet kahalai duoda skundus valdžiai. Pagaliau, eina deputacija į Petrapilį. Jie tenai rūpinas, kad valdžia paliktų senas jų organizacijas ir jų teismus ir dar įleistų lygiai su krikščionimis į magistratus (miesto valdybas). Bet kai reikėjo pasirinkti tarp vieno ar kito daikto, žydų atstovai velijo pasirinkti

savo senąją organizaciją, turėti savo teismus, ir dargi savo teismuose panorėjo teisti savo atskalūnus chasydus. Matyti, šie nelabai tesikreipdavo į žydų teismus, vengdavo jų, kas kahalo viršininkams nepatikdavo; todel jie rūpinos pagauti chasydus į savo rankas, kad suvaldytų tuos atskalūnus ir priešginas. Carienė Kotryna atmetė tą žydų deputacijos norą.

1785 m. Gudijoj įvestas „įstatymas apie miestus". Čionai nerasime minint žydų vardo, jau čionai žinomi vien miestėnai, be tikybos skirtumo. Bet krikščionys, kaip priėjo iki rinkimo, vis tiek nenorėjo žydų įsileisti. Žydai skundžiasi tokiu pasielgimu, matyti, ir vietos valdžia žydų nepalaikė. Carienė, gavus apie tai žinių, įsakė rinkti valdininkus miestų valdybose, nedaryti skirtumų, liepė rinkti ir žydų, tačiau atskirų žydų teismų neįvedė. Praktikoje gi žydai, tarp savęs besibylinėdami, ginčus spręsdavo savo teismuose. Kahalai gi pasiliko tik dvasiniems, tikybiniems reikalams atlikti; juose pasiliko dvasinis teismas. Be to, kahalas prižiūrėdavo ir organizuodavo žydų kraustymąsi iš sodžių į miestą, toliau, jisai galėdavo visiems reikalams dėti ir rinkti mokesčių. Taigi kahalas pasiliko, kaip buvęs, jo galviniai galėjo daryti su savo nariais ką norėjo, galėjo naudoti juos po senovės.

Paliekant įstatymą apie miestus be permainų, daugelyje miestų jų valdyba galėjo būti žydų rankose. Valdžia gi to nenorėjo, todel pradėjo siaurinti žydų teises. Žydai moka dvigubus mokesčius, o teisės mažinamos. Kur miesto valdyboje būdavo žydų viršus, krikščionys skųsdavosi žydų įsivyravimu. Kai kur renka tik trečią dalį valdybos iš žydų, bet ir tai krikščionys skundžiasi. Todel žydams teko ginti teises, įrodinėti, jog jos yra paremtos įstatais, o jos stačiai laužomos. Ir dabar tos kovos, kurios buvo ištikusios kahale tarp chasydų ir kahalinų, turėjo sumažėti priešo akyvaizdoj. Po ilgų kovų valdžia nutaria duoti žydams miesto valdybos visų balsų trečdalį. 1802 m. gr. 9 įstatymu krikščionys ir žydai renka skyrium katrie sau, todel nebuvo galima jokiu būdu prašalinti negeistinųjų kandidatų iš vieno ir kito tarpo; jokio bendrumo miestėnų tarpe dar nebuvo, skirstoma tikybomis. Ir del to kahalas dabar ėjo stipryn, į miesto magistratus patekdavo tik jo šalininkai ir kandidatai.

Tas pat, kas jau buvo Gudijoj, perkelta ir į prijungtą 1795 m. Lietuvą. Lietuvos miestėnai krikščionys įnirto kad įstatymai leido rinkti į magistratą žydus. Pirmiausis pradėjo protestuoti prieš tokį įstatymą Vilniaus miestas. 1809 m. vas. 1 d. miestėnai pasirašė carui prašymą, kuriame

prašo, kad atmainytų žydų teisę dalyvauti rinkimuose ir ieškojo Petrapily augštesniųjų valdininkų, kad juos užtartų.

Miestėnai savo reikalavimus remia duotomis jiems privilegijomis ir sako, jog miestas, žydus, prileidęs užimti urėdus, nustotų savo teisių, laisvės ir prerogatyvų, ir jo piliečiai krikščionys ilgainiui pakliūtų į visokias grynai žydiškas pinkles, o jau paskui žydai paimtų ant jų viršų". Jie įrodinėja, jog senaisiais įstatymais žydai neturėjo pilnų teisių; tarp kita ko, jie negalėjo būti liudininkais, ir prideda, kad žydai esą nešvarūs, ir jie užkrečią ligomis kitus žmones. „Be to, dar, — rašo miestėnai, — jie neturi jokio supratimo apie dorybę, jų auklėjimas negali pagaminti iš jų gerų teisėjų, o ir apskritai šita tauta gyvena iš suktybių, neturėdama nė jokio nuolatinio turto. Atžagariai, krikščionys nuo Vilniaus miesto įkūrimo laikų, būdami visuomet ištikimais valdiniais, pildydami esamomis teisėmis ir privilegijomis renkamus urėdus, visuomet stengėsi atlikti savo prievoles, kaip to reikalauja ištikimo valdinio priesaika geram savo ir savo įpėdinių vardui palaikyti. Dabar gi su širdgėla mato, kaip žydai sumaišyti su jais, todel jų dvasia yra prislėgta ir nuliūdus, atkrinta visoks noras visuomenei tarnauti, kaip žydai gali pakilti augščiau už krikščionis, o ypač kai vyriausybė mažina teismo pagarbą, kur pravoslavija turi daugiausiai įtakos, ir kiekvienas teisėjas privalo būti ištikimas sostui, užlaikyti įstatymus ir eiti pareigas, tas viskas gali pasibaigti tuo, jog iš užsienio atvykusieji žmonės ir panorėjusieji apsigyventi Vilniuje, pamatę žydus urėduose, magistratuose, ko nėra nė viename užsienio mieste, nustos noro keltis gyventi į Vilnių, del to miestas, nustojęs piliečių, bus pilnas vienų žydų; prasti žmonės, užuot klausius, ims tyčiotis, kai atėjęs į, galima sakyti, pašventintą vietą, atras žydą, o jame savo viršininką ir teisėją, po kuriuo būti nepridera, atsižiūrint tiek į padėtį tiek į religiją".

Tokio pat turinio prašymą padavę ir Gardino miestėnai. Jie atrado dar vieną priežastį, del ko negalima rinkti žydų urėdais, grynai vietos reikalus lytinčią.

Jau 200 m. tęsiasi byla tarp Gardino krikščionių ir žydų. Krikščionys buvo išgavę asesorių teismo sprendimą, kuriuo žydams buvo uždrausta mieste pirkliauti ir užsiimti amatais, o žydai, neveizdėdami į tai, pirkliauja ir yra užėmę beveik visus amatus. Todel gardiniškiai rūpinosi tą sprendimą įvykinti, prispirti bylos išlaidas atlyginti ir žydus nubausti už sprendimų neklausimą. Ši byla dar nebuvo pasibaigus. Jeigu, sako, prileistų žydus prie magi-

strato urėdų, tai tektų atiduoti į jų priešingos pusės rankas, tos bylos dokumentus, o tai esą negalima.

Kauniškiai taip pat įdavė savo skundą. 1803 m. birž. 24 d., jie taip pat tvirtino, kad pavojinga žydus prileisti prie urėdų, nes pakenktų krikščionims ir jų teisėms. Jie atrado dar vieną įrodymą prieš tat: „prisiekdinti ištikimai tarnauti Viešpačiui Dievui ir Carui ant teismo stalo pastatytas kryžius su nukryžiuotu Jėzumi Kristumi, jisai kiekvienam bus šventas..., o žydas, be abejo, būdamas netikėlis, visai į aną kryžiavimo figūrą nežiūrės, nes nuo to žydus pati jų tikyba atitraukia, atžagariai, laikydamiesi savo tikybos, bus prieš aną, del to, vieton laikytis privalomo teisėjui teisingumo, tiktai juoksis iš krikščionių įstatymo".

Tuo visus skundus ėmė nagrinėti Petrapily ir tuo tarpu sulaikė žydų rinkimus miesto urėdais.

Tuomet žydai subruzdo dirbti prieš tokį jų teisių siaurinimą. Visi Lietuvos kahalai išrinko vieną žydą, Iršą Dovydaitį, kuris rūpinos per įvairius žmones ir valdininkus aną žydų suvaržymą atmušti, bet nebepavyko jam ko nors pasiekti. Senatas nutarė, kad negalima įleisti žydų į magistratų teismus.

Renkant į miesto tarybas, žydai dabar jokių renkamųjų teisių neturėjo. Berods Lietuvos gen. gub. Rimski-Korsakovas, palaikiusis žydus, buvo leidęs rinkti žydus į miesto tarybą, bet Petrapilyje savo valia atmainė jo leidimą. Tik Guduose buvo galima rinkti žydai.

Žydai, apsigyvenę mieste, negalėjo gyventi ten, kur norėdavo. Būdavo jiems paskirtos gatvės, prie kurių jie galėdavo gyventi, pirkti ar samdyti namus.

Senovės Vilniuje, renkant gyvenamąją vietą, būdavo daroma žydams daugybė sunkybių. Užėmus rusams Vilnių 1658 m. miestėnai išgavo privilegiją, kuriąja įsakyta žydus išvaryti iš miesto už jo sienų[1]). Rusams išėjus, uždraudimas savaime išnyko. O dabar 1783 m. gruodžio 1 d. teismo sprendimu uždrausta gyventi dviejose gatvėse nuo Aušros Vartų iki Katedrai, ir nuo Trakų vartų iki šv. Jono bažnyčiai [2]).

Trakuose žydams talmudistams buvo visai uždrausta gyventi. Trakai atiduota karaitams (karaimams), o rabinistams 1835 m. liepta išsikraustyti [3]).

Tokios pat kovos su žydais ėjo ir Kaune. Bet įstatymai rašė viena, o gyvenimas ėjo savo keliu ir ėmė viršų.

Pasibaigus 1831 m. revoliucijai, Petrapilyje įkurta vakarų gubernijų komitetas, kurio uždaviniu buvo iš-

---

[1]) Levandov. Nr. 4. [2]) ten pat, 333 ir 363. [3]) ten pat 299, 333.

rasti priemones Lietuvos žemėms pritraukti prie Rusijos. Tarp svarstomųjų klausimų reikėjo išnagrinėti ir žydų padėtis. Gardino gubernatorius Muravjovas, žinomas sukilimo malšintojas (pramintas koriku), pamatęs žydų nuopelnus sukilimą malšinant, suprato, jog negalima žydų padėties palikti, kaip yra buvusi, todel pasiūlė pavesti kahalus magistratų priežiūrai o į šiuos įleisti žydus. Tokiu būdu bus galima prižiūrėti ir kahalus.

Ir tikrai, 1835 m. įstatymuose § 77 žydams leista rinkti į magistratus ir miesto valdybas. Bet kai reikėjo tatai vykinti, ušprotestavo prieš tai Dolgorukovas, Lietuvos gen. gubernatorius. Savo proteste jisai nurodė tas pačias priežastis, kurias pirmiau buvo iškėlę 1803 m. Kauno miestėnai, kad nepriderą leisti žydų į teismus, kur stovįs kryžius. Del to Dolgorukovas norėjo visai prašalinti žydus iš magistratų, o jeigu jau tatai nebūtų galima, tai galima duoti žydams tik $1/3$ visų išrinktųjų valdininkų, rinkti reikią sykiu su krikščionimis; bet žydai valdininkai tegalėtų turėti balsą tik bylose tarp vienų žydų ar žydų su krikščionimis, o negalėtų kištis į bylas vienų krikščionių tarpe. Prieš tat protestavo keli kahalai, kurie išrinko savo atstovus ir išsiuntė juos į Petrapilį, o jie jau padavė tam tikrų skundų vidaus ministeriui.

Visus tuos ginčus tarp kahalų ir Dolgorukovo perkirto 1836 m. geg. 18 d. įstatymas, kuris leido žydams dalyvauti visuose rinkimuose, davė jiems $1/3$ dalį išrinktų valdininkų, bet tik tose vietose, kur jau buvo žydų renkama. Pasirodo, jog nei Lietuvoj, nei Vilniuje, nei kituose miestuose iki šiol žydai rinkimuose nedalyvaudavo, todel Dolgorukovas ir dabar neprileido žydų į rinkimus pačioj Lietuvoj. Vėl pasipylė skundai ant Dolgorukovo, buvo ieškoma prieš jį galingų užtarytojų, kurie šiek tiek padėjo. Tuos ginčus vėl išsprendė naujas įstatymas, 1839 m. liepos 29 d., kur nurodoma vietos, kur žydai gali rinkti; tenai pasakyta, jog Vilniuje į magistratus rinkti negali. Šiaip krikščionys ir žydai renka skyrium. Paduoda balsą žydai tenai, kur bylinėjas bent iš vienos pusės žydas. Šiaip į teismus jie niekur neįleidžiami, išėmus tokius, kur baigiama administratiniu keliu.

Tik viename atsitikime visai užmiršta išspręsti, ar reikia prileisti žydus renkant įkainotojus (ocienščiki). Ne sykį, apsiimant valdžiai atlikti kokį didelį darbą ar atperkant, reikia pristatyti įkaitą, iš kurio atlyginami galimieji ištikti iždui nuostoliai. Įkainotojai, miesto renkami, turėjo apspręsti įkeičiamų namų brangumą, o jeigu vėliau pasirodytų, kad jų vertybė padidinta, tai įkainotojai patys atsa-

kydavo turtu. Žinoma, negalėjo ir nenorėjo atsakyti už tokį žydų namų įkainojimą krikščionys, ir, jiems norint, įstatymais išaiškinta, jog įkainotojais gali būti ir žydai.

Pagaliau, 1844 m. kahalai panaikinti, bet tai padaryta tik popieriuj. Žydai nuolatos turėjo reikalų su miestų valdybomis, į kurias jų neįleisdavo. Taigi kahalas pasiliko, veikdavo jisai ir toliau. Jį palaikydavo tie patys išimtinieji įstatymai, tik dabar jis veikdavo slapta, įvairiomis matomomis ir nematomomis formomis.

Nuo 1862 m. valdžia pradėjo rinkti medžiagą permainyti, o teisingiau sakant, sudaryti miestų savivaldybėms. Miestuose buvo sušauktos tam tikros komisijos. Tarp kita ko tenai nagrinėta ir tas klausimas, ar galima prileisti žydus būti rinkėjais ir renkamais į miestų savivaldybes ir, jeigu galima, tai kuriomis sąlygomis. Dauguma miestėnų nurodinėjo, jog reikia į miesto tarybas rinkti dalį iš svetimtaučių — žydų ir kitų. Gardino Komisija sutiko prileisti į miesto galvinius žydus, baigusius universitetą, Lydos komisija — kad miesto galva gali būti ir žydas, kuris mokės rusiškai, ir nespirs visų jo reikalaujančių kalbėti žydiškai.

Vidaus ministerija (Valujevo, prielanki žydams), išdirbdama įstatymą miestų savivaldybėms, buvo nustačiusi, jog žydus galima rinkti į magistratus, tik ne į miesto galvinius, ir nedaugiau kaip 1/2 visų valdybos narių.

Naujas vidaus ministeris, Timašėvas, pertaisė šį įstatymo sumanymą ir sutiko duoti žydams magistrate tik 1/3 dalį visų vietų.

Pasipriešino tam finansų ministerija, kuri turėjo daug reikalų su žydų pirkliais. Komisijų darbai ilgai užsitęsė. Buvo ir tokių balsų, kurie sakė, jog žydams nereikią leisti naujų įstatymų, nereikią spausti jų, bet reikią panaikinti ir visa tai, kas juos skiria nuo krikščionių; reikią visai panaikinti žydiškos įstaigos, lai visiems viskas esą bendra su krikščionimis, jei bent mokyklose galint būti dėstoma jiems žydų tikyba. Bet tas sumanymas patiems atgaleiviams žydams nebepatiko. Kiti, be abejo, buvo už seną praktiką.

Įstatymas 1870 m. birž. 11 d. paliko žydams tik 1/3 dalį vietų be miesto galvinio. Bet 1892 m. birž. 11 d. įstatymas visai atėmė teisesžydams rinkti ir būti išrinktu, tik gubernijos valdininkai miestų reikalams prižiūrėti paskirdavo žydus rinktinius (glasnyje) kiekviename mieste skyrium, vidaus ministerio nuožiūra, bet nedaugiau kaip 1/10 visų magistrato narių.

1905 m. neatnešė jiems nieko nauja. Taigi rusų carinė biurokratija, neveizdint į turtingųjų politikos pataikavimą, nieko nedavė.

Nepriklausomoj atstatytoj Lietuvoj visi žydų suvaržymai buvo panaikinti, tarp jų ir miesto savyvaldybių reikaluose [1]).

XVIII.

Tolesnės kovos del smuklių.

Kitokia jau buvo bajorų padėtis po 1831 m. Politinės jų teisės aprėžtos, įvesta didesnė priežiūra jų savivaldybėse, dargi jų ūkiui. Bet bajorai dar turi seimelius, kaip ir seniau, renka savo valdininkus, nagrinėja savo reikalus ir teikia valdžiai savo reikalavimus. Tarp kitų bajorų svarstytų klausimų randame bajorvedžių nutarimą 1834 m. vas. 28 d. apie žydus. Jie tenai sako: „Kad būtų padarytas tikras ir visus be išimties apimąs įsakymas, neišskiriant dvasiškių ir karališkų dvarų, kad žydai negyventų bajorų, dvarininkų ir net savo sodžiuose ir smuklėse ir tenai neužsiiminėtų nei degtinės varymu, nei pardavinėjimu“[2])

Taip pat jie prašė, kad žydai, kurie daugiausia, jeigu ne visur, laiko arklių paštą, dėliai blogo jo reikalų žiūrėjimo, eidami į varžytynes, padėtų kaucijos bent pusę sumos didumo, ir kad už kiekvieną nuostolį, ar už netvarką būtų galima atsiimti iš padėtų pinigų[3]). Tame pačiame posėdyje tuojau užprotestavo vienas Telšių bajorvedis K. Danilavičius, jisai atrado, jog tatai priešinga įstatymams, o tatai pakenksią patiems bajorams ir žydams. Bet jis nieko nesako apie žydus smuklėse. Kame mato bloga, jisai nepasako. Tą jo protestą pagamino baimė. Danilavičiui kiekvienas prašymas ar reikalavimas atrodė maištu, kaip jisai bijojo sutikti, kad būtų atgaivintas, kad ir kitokiu pavidalu, Vilniaus universitetas, nes valdžia į tai esą nemaloniai pažiūrėtų[4])

Galutinai bajorvedžių 1834 m. gruodžio mėn. 6 d. susirinkime nutarta prašyti valdžią, kad žydus išvytų iš sodžių ir smuklių, prisilaikydama esamų įstatymų[5]). O jį valdžią taip ir nevykino. Bajorų susirinkimas 1837 m. III. 15 d. nutarė vėl prašyti karo gubernatorių pildyti įstatymus del degtinės ir žydų. Sumanymas kilo iš Kauno, palaikė jį Trakų atstovai, ir susirinkimo protokole šitaip užrašyta: „Paskui Kauno pavietas, o su juo kartu ir Trakų pavietas siūlo paprašyti, kur reikia, idant pilnai būtų vykinamas įstatymas, uždraudžiąs žydams ir sodžiaus bajorams varyti

---

[1]) Be nurodytų išnašuose šaltinių naudojaus *Gesseno* knyga „Jevrei v Rosii“ (p. 192—289).

[2]) V. D. B. 1834, II. reik. lit. *K.* [3]) *ten pat*, lit. *L.* [4]) *ten pat.* [5]) *ten pat* 1834. XIIb § 5.

degtinę savo bravaruose, nes šie dėliai žemės policijos neprižiūrėjimo, nemokėdami mokesčių už degtinę, padaro nuostolių tiems, kurie apmoka už tą privilegiją.

„Kadangi įstatymai draudžia šitokius nusižengimus, tai susirinkimas įsakė Gubernijos bajorvedžiui kreiptis prie Kunigaikščio dėliai įstatymo pildymo, kad žydams, turintiems savo žemės kąsnelius arba mišką, būtų uždrausta statyti smukles prie plentų, neišduodant jiems planų, ir kad nebūtų duodama jiems pagalbos gildijos, kurioms visai negali rūpėti sodžiaus smuklės, taip pat seimas rado reikalingu, kad pavieto bajorvedžiai atkreiptų į tą piktnaudžiojimą ypatingo dėmesio, ir, gavę iš dvarininkų tuo reikalu skundus, prispirtų žemės policiją uždaryti neleistuosius bravarus, o jeigu ši nesiskubintų to padaryti, tai kad kreiptųsi į atatinkamąją vyriausybę [1]).

1840 m. vasario 19 d. bajorų seimelis, vienam iš jo narių, Antanui Chominskiui, pasiūlius, kad žydus prašalintų iš bravarų ir nuo propinacijų, kad iškraustytų juos iš sodžių į miestelius, kad uždarytų bravarus tose valdose, kur nėra tat leista, susirinkimas toliau nieko nenutarė, tik prašo vyriausybę pildyti įstatymus.

Bajorų balsas, matyti, nebuvo išklausomas, kad dar 1843 m. pakartoja tą patį prašymą, tik bus tai plačiausias raštas, bajorų surašytas tuo reikalu. Tris dienas kovo 1, 2 ir 3 svarstinėjo bajorų atstovai tą klausimą, ir, galų gale, randame šiaip užrašytą protokole.

„... nagrinėjo tarp kita ko, kad degtinės varymas šioj gubernijoj, būdamas didžiausia valdžios pramonės šaka, varžomas žydų, gyvenančių po sodžius ir smukles ir daugelio gyventojų, nepildančių esančių apie tat įstatymų, o ypačiai: 1) išėjus įstatymui, Aukščiausiai užtvirtintam 1842 m. birž. 4 d. apie akcizą nuo įmonių ir vietų su smulkiuoju svaigalų pardavinėjimu, dvarininkai, aprūpinę prigulinčius jiems šinkius ir smukles tam tikrais leidimais, ėmė pardavinėti degtinę tiktai tokiomis kainomis, kokias nustatė Gubernijos Komitetas, žydai gi, pirkdami urmu sutartimi, parduoda žemiau už paskirtą taksą, ir pasidaro didelę degtinės atsargą, parsiveždami jos iš įvairių pusių, kur tat jiems pigiau atseina, laiko sandėliuose ant nuosavios ar samdomos žemės plotų klėtyse ar sklepuose; o paskui tą degtinę vėl parduoda urmu tokiomis pigiomis kainomis, kokiomis aplinkiniai dvarininkai iš savo bravarų parduoti negali, tokiu būdu žydai prisivilioja vartotojus, apsunkina vietos dvarininkams pardavinėti savo degtinę,

[1]) V. B. D.

daro tuo jiems gerokų nuostolių, o prastiems žmonėms daro progos labai daug išgerti svaigalų, kas yra priešinga aukščiausiai Caro valiai, o tuo tarpu dvarininkai, laikydami bravarus daugiausiai gyvuliams ir žemei tręšti, moka iždui iš savo pajamų akcizo nuo revizinių dūšių ir žyminio mokesčio už liudijimus. 2) Daugelyje vietų žydai, įgiję nuosavybėn nedidelius žemės gabalus, įsteigė ir laiko tenai degtinės bravarus, šinkius ir smukles, nors įstatymu Sąvados 117 § apie akcizus teisę varyti degtinei priklauso tiktai dvarininkams ir valdytojams karališkųjų dvarų. 3) Tokios pat įstaigos yra ir tose vietose, kur jos negali būti to paties tomo 125 §, kur pasakyta: „uždrausta dvarininkams kurti degtinės bravarus, šinkius ir smukles 1-a atskiruose žėmės gabaluose, atskirtuose nuo savo dvarų, jeigu tie plotai nepaminėti senovės inventoriuose, arba jie būtų perėję palikimo keliu, ir 2-a plikoj žemėj be valstiečių, nesujungtoj tiesioginai su gyvenamu dvaru. Tačiau jeigu toj žemėj dvarininkas pasodins nemažiau kaip 10 revizinių dūšių, tai jam leidžiama kurti degtinės bravarą, šinkių ir smuklių. Tai palaikydavo bajorai ir pirmiau, kreipdamiesi su savo prašymais, visuomet per rinkimus atnaujindami ir priimdami dėmėn, kad: a) išleidžiant įstatymą apie akcizus nuo vietų smulkaus svaigalų pardavinėjimo, laikantis tikros Virš. ukazo liep. 4 d. 1842 m. prasmės, norėta sumažinti vis augantį su skriauda dorai ir sveikatai baisiai didelį vartojimą svaigalų, pasirūpinti panaikinti augimą smulkaus svaigalo pardavinėjimo vietų skaičiaus augimo, ir drauge kovoti su jų pardavinėjimo labai žemomis kainomis; b) pasiekti tam šventam tikslui apsunkina vien žydų landumas, kurie, užsiimdami sodžiuose ir smuklėse tik svaigalų pardavinėjimu, nepildydami tik Caro patvirtintų taisyklių, platina blogos įtakos žmonių artojų klasėj; c) šiam piktui panaikinti juos jau išvaro iš karališkų dvarų, kaip jau praneša čionykščias Iždo Turtų Rūmas savo rašte šių metų sausio 14 d. N 7 gubernijos bajorvedžiui, kviesdamas ir bajorus išvyti žydus iš savo dvarų — ir d) šita priemonė reikalinga valstiečių būviui pagerinti, nes visos kitos priemonės, esant žinomam žydų gabumui išsisukti, nieko negelbėtų. Bajorų susirinkimas (seimelis) vienu balsu nutarė: 1) laikytis taisyklės, kad be išimties visuose didžiųjų ir mažųjų bajorų dvaruose, niekas iš žydų, užsiimančiu pardavimu svaigalų, jokiu būdu negalėtų nei gyventi, nei laikyti degtinės bravarų, smuklių, šinkių ir kitų geriamųjų įstaigų, nei vežioti bei pardavinėti degtinę po sodžius ir bažnytkiemius, o gali būti pakenčiami tik artojai, malūnų laikytojai, amatninkai ir degtinės varytojai, bet šie pasto

rieji privalo turėti tam tikrus apie savo mokėjimą liudijimus, bet ir tai tąja sąlyga, kad jiems visiems be išimties nebūtų leidžiama varyti degtinę nei sau, nei parduoti, nei išmainyti valgomiems daiktams ant degtinės. Be to, visi bajorai prisižada išvaryti žydus, šinkuojančius svaigalais, iš savo dvarų, vyriausybei užtvirtinus jų sumanymą, tuojau per pirmą kontraktą, koks, paprastai, čionai yra priimtas, būtent balandžio 23. O jeigu koksai dvarininkas, praslinkus tam rakui, per vieną mėnesį leis gyventi pas save žydui užsiimančiam svaigalų šinkavimu, užmokės baudos sidabro 30 rub. už kiekvieną smuklę, o toliau už kiekvieną mėnesį po 60 rub. sidabru, iš šitų pinigų viena pusė eina į invalidų kapitalą, antroji gi Vilniaus Labdarių Draugijos naudai; prižiūrėti gi, kad tatai būtų tikrai pildoma, pavedama tiems bajorų deputatams, kurie privalo prižiūrėti teisingą svaigalų pardavinėjimą; apie dvarininkus ir smulkiuosius bajorus, nenorinčius pašalinti iš savo valdų žydų, pardavinėjančių svaigalus, praneša vietos pavieto bajorvedžiui, o šisai per žemės policiją prispiria kaltininką pašalinti tuojau žydą ir užmokėti tenkančią baudą, kuriuos pinigus gavęs, įmoka gubernijos bajorvedžiui, šis išsiųs, kur reikia; be to, nedraudžiama niekam iš dvarininkų pranešti pavieto, o reikalui esant, ir gubernijos bajorvedžiui apie tokius, kurie tebeleidžia žydams savo dvaruose pardavinėti degtinę kokia nors priedanga. O kadangi Iždo Turto Rūmų įsakymas apie tai, jog uždrausta karališkųjų dvarų nuomotojams atiduoti žydams atpirkimą smuklių ir šinkių su teise tenai pardavinėti ir leisti gerti ant vietos bažnytkiemiuose, sodžiuose ir prie visų traktų bei sodžiaus kelių, išėmus vieškelius, palyti tik tuos dvarus, kurie atiduoti nuomon nesenai padarytomis dermėmis, bet, kur leista išdavinėti žydams smukles prie vieškelių, jeigu jos stovi atskirai, ne arti nuo sodžių ir už 50 varstų nuo sienos, bet apie žydus, gyvenčius dvaruose, kurie išduoti nuomon seniau, nieko nepasakyta. Be to, dar žydai gyvena ir kunigų dvaruose, tai kad panaikinus visur iš jų pusės piktnaudžiojimus, pavedama Vilniaus gubernijos bajorvedžiui, pranešus kur pridera, pašalinti žydus iš visų apskritai karališkų ir dvasiškių dvarų ir smuklių prie vieškelių leidus jiems lygiomis su kitais gyventi tik tuose miesteliuose, kurie, laikantis Aukščiausių taisyklių apie smulkiųjų svaigalų pardavinėjimą, pasiliko tuo vardu, ir pardavinėti juose ant vietos degtinę, kaina, įvesta smulkiam pardavimui. Priežiūra poniškųjų miestelių pavesti taip pat aukščiau minėtiems bajorų deputatams, o kad tatai būtų įvesta iždo ir kunigų dvaruose, prašyti Iždo Turtų Rūmo, ir 2-a prašyti, kur reikia,

vyriausybės, kad ji, jeigu ras tinkama, a) kad nebūtų nuostolių daromų dvarininkams, turintiems teisę varyti degtinę perpirkti, kad leistų pardavinėti urmu degtinę žydams, kainomis, nustatytomis smulkmenoms pardavinėti ir b) laikantis Vt. Įst. Sąv. § 125 apie akcizą visus tuos degtinės bravarus, smukles ir šinkius, kurie yra neleistose vietose, tame skaičiuje ir nuosavėj žydų žemėj, uždaryti ir uždrausti toliau varyti ir pardavinėti degtinę"[1]).

Kraustymas žydų iš dvarų ir nuo pasieno ėjo pamažėli. Daugelis dvarininkų prašo vyriausybę palikti žydus prie bravarų, kaipo meistrus, nes kitų nėsą.

Toliau, esti dar kitokių kliūčių. Pavyzdžiui, reikia iškraustyti žydą už 50 varstų nuo sienos, tai dvarininkai prašo vyriausybę išmatuoti nuo sienos tolumą, o tam reikia turėti matininkas ir t. t. Tatai valdžiai sunku daryti, o tam vienam dalykui stačiai ir nepatogu. Vietos policija nevisuomet rūpinos pildyti įstatymą. Dvarininkai pasiskundžia vyriausybei, gubernatorius įsakydavo policijai pildyti įstatymus, bet viskas pasilikdavo senoviškai.

Iždas savo dvaruose, išnuomodamas juos, nelabai taip jau rūpinos girtybės mažinimu. Kaip matyti iš dermių, nuomotojas gauna malkų dykai, alui ir midui daryti, visos dvaro smuklės jam priklauso, tik jis nebegali naujų užvesti, arba įtaisyti pas valstiečius; smukles gali pats laikyti ir kitiems išnuomoti, tik nežydams.

Šiaip valdžia rūpinosi degtinės pagerinimu ir papiginimu. 1840 m. vienas mokytas rusas, akademikas Neliubinas, parašė knygutę, pavadintą „Trumpos žinutės apie degtinės daryma", ją išspausdino valdžios gubernijos laikraščiai. Tenai tasai mokslininkas įrodinėja, jog bulbinė degtinė neturi ciano rūgšties, todel jos darytojai bravarninkai ir jos gėrikai gali būti ramūs. Jis dar paaiškina, jog bulbinė degtinė niekam nekenkia, todel ir nurodo, kaip ji reika daryti.

Dvarininkams, matyt, tos knygelės būta taip reikalinga, jog Zarasų bajorvedis išsiuntinėjo ją po visas parapijas visiems dvarininkams ir tiems, kas norėjo [2]).

Degtinę atpirkdavo, paprastai, žydai. Žinomas daiktas, būdavo del to susidūrimų su varžytojais. Žydai, turėdami savo policiją ir žvalgus, sekiodavo, kas jiems daro nuostolių.

Įdomus epizodas atsitiko Vilniuje 1847 m. tarp žydų ir vieno vienuolyno.

---

[1]) V. B. D.

[2]) V. B. D. 1840.

Vilniaus bernardinai liuosai darė alų, o degtinę vežė sau iš kitur, nemokėdami atpirkėjams žydams nei muito, nei akcizo. Šie, pajutę, kad gabena neapmokėtą degtinę, pradėjo saugoti. Kelis sykius jau buvo nutvėrę vienuolyno žmones, ir jiems teko susipažinti su policija. Vienuolyno vyresnysis, pasijutęs užgautas, skundžiasi vyskupui ir prašo užtarti vienuolyną prieš žydų užpuolimus, nubausti kaltuosius ir apginti vienuolyną nuo pavojaus.

Vyskupo, matyti, neįtikino prioras, nes jis nerado žydų kaltybės, o iš savo pusės rado reikalinga paaiškinti vienuoliams, kokios yra atpirkėjo teisės. Miesto ir priemiesčio vienuolynai galį savo reikalams parsivežti degtinės, tik užmokėję muitus; alų gi savo reikalams galima esą daryti be jokių muitų, tik reikią pranešti apie tat atpirkėjui. Bet daryti alaus kitiems ar pardavinėti draudžiama, o jau padarytasai atimama ir atiduodama atpirkėjui.

Vyskupas buvo gavęs žinių, jog kai kurie miesto vienuolynai slapta persivežą spirito, alų darą be akcizo žinios, ir primena, kad tai draudžiama, ir apie tai išsiuntinėtas šitas paaiškinimas visiems vienuolynams [2]).

XIX.

Ieško pagalbos užsieniuose.

Lietuvos ir Lenkijos žydai ieškojo užtarimo ir užsienyje, naudodamiesi bloga finansine rusų valdžios padėtimi, kaip tik gavo progos tat daryti: 1840 m. iš Rotšildų turėjo gauti paskolos rusų caras; bet dabar jų šeimynoj, kuri skolijo pinigus visiems, neatsižiūrėdama kokiam tikslui duoda, by tik mokėtų palūkanas ir grąžintų skolas, įsimaišė žydų gynėjas, pagarsėjęs jų tarpe Mozė Montefiorė. 1842 m. imant žydus į rekrutus, Europos spauda, ypač vokiečių, „tylėjusi“ kol ėmė kitus; labai skersavosi į rusus, ėmė užpuldinėti rusų valdžią, tarp kita ko ragindama Rotšildus ir Montefiorę nebetylėti ir įsikišti į tą reikalą, ypač pasitaikius tokiai gerai progai — rusai del neužderėjimo javų ieškojo kur pasiskolijus javų užsienyje. Rotšildai bene bus darę kliūčių, ir caras Mikalojus stengėsi dargi gauti pinigų Lenkų karalijoj. Čia Varšuvoj pavyko gauti iš kelių bankininkų vis pasiūlymų paskolyti, bet tokiomis sunkiomis sąlygomis, kad ir iš to nieko neišėjo.

---

[1]) V. V. K. rank. Б — 54—169.

Skundai į užsienį pas Montefiorę ėjo ir toliau, bruzdėjimas nesiliovė, pinigai buvo reikalingi, ir rusų valdžiai teko dargi pasikviesti Montefiorę į Petrapilį žydų švietimo reikalais. 1842 m. jis ketino atvažiuoti; prie progos norėjo apvažiuoti žydų gyvenamas vietas, susipažinti su žydų padėtimi ir pasikalbėti tuo reikalu su pačiu caru. Rusų gi atstovai linkėjo, kad jis aplankytų tik vieną carą. Tuomet Montefiorė dėliai kai kurių priežasčių negalėjo išpildyti savo norų ir nevažiavo. Praslinkus 4 metams, 1846 m., kaip tik išėjus įsakymui, kad žydų negalima imti į valstybės tarnybą, Varšuvos žydų bendruomenė išsiuntė į Londoną delegacija pas Montefiorę, prašydama užtarimo. Tarp tų nusiskundimų valstybės tarnyba užima nemaža vietos. Valstybės tarnyba pasidarė jau žydams dideliu dalyku, nes jų inteligentų skaičius augo. Kasmet šiek tiek žmonių išeidavo rabinų ar kitas mokyklas. Į rabinus jų neimdavo, į kitokius darbus neįsileisdavo; kentėjo nuo to inteligentija, taigi iš pasiturinčiųjų klodų tarpo; pirmieji atsiliepė Varšuvos žydai. Dabar Montefiorė pasiryžo važiuoti į Rusiją. Kovo 1 d. 1846 m. jis buvo Petrapilyje, 9 d. priėmė jį caras, kuris žadėjo pasirūpinti žydų padėtį pagerinti. Lipšnūs buvo ir ministeriai. Montefiorė aplankė Vilnių, Varšuvą. Rusų valdininkai jį priimdavo su pagarba. Caro vietininkas Varšuvoj atvirai pasisakė, jog nerandąs reikalo žydus šviesti ir nesutinkąs duoti jiems daugiau teisių. Montefiorė dar sykį matėsi su caru Varšuvoj. Grįžęs į Londoną, jis išdėstė carui ir jo vietininkui savo nuomones žydų reikalu, blogumui pašalinti rado vieną išėjimą — duoti žydams pilną lygybę su kitais valdiniais, bet Lenkijos vietininkui pridėjo, jog reikia bent leisti žydams eiti į valstybinę tarnybą, taigi prašė patenkinti nors negausingų apsišvietusiųjų žydų reikalavimus. Valdžios komisijos ilgai galvojo apie tą punktą, ilgą laiką rinko medžiagas tam dalykui išaiškinti. Vos 1852 m. Teisingumo komisija išsitarė, jog žydų į advokatūrą leisti negalima, panašiai pasisakė Gydytojų komisija del įleidimo žydų į aptiekas (į farmaceutus) [1].

XX.

Blaivybė.

Kadangi daugelis žydų sodžiuose, miestuose ir miesteliuose vertėsi smukliavimu, tai kiekviena kova su girtybe buvo jiems nepageidaujama ir kenkė smuklininkams, ku-

[1]) *D, Kandel.* Żydzi w Królestwie Polskiem po 1831 r. („Bibl. Warsz." 1910, III).

riems rūpėjo, kad kuo daugiau išgertų. Patys blaivūs, o blaivininkai jiems buvo priešais, ir jie spyrėsi prieš tai, kad platintųsi blaivybė žmonių tarpe, ir nyktų girtybė. Blaivybė ėmė stiprėti XIX amž. viduryje, daug prisidėjus prie jos platinimo bažnytinėms blaivybės draugijoms.

Žemaičiuose (Šiaulėnuose ir Šiauliuose) jau 1846 m. atsirado keli kunigai blaivininkai, dar pirm negu papa buvo patvirtinęs blaivybės brolijas (1851). Užnemunėje, prašant vyskupams 1857 m., rusų valdžia nedavė leidimo jos kurti, bet jau 1858 m., beaugant blaivybei abipus Nemuno, valdžia ėmė žiūrėti į tai pusiaumirka. Ir dabar ėmė labai greitai augti blaivininkų skaičius, ypač lietuviškai kalbančioj Lietuvos daly. Didžiausias platintojas buvo vysk. Valančius.

Tasai judėjimas sukėlė daug pasipriešinimo. Rusų valdžia skersavo del to, kad jisai mažino iždo pelną, be to politiškai didino katalikų kunigų įtaką; žydai smuklininkai — kad nustodavo duonos, dvarininkai — kad reikėdavo išsižadėti bravarų ir smuklių.

Iš vietos gyventojų akylesnieji dvarininkai supranta, jog laikas pereiti prie kitos ūkio formos, iš kitos pusės jaučia, jog blaivybė gali pakenkti rusų valdžiai, todel norėtų rasti išeitį, kuri nepakenktų jų kišeniui. Degtinės varymas duodavo jiems daug pelno, reikėjo pereiti verstis pieno ūkiu. Kiti ima daryti alų, silpnesnį svaigalą. Taigi del to dalis bajorų ir dvarininkų priešinos blaivybei, ypač tuo pasižymėjo rusų dvarininkai.

Bet iš visų didžiausi blaivybės priešai buvo žydai, nes užsidarius smuklėms neturėtų kuo besiversti, turėtų kraustytis į miestus ir miestelius, o ir ten sunki padėtis.

Smuklininkai kovojo prieš blaivybę, ypač kad jiems padėjo ir rusų valdžia — vietos policija, gubernatoriai, generalgubernatorius. Kovos formos buvo kuo įvairiausios. Smuklininkai nugirdo blaivininkus, dykai duodami degtinės, agituoja prieš blaivybę, gąsdina, įskundžia blaivybės darbuotojus. Nugirdyti prasimanydavo visokių būdų: vaikščioja po sodžius, vaišina, o paskui ant blaivininkų pakursto girtuoklius paduoti tikrų ar prasimanytų skundų.

Buvo atsitikimų, kad, žydams prašant, buvo verčiami žmonės girtuokliauti, buvo ir tokių, kad už nenorėjimą laikyti žydo smuklininko reikėjo sodžiui mokėti baudos.

Tuomet ir kunigai ėmė varyti agitaciją prieš žydus. Kai kur net buvo uždraudę žmonėms pas juos užeiti, per šventes ir muges statė sargybą iš blaivininkų prieš smukles. Į žmones paleista dainų, kur pajuokiama girtuokliai, kad

žydams bus po visam, aplinkraščiuose nurodoma nevalyvi smuklininkų darbai.

Žinoma, ne visi kunigai dėjosi: vieni tai darė del vyskupo Valančiaus akių, kad jam įtiktų, kiti gi patys mėgo išgerti, dargi turėjo smuklių ir, žinoma, nenorėjo sau pelno mažinti.

Rusų valdžia gynė smuklininkus žydus. Pav., ji reikalavo iš vyskupo perkelti Anykščių kleboną į kitą vietą „už kurstymą žmonių prieš valdžią ir *žydus.*"

Rusų valdžia išsigando blaivybės agitacijos, nes iždas turi nuostolių, didėja kunigų politinė įtaka, labiau apsišviečia liaudis, klausinėja vyskupų apie blaivybės teisėtumą, jos tikslus, norus ir ar ji būtinai reikalinga. Kunigai blaivybei praplatinti naudojasi visokiomis priemonėmis, ne tik bažnytinėmis, paveikti į žmones.

Sukakus blaivybės metams, gieda bažnyčioj „Te Deum", kad „išsigelbėjo nuo girtybės ir *žydų* vergijos".

Po kelerių metų girtybė vėl kelia galvą, drąsesnieji gėrikai demonstratyviai geria ir tt., — ir žlugo blaivybė del sukilimo, valdžios persekiojimo, nes ji buvo laikoma politikos draugija.

Žydai smuklininkai tame ginče darė įtakos valdžiai, rado galingų užtarytojų ir laimėjo[1]).

Žydai smuklininkai, besigindami del teisės verstis svaigalais, palengvino, be abejo, atsirasti visokioms paskaloms apie tai, kad žydai vartoją vaikų—krikščionių kraują. Šiaulėnų pav. rado užmuštą vaiką. Zmonės ėmė kaltinti tuo žydus, bet tas dalykas, matyt, taip ir liko neištirtas[2]).

* * *

Mirus carui Mikalojui (1855 m.) ir beveik tuo pat laiku jo vietininkui Varšuvoj Paskevičiui (1856), žydai laukė daugelio atmainų savo naudai, nes jau buvo ėmęs pūsti kitas vėjas, palengvinimų laukė ir kiti gyventojų klodai. Bet žydai tuo tarpu nieko gera nepajuto, neprasidėjo dar reformos, dar laikėsi senieji rusų valdininkai, tęsėsi senoji jų politika.

Kitaip klausimas virto pajutus, jog gali ištikt sukilimas. Vielopolskio programoj buvo sprendžiamas žydų klausimas kitaip negu buvo pripratusi daryti rusų valdžia[3]).

---

1) Literatūra: Прыжовъ. Исторія кабаковъ въ Россіи. 1868. M. Brensztejn. Bractwa trzezwości na Litwie. („Rocz. tow. Przyj. Nauk. w Wilnie. VI) — A. Alekna. Vyskupas Valančius ir Blaivybė („Vienybė" 1918 N 7—11)

2) „Kurjer Litewski" 1861 N 45 p. 445.

3) D. Kandel. Żydzi w Król. Polsk. do 1831 r. („Bibl. Warsz." 1910 t. II p. 554—8.)

XXI.

1863—64 m. sukilimas.

Įvairi žydų padėtis atsiliepė į jų elgimosi sukilimo laiku 1863 m.

Turime jų tarpe atskirų asmenų, kurie padėdavo sukilimui, kiti padėdavo rusams, treti uždarbiaudavo iš vienų ir kitų.

Dauguma gi laikėsi nuošaliai, nes sukilimas nežadėjo jiems daug gera.

Kai kurie sukilėliai skersavo į žydus, laikydami juos rusų šnipais. Iš tikrųjų, tokių atsitikimų būta. Pagavę juos kardavo; taip buvo pakartas žydas Geršonas Ežerėnų paviete 1863 X. 14. 26. [1]).

Vienas iš Laikinosios valdžios narių, Jeleńskis, visus žydus laikė rusų šnipais, tad neįsileisdavo į savo dvarą nė vieno žydo. Ir jau to vieno užteko rusų žandarams, kad įtartų Jelenskį, jog jis esąs maištininkas.

Gen. gub. Nazimovas turėjo savo šnipą iš žydų — Alpatovą.

Savo keliu buvo žydų, kurie teikė sukilėliams žinių apie rusus, persergėdavo apie gresiantį sukilėliams pavojų.

Vilniuje žinomas buvo tuom Kinkulkinas [2]).

Bet būta ir tokių žmonių, kurių pačių dalyvauta sukilime. Daugiausia tai būta apšviestos jaunuomenės, labiau savo kultūra susiliejusios su vietos gyventojais. Daugiau tokių atsitikimų turime Lenkijoj Užnemunėj ir kitur, negu šiapus Nemuno Lietuvoj. Užsiliko žinių apie du žydu iš Suvalkijos. Vieno iš jų, Jankelio (be pavardės), žūta mūšyje Seinų paviete, o kitas, Leiba Lipmanas, gimęs Seinuose, pakartas Suvalkuose 1864 m. bal. 14 d. už tai, kad buvo tautinių žandarų vachmistru [3]).

Rusų valdžia Lietuvoj, o ypač jos atstovas Muravjovas, skersavo į žydus. Pastebėjo, jog kai kurie žydai, neva pirklybos reikalais, važiuoja į užsienius, o iš tikrųjų vežioja sukilėlių laiškus, ar atvirkščiai, įvairūs sukilėlių agentai važiuoja Lietuvon iš užsienio žydų pasportais, todel daroma žydams visokių sunkumų: tiksliai sekiojama atvažiavimo ar išvažiavimo priežastis, iš atvažiavusių reikalaujama paranka ar rekomendacijos, jiems nurodoma gyvenimo vieta ir t. t.

---

[1]) M. M. Lauko Audit. 1863 N 523.
[2]) Ten pat 1864 m. N 304 l. 5.
[3]) Merwin. Żydzi w powstaniu. 1863 m

Vilniaus žydai nuolatos turėjo būti tarp kūjo ir priekalo: čia kibdavo Muravjovas, čia bijodavo sukilėlių.

Daugumai žydų tas sukilimas buvo neparankus. Jos kapitalai buvo dažniausiai dvarininkų rankose, ir del sukilimo turėjo apsistoti prekyba ir pramonė, kuri buvo beveik vienų žydų rankose.

Bijodami keršto, nedrįso įteikti carui adreso pareiškimo, jog piktinas sukilimu ir yra ištikimi jo valdžiai. Del to Vilniaus žydai, lygiomis su kitais gyventojais (lenkais), turėjo mokėti baudos 10.000 rub. (nors iš pradžių buvo paskirta 25.000 rub). Galų gale, apsigynę nuo pavojaus, pasirašė ištikimumo adresą.

Netrukus po to, žydų veikėjai pradėjo platinti rusų raštą ir rusų kalbos mokslų tarp žydų nepasiturinčios jaunuomenės, nes iki šiol rusiškai galėjo mokytis tik turtingieji. Tas rusinimas dargi pasidarė priverstinas[1]).

Ir nuo to laiko rusų kalbos žinojimas ėjo platyn ir platyn, ir nežiūrėjimas į vietos kalbas ėjo didyn. Puolus politinei dvarininkų rolei, jau ėmė žiūrėti rusų,

---

Priedai.

1.

Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Vytauto gromata Brastos žydams, duota 1388 m. liepos 21 d. Lucko m.

Viešpaties Vardan, amen.

Idant senystė neduotų užmiršimo daiktams, kurie tinkasi laike, mandrus atsargumas surado, jog galima tat padaryti gromatų patvirtinimu ir įteikimu parodymais pastiprinti.

Del to mes Zygmantas, iš Dievo malonės Lenkų karalius, Didysis Lietuvos, Rusijos, Prūsijos, Žemaičių kunigaikštis, ir kitų žemių viešpats ir veldėtojas, šituo mūsų raštu skelbiame visiems, kuriems reikia žinoti, dabar esantiems ir ateityje kuriems pateks:

Mus prašė mūsų žydai: iš Brastos, Trakų, Gardino, Lucko, Volodimiro ir mūsų kitų Didž. Lietuvos Kunig. miestų, ir išdėjo prieš mus šviesiausio kunigaikščio ir viešpaties Aleksandro, arba Vytauto, Didžiojo Lietuvos kunigaikščio privilegiją, kurioj išrašytos jų teisės ir laisvės, ir

---

[1]) Steinberg. Muravjov i jevo otnošenije k jevrejam Vilny v 1863—64 g. „Russkaja Starina". 1901 m. N 2, p. 305—320.

prašė jie mus, kad šitą privilegiją pastiprintume ir patvirtintume, o šioji privilegija šitais žodžiais išdėstyta.

Viešpaties Vardan, amen.

Mes, Aleksandras, arba Vytautas, iš Dievo malonės Didysis Lietuvos kunigaikštis iš Gardino, Brastos, Droičino, Lucko, Volodimiro ir kitų veldėtojas:

Pareiškiame šituo mūsų lapu dabartiniams ir būsimiems, kuriems tat reikia žinoti arba išgirs skatydami.

Pasitarę su mūsų Tarybos ponais, davėme teisės ir laisvės visiems žydams, gyvenantiems mūsų valstybėje, kurios žemiau šitaip aprašomos.

1) Pirmiausia nustatome, kad (bylose) del pinigų ar kitos mantos, ar kitokio dalyko, kuris palyti žydų asmenį, bus galima liudyti prieš žydą dviem krikščionim ir trečiam žydui.

2) Taip pat, kai užsipuls krikščionis žydą, sakydamas, jog jam palikęs įkaitą, o žydas užsigins, ir krikščionis nenorės tuo tikėti, žydas prisiekęs del įnešto daikto, o krikščionis prisiekęs tai tvirtintų, turi jam už tai užmokėti.

3) Jeigu žydas, nepristatęs liudininkų, pasakytų krikščioniui, kad įkaitą yra davęs, o jis užsigintų, tai krikščionis turi užmokėti, arba pasiteisinti priesaika.

4) Taip pat, žydas gali priiminėti įkaitu visokių daiktų, kurie bus jam įkeisti, ir kaip jie tik nesivadintų, ir del jų nedaryti jokių kliūčių, išėmus skaras kruvinas ir šlapias, šventus bažnytinius rūbus, kurių nieku būdu negalės priimti.

5) Taip pat, jeigu krikščionis kibs prie žydo del įkaito, kurį turi žydas, kad šis esąs aną gavęs iš jo varu ar vagyste, tai žydas turi prisiekti, kad jis nežinojęs, kad buvo jam pavogta ar pagrobta, ir kuriu keliu yra gavęs, ir tokiu būdu nuvalys save, o krikščionis privalo užmokėti jam pusę palūkanų, kurių turėjo priaugti iki anam laikui.

6) Taip pat, jeigu del gaisro, vagystės ar grobimo priepuolio žydas nustotų savųjų ar įkeistųjų jam daiktų, tai krikščionis, kuris juos įkeitė, negali prie jo kibti, žydas gi gali priesaika nusivalyti.

7) Taip pat, jeigu žydai savitarpyje susivaržytų ir turėtų ginčų, tai mūsų miesto teisėjas negali imti iš jų teisiamųjų pinigų, bet tik Mes ar Mūsų seniūnas, bet jeigu jis teistų ir priderėtų jiems skirti baudą už nusižengimus, šitoksai teismas turi būti mums paliktas.

8) Taip pat, jeigu krikščionis padarytų žydams kokią žaizdą, toksai kaltininkas privalo užmokėti tiek bausmės,

kiek galės, mūsų nuožiūra, ir sužeistajam turi padaryti patenkinimo pagal jo žaizdų, kaip bajorui.

9) Taip pat, jeigu krikščionis užmuš žydą, reikia nubausti, kaipo kaltininką, o visa jo manta ir nekilnojamas turtas privalo patekti į mūsų rankas.

10) Taip pat, jeigu krikščionis suduos žydui, nepraliejęs kraujo, turi mokėti bausmės Mūsų žemės papročiu; o suduotam ir užgautam turi patenkinimo padaryti, kaip bajorui; o jeigu pinigų neturėtų, tuomet už tą nusikaltimą turi būti nubaustas, kaip teismas nuspręs.

11) Taip pat, žydui važiuojančiam per Mūsų Valstybę, niekas negali daryti kliūčių, o jeigu vešis prekių, turės užsimokėti paskirtus muitus visose muitinėse, kaip ir kiti moka.

12) Taip pat, jeigu žydai vežtų pro muitines savo papročiu numirėlį žydą iš miesto į miestą, arba iš pavieto į pavietą, arba iš vienos žemės į kitą, muitą iš jų negalima imti, o jeigu muitininkas vis delto paimtų iš jų bent ką, norime, kad būtų baudžiamas, kaipo plėšikas.

13) Taip pat, jeigu krikščionis ardytų jų kapus arba užpultų, norime nubausti jį Mūsų žemės papročiu ir teisėmis, o visą jo turtą pasiimti sau.

14) Taip pat, jeigu kas mes ką nors į žydų mokyklą, tas privalo užmokėti Mūsų seniūnui du talentu arba du svaru pipirų.

15) Taip pat, jeigu teisėjas paskirs žydui pinigų baudą [1]) arba kitą, kuri iš senovės nustatyta, tai turi užsimokėti.

16) Taip pat, jeigu žydas, pašauktas į savo teisėją, neateis nei vieną nei antrą kartą, turi užmokėti bausmės už abudu sykiu, kurį yra paskirta; o jeigu pašauktas ir trečią sykį neateitų, turi užmokėti bausmės, kuri paskirta už teisėjo priminimą.

17) Taip pat, jeigu žydas žydą sužeistų, turi užmokėti bausmės savo teisėjui, žemės papročiu.

18) Taip pat nustatėme, kad nė vienas žydas negali siekti ant dešimties Dievo įsakymų, t. y. Mozės knygos, jei bent būtų didelis reikalas, kuris kainotų penkias dešimtis grivinų (markių) lietojo sidabro, arba prieš Mūsų Veidą būtų pušauktas. O turi siekti prieš mokyklą prie durų.

19) Taip pat, jeigu būtų užmuštas žydas, ir jeigu tasai, kuriam yra įtarimų, negalėtų įrodyti prieš savo

---

[1]) Boleslavo privilegijoj pridėta: kuri vadinasi „Vandel".

prietelius, kas aną užmušęs, Mes žydams leisime su įtariamuoju savo teise naudotis.

20) Taip pat, krikščionis, jei kokiai žydei ką bus ranka sudavęs, arba išžaginęs, toksai turi būti nubaustas Mūsų žemės teisėmis.

21) Taip pat, žydų teisėjas, ištikus žydų tarpe vaidams, negali savo noru pas save vadinti, jei bent būtų jam įteikta skundų.

22) Taip pat, žydai reikia teisti toj vietoj, kurią jie bus tam pasirinkę, mokykloj ar kur kitur.

23) Taip pat, jeigu krikščionis atsiims iš žydo įkaitą, neužsimokėjęs palūkanų ir jų neužmokės per mėnesį, tuomet joms dar priauga palūkanų.

24) Taip pat, žydų namuose niekas negali pats lyg užeigoj apsistoti.

25) Taip pat, jeigu žydas paskolins pinigų ponui ant jų dvaro ar rašto ir tai įrodys ponų laišku ar antspaudu, Mes paskirsime žydui įkeistąjį dvarą ir ginsime tą dvarą prieš visokį užpuolimą.

26) Taip pat, jeigu krikščionis pasiims ar pavogs žydų vaiką, turi būti baustas kaipo plėšikas.

27) Taip pat, jeigu žydas paims iš krikščionio įkaitą ir laikys ilgiau kaip ištisus metus, ir paskolintieji pinigai neviršija įkaito, tai žydas parodo įkaitą savo teisėjui, o jeigu bus mažiau, tai parodo Mūsų seniūnui, ir tuomet tai žydas laisvai parduoda. Taip pat, jeigu įkaitas bus pas žydą vieną dieną virš savo rako, tuomet nereikės rodyti.

28) Taip pat, jeigu kas prispirs žydą grąžinti įkaitą jo šventą dieną arba užpuls ant jo namų, tai turi į mūsų muitinę užmokėti didelės bausmės.

29) Be to, norime, kad niekas nespirtų žydo mokėti įkaito jo šventėje.

30) Taip pat, popiežiaus įsakymais, Švenčiausiojo Tėvo vardan, griežtai uždraudžiame, kad kuomet nors juos kaltintų, kad jie vartoją žmogaus kraują, nes tai yra prieš jų įstatą ir įsakymą, kuriais žydai visi turi susilaikyti nuo kraujo apskritai. O jeigu koks krikščionis kaltintų žydą krikščionių kūdikio užmušimu, tai turi šitą patvirtinti trijų krikščionių ir trijų gerų žydų įrodymais. Ir jeigu bus tai išrodyta, tai bus nubaustas už savo nusidėjimą. O jeigu minėtieji liudininkai išrodys nekaltybę, krikščionis turės be pasigailėjimo kentėti tą bausmę, užmokėti bausmės, kurią būtų turėjęs mokėti žydas.

31) Taip pat nutarėme, kad žydai priiminėtų įkaitu arklius tik dieną, viešai, o jeigu koks arklys būtų pas žydą vogtas, ir krikščionis jį rastų, tai žydas privalo savo

priesaika nusivalyti, sakydamas: kad „tą arklį paėmiau dieną, jisai yra įkeistas už mano pinigus“, tuomet žydas bus nuo to dalyko paliuosuotas.

32) Taip pat liepiame, kad Mūsų kunigaikštijoj pastatytieji pinigininkai jokiu būdu neužlaikinėtų žydų su netikrais pinigais arba kitais daiktais patys ar per Mūsų vaivados pasiuntinį ar per ištikimus miestėnus.

33) Taip pat, jeigu koksai žydas, prispirtas labai didelio reikalo, nakties laiku šauktų, o krikščionys jam pagalbon neatbėgtų, tai visi kaimynai, ir žydai taip pat, turi užmokėti trisdešimts šilingų.

34) Taip pat, esame nustatę, kad žydai visus daiktus laisvai pirktų ir pardavinėtų, ir pelnytų sau duoną, kaip ir krikščionys. O kas draus, turės Mums užmokėti bausmės.

Taip pat, visus tuos artikulus, kuriuos esame šitoj privilegijoj išrašę, patvirtiname tai amžiniems laikams ir liepėme prikabinti Mūsų antspaudą.

Tikosi išduoti Lucke, Šv. Jono Krikštytojo aktovoj, metais Kristui gimus tūkstantis trys šimtai aštuoniasdešimts aštuntais.

O prie šito buvo liutytojais: kunigaikštis Teodoras, Lucko vaivada, prie to buvo bajorai arba vyčiai iš Lietuvos Rymontas, o taip pat Mingaila iš Ašmenos, o taip pat iš Lietuvos kiti bajorai.

Patvirtino Zygmontas Melnike 1507 metais

2.

Innokento IV bulė.

1259 m. rugs. 25 d.

Innokentas vyskupas, Dievo tarnų tarnas, siunčia savo mylimiems Kristuje sūnums, tikriems tikintiems krikščionims, malonę ir apaštalų palaiminimą! Jeigu žydams neturi būti leista daryti savo sinagogose daugiau negu leista įstatuose, tai jų nereikia varžyti ir tame, kas jiems teisės leista. Nors jie ir toliau pasilieka užsispyrę savo netikėjime, vieton persiėmus pranašų žodžiais ir savo raštų paslaptimis, ieškotų išganymo Kristaus tikyboje, bet del jų prašymo ir šaukimosi į krikščionių mielaširdystę, ir eidami mūsų, amžiną atilsį, pirmtakūnų, Romos vyskupų Kalikstо, Eugenijaus, Aleksandro, Klemento, Celestino, Innokento, Honoro ir Grigo pėdomis, mes norime patenkinti jų prašymą ir paimti juos į savo apgynimą. Ir šiuo įsakome, kad niekas iš krikščionių nespirtų varu žydų virsti krikščionimis; bet jei-

gu kas iš žydų geru noru ir įsitikinimu panorės priimti krikščionystę, tai po to, kaip jo valia apsireikš, jis turi būti priimtas į krikščionis be jokių intrigų, nes negalima skaityti tikru bažnyčios sūnumi tą, kas ne laisvu sprendimu, bet varu prieš norą, bus paverstas krikščionimi. Be to, nė vienas krikščionis negali drįsti be valdžios sprendimo daryti žydams žaizdų, ar juos užmušti, ar atimti turtą, ar, pagaliau, laužyti tas teises, kuriomis jie iki šiol naudojasi srityse, jų gyvenamose.

Toliau, kad niekas negadintų jų švenčių iškilmingumo, mėtydami akmenimis ar pagaliais, kad niekas nekrautų ant jų prievolių virš tų, kurias jie paprastai neša. Pagaliau, mes, kad veiktumėm prieš piktų žmonių pasileidimą ir godumą, įsakome, kad niekas nedrįstų pūstyti ar bjauroti žydų kapų, nedrįstų iškasti numirėlių, sakydamas, kad ieškąs pinigų, ir kad niekas nedrįstų prikaišioti žydams, kad vartoją krikščionių kraują ritualo tikslais, net senajame sandore jiems įsakyta susilaikyti vartoti bent kokį kraują, nekalbant apie žmogaus. Del to tai, kadangi del vieno įtarimo buvo išmušta daugybė žydų Fuldoj ir kitose vietose, tai šiuo įsakymu mes griežčiausiai uždraudžiame ką nors panašaus ateityje. O kas išdrįs, susipažinęs su šituo įtakymu, eiti prieš jį, tai jis nukentės už tai garbės ir godos nustojimu arba išvarymu iš bažnyčios, jei bent jisai išpirks savo nusidėjimą atatinkama atgaila. Bet mes drauge norime, kad tik tie žydai naudotųsi mūsų apgynimu, kurie nieko nebuvo išdrisę padaryti krikščionių tikybai griauti.

Duota Avignone rugsėjo 25 d. mūsų pontifikato vienuoliktais metais (=1253 m.).

TURINYS.

Priedai:

